
This is an electronic reprint of the original article.
This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Helke, Susanna

Tunteiden ja minän tarinoita

Published in:
Repeämän kuvat

Julkaistu: 01/02/2022

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Please cite the original version:

Helke, S. (2022). Tunteiden ja minän tarinoita: Tunnekuulttuuri, terapianarratiivi ja poliittisen mahdollisuus dokumentaarisessa elokuvassa. teoksessa *Repeämän kuvat: Dokumentaarinen elokuva ja hyvinvointivaltion murtumia* (Sivut 62-106). (Aalto-yliopiston julkaisusarja TAIDE + MUOTOILU + ARKKITEHTUURI; Vuosikerta 2022, Nro 1). Aalto ARTS Books. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-64-0590-2>

This material is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

SUSANNA HELKE

Tunteiden ja minän tarinoita

*Tunnekuulttuuri,
terapianarratiivi ja
poliittisen mahdollisuus
dokumentaarisessa
elokuvassa*

Mina Laamon elokuva *Matka minuksi* (2015) alkaa tietokoneen näppäimistön naputtelun äänillä. Eteerisen musiikin säestämänä kuvaruutuun ilmestyy teksteinä sanoja: ”ahdistus, ajatussekamelska, epäonnistuminen...” Nuoren naisen ääni kertoo siitä, miten blogin kirjoittamisen mahdollistama nimettömyys on luonut turvallisen ympäristön vaikeiden henkilökohtaisten kokemusten jakamiseen. Toinen nuori nainen selostaa ruokakaupan hyllyjen välissä nuorelle miehelle, millaisia ruoka-aineita hän voi ajatella ostavansa. Saman nuoren naisen kertojaääni nousee kuvan päälle, kun hän resitoi litaniaa eri ruoka-aineiden terveyshaitoista pohtien ruokaan liittyvien eettisten ja terveydellisten riskien ja rajoituksen luomaa mahdotonta yhtälöä. ”Kun sä oot kaupassa se lyö sun päälle, sä et voi oikeastaan syödä yhtään mitään. Korkeintaan sitä porkkanaa, jos se tulee mummun pellosta. Mutta elätkö sä sitten porkkanalla?” avaa sama kertojaääni ruoka-ahdistuksen synnyttämiä ajatuksia.

Avaan tässä artikkelissa teoreettisen kirjallisuuden ja elokuvaesimerkkien avulla niin kutsutun tunnekäänteen merkitystä luovassa dokumentaarisessa elokuvassa.¹ Artikkelin punaisena lankana on kysymys siitä, miten tunne- ja terapiakulttuurin korostuminen vaikuttaa tapoihin, joilla käsittelemissäni dokumentaarisisissa elokuvissa rakentuu

suhde yhteiskunnallisen tai poliittisen todellisuuden havaintoihin. Tunnekäänte-terminä viitataan intiimin elämän piiriin sekä yksityisen elämän tunnesuhteisiin ja terapeuttiseen eheytymiseen liittyvien aiheiden korostumiseen viimeisten vuosikymmenten dokumentaarisessa ilmaisussa.² Havainnollistan yhteyksiä paitsi individualistiseen itse-rakennuksen tehtävään ja itseapukirjallisuuden malleja noudattavaan terapian kulttuuriin myös jälkipoliittisuuteen, joita monet ajattelijat ovat pitäneet leimallisina jälkimodernille ajallemme.

Tunnistan dokumentaarisessa ilmaisussa tapahtuneessa tunnepuhut-
telun painottumisessa yhteyden Eva Illouzin emotionaaliseksi kapitalis-
miksi kuvaamaan ilmiöön: tunnekulttuurin ja terapeuttisen narratiivin
korostumiseen erilaisilla yhteiskunnan kentillä. Terapianarratiivin
käsitteellä Illouz viittaa siihen, miten itseapukirjallisuuden inspiroi-
man *minän* täydellistymisen tehtävä liukuu paitsi yksityisen myös jul-
kisen elämän piiriin. Tunnekulttuurin käsitteellä hän osoittaa, miten
emotionaalinen puhetapa on tunkeutunut perinteisesti rationaalisiksi
ymmärretyille taloudellisen toiminnan alueelle, kuten yritysmaailmaan.³
Tunnekäänteellä viitataan siten juuri tunnekulttuurin korostumiseen
dokumentaarisessa ilmaisussa. Tämä on vaikuttanut ratkaisevalla tavalla
siihen, miten dokumentaarisissa elokuvissa puhutellaan katsojaa ja
millaisia ilmiöitä elokuvissa käsitellään, mutta ennen kaikkea siihen,
millainen suhde näihin ilmiöihin elokuvissa rakentuu. Kysymys on kah-
desta rinnakkaisesta ilmiöstä: yhtäältä elokuvien aihevalinnoissa ovat
korostuneet henkilökohtaisten ja yksilöä koskettavien tunnesiteiden
maailma, toisaalta tunnesamastuminen ja psykologinen realismi⁴ ovat
tulleet yhä keskeisemmiksi dramaturgisiksi työkaluiksi. Myös empatian
rakentamisesta yksilöityjen päähenkilöiden tunnekokemuksiin on tullut
olennainen elementti dokumentaarisen elokuvan dramaturgiassa. Sara
Ahmedin tunteiden politiikan ja Amy Shumanin empatiaa rakentavan
kerronnan teoretisoinnin valossa pohdin empatian korostamisen suden-
kuoppia. Pohdin, millaista suhdetta vääryyden historiaan tunnesamas-
tumista korostavat elokuvat rakentavat.

Myös ”yhteiskunnallisten” tai ”poliittisten” aiheiden käsittelyssä voi
tunnistaa vastaavan yksilöllistä eheyty miskertomusta muistuttavan

lähestymistavan. Tarkastelen, millaista poliittista samastumista rakennetaan esimerkiksi *poliittiseksi selfieiksi* nimittämissäni dokumentaarisissa elokuvissa, joissa ohjaaja heittäytyy itse rakentamaansa testiin. Esimerkkeinäni on suomalaisista elokuvista John Websterin *Katastrofin ainekset* (2008) ja Petri Luukkaisen *Tavarataivas* (2013), joissa molemmissa ohjaaja-päähenkilö osallistuu läheistensä kanssa itse rakentamaansa kulutuspaastoon. Websterin elokuvassa ohjaaja perheineen yrittää elää vuoden ilman öljytuotteita. Luukkainen laittaa kaikki tavaransa varastoon, josta saa hakea niitä takaisin vain todellisten tarpeittensa mukaan yhden päivässä. Osoitan tämän kaltaisen katsojan asemoinnin yhteyksiä laajempiin yhteiskunnallista olemistamme leimaaviin ilmiöihin muun muassa Wendy Brownin uusliberalismin ja demokratian suhteiden analyysin valossa.

Artikkelin loppupuolella avaan teoreettisen keskustelun valossa mahdollisuutta toisenlaiselle suhteelle poliittiseen ja yhteiskunnalliseen. Hyödynnän Jacques Rancièren ajatusta poliittisesta kiistan ja sekä Chantal Mouffen ja Ernesto Laclauin agonistisen pluralismin että Judith Butlerin surun ja menetyksen politiikan teoretisointeja. Ymmärrän *poliittisen* ennen kaikkea kiistelevän yhteisön kuvitteluna inspiraationani Jacques Rancièren ymmärrys poliittisesta jonakin, joka voi syntyä vain kiistan tilassa, jossa jotakin yhteisessä todellisuudessa asetetaan kiistanalaiseksi.⁵ Poliittinen edellyttää näkemykseni mukaan myös kriittistä suhdetta kertomisen tapoihin, joten poliittisia eivät itsestään selvästi ole elokuvat, jotka käsittelevät jotain ennalta poliittiseksi määriteltyä aihetta. Väitän, että leimallisesti yksilön tunnekokemuksiin tai yksilöllisiin valintoihin kiinnittyvä kerronta tekee tyhjäksi mahdollisuuden poliittiseen: poliittinen on aina yhteisön – vaikkakin erimielisen – kuvittelua.

Matka minuun: tunnekulttuuri ja terapianarratiivi

Matka minuksi -elokuva on esimerkki dokumentaarisesta kerronnasta, jossa keskeistä on päähenkilöiden eheytyksen prosessi. Elli, Laura ja Juulia ovat nuoria naisia, jotka pitävät blogia elämästään ja etsivät ter-

veempää suhdetta itseensä kärsittyään syömishäiriöistä, masennuksesta tai muista ulkonäköön ja elämänhallintaan liittyvistä suorituspaineista vuosia nuoruudestaan. Elokuvan kertomus kudotaan kolmen päähenkilön intiimin ja tunnustuksellisen puheen sekä heidän läheistensä kanssa käymiensä myötäelävään läsnäoloon hiljentyvien keskustelujen avulla. Kuvituksessa toistuvat raikkaat ja kuulaat luonnonmaisemat, aistiset lähikuvat lumikiteiden kimalluksesta tai epäterävät otokset vastavalossa tanssivista hyönteisistä. Musiikki on meditatiivista ja leijuvaa. Katsomiskokemuksena elokuva on kuin olisimme läsnä ulkopuolisena tarkkailijana päähenkilöiden luottamuksellisissa terapiaistunnoissa.

Pohjoismaisen luovan dokumentaarin kentällä on viimeisen parinkymmenen vuoden aikana tehty lukuisia elokuvia, joissa on tunnistettavissa *minän* eheytymistä, henkilökohtaista kasvua tai jopa terapeutista näkökulmaa korostava kerronta. Esimerkiksi norjalaisen Margreth Olinin tuotannossa eheytyamisen ja itsetuntemuksen teemat ovat olleet keskeisiä. *Kroppen min* (2002) käsittelee hänen omaa suhdettaan ruumiinkuvaansa naisena. Olinin ensimmäinen pitkä fiktio *Engelen* (*Enkeli*, 2009) käsitteli sukupolvelta toiselle siirtyviä lähisuhdetraumoja. *Mannen fra Snåsa* (2016) on elokuva miehestä, joka parantaa kosketuksellaan kriisejä ja traumoja kohtaavia ihmisiä. Olinin viimeisin elokuva *Self Portrait* (2020, yhteisohjaus Katja Høgsetin ja Espen Wallin kanssa) on muotokuva valokuvataiteilijasta, jonka omakuvien sarjan kautta avautuu tarina uraansa tekevän kuvataiteilijan kamppailusta kuoleman rajalla anoreksian vuoksi. Tanskalaisen ohjaajan Phie Ambon *Free the Mind* (*Vapaa mieli*, 2012) on kuvaus tiibetiläisiä meditaatiomenetelmiä ja modernia kognitiotiedettä yhdistävän psykologin mindfulness-tekniikasta, jolla hän edistää Irakin sodasta palanneiden ja traumaperäisestä stressioireyhtymästä kärsivien amerikkalaisten sotilaiden sekä ADHD-diagnosoidun 5-vuotiaan pojan eheytymistä. Ruotsalaisen Mia Engbergin *Bellevue Baby* (2013) peilaa runollisin keinoin ohjaajan nuoruuden hullua ja mahdotonta rakkautta pariisilaiseen katupoikaan ja pikkurikolliseen. Engberg käy sisäistä keskustelua – konkreettisesti konstruoiden fiktiivisen puhelinsoiton entisen rakastetun kanssa – mahdottoman rakkauden syistä ja seuraamuksista tarkastellen sitä

keskiluokkaiseen perhe-elämään asettuneen tukholmalaissäidin, ohjaajan itsensä, näkökulmasta. Kaikissa näissä elokuvissa, vaikkakin eri tavoin, yksilön psyykkisen eheyden ehdot ovat elokuvan temaattinen ydin. Keskiössä on yksilön tunnekokemus; yhteiskunnalliset olosuhteet, realiteetit, lainalaisuudet tai ristiriidat pysyvät jonkinlaisena yleishumaanina ja neutraalina taustakuvana.

Oman sukupolveni suomalaiset dokumentaarisen elokuvan tekijät ovat kasvaneet päiväkotij- ja peruskouluiästä asti yhteiskunnallisessa todellisuudessa, jossa hyvinvointivaltion edut ja oikeudet ovat olleet itsestäänselvyksiä. Onkin mielenkiintoista, että monet juuri 1960–1980-luvuilla syntyneiden sukupolvien tekijät ovat vierastaneet ”suoraa” poliittisuutta tai yhteiskunnallisia aiheita elokuvissaan. Jo 1980–1990-lukujen taidemaailmassa syntynyt vastareaktio 1960- ja 1970-lukujen taiteen kentän vasemmistolaiseen poliittisuuteen selittää osittain suoran poliittisuuden karttamisen.⁶ Mielenkiintoinen ilmiö on kuitenkin se, että suomalaisen dokumentaarisen lajin piirissä henkilökohtaiset aiheet ja tunnemaailman ilmiöiden käsittely ovat olleet merkittävällä tavalla läsnä vielä 2000- ja 2010-luvuilla, jolloin esimerkiksi kuva- ja teatteritaiteessa yhteiskunnallisten ja poliittisten ilmiöiden käsittely valtavirtaistui.⁷ Lukuisissa 2000- ja 2010-luvun suomalaisissa luovissa dokumentaarisisissa elokuvissa aiheet ovat liittyneet perhesiteisiin, yksilöllisiin traumoihin, henkilökohtaisiin kokemuksiin, tunnesiteisiin tai jopa terapeuttisiin eheyty miskertomuksiin. Parisuhdeterapiassa käyvien pariskuntien prosessia kuvaava Kai Nordbergin *Matka kohti valoa* (2001), Joonas Berghällin ja Mika Hotakaisen miehille tunnepuheen- vuoron antava *Miesten vuoro* (2010), Berghällin äitiyteen liittyviä tunne- kysymyksiä käsittelevä *Äidin toive* (2015) ja isien ja poikien suhteita käsittelevä *Miehiä ja poikia* (2019), Visa Koiso-Kattilan omia läheisiä perhesuhteita peilaava trilogia, joka koostui elokuvista *Isältä pojalle* (2004), *Talvinen matka* (2007) ja *Miehen kuva* (2010), Mia Halmeen hänen oman lapsen tarinan kautta pojaksi ja mieheksi kasvamista käsittelevä *Iso poika* (2007) ja avioerokokemuksia luotaava *Joka toinen pari* (2017), Mina Laamon *Matka minuksi* (2015) sekä Virpi Suutarin puutarhanhoidon näyttämöillä parisuhteisiin sekä elämän menetyksiin ja kipu-

pisteisiin porautuva *Eedenistä pohjoiseen* (2014) ovat kaikki esimerkkejä intiimin elämän alueeseen kiinnittyvistä ja tunnepuhetta⁸ painottavista dokumentaarisista elokuvista. Tunnesuhteiden merkitys on korostunut myös elokuvissa, jotka eivät käsittele varsinaisesti ihmissuhteiden piiriin kuuluvia aiheita, kuten Anu Kuivalaisen suomalaisten metsäsuhdetta nimenomaan tunnesuhteena käsittelevässä runollisessa elokuvassa *Sielunmetsä* (2017). Oma Yhdysvalloissa kuvaamani elokuva *American Vagabond* (2013) käsitteli hltb-nuorten kodittomuusepidemiaa homofobian ilmentymänä. Aihe perustui tähän yhteiskunnalliseen havaintoon, mutta äidin ja pojan suhde ja siten yksityiset tunnesuhteet nousivat elokuvan dramaturgiassa yhteiskunnallista kontekstia tärkeämmäksi. Kiinnostavaa on tekijänä kysyä myös itseltäni, kuinka paljon tekemisäni ratkaisuisia heijastui intiimin elämän tunnesuhteiden merkityksen korostuminen dokumentaarisen elokuvan tuotantokulttuurissa.

Näen dokumentaarisen elokuvan kentällä tapahtuneissa ilmiöissä yhteyden Eva Illouzin analyysiin emotionaalisen kulttuurin ja myöhäiskapitalismin suhteista. Hän luonnehtii emotionaaliseksi kapitalismiksi yhteiskunnallisten ilmiöiden kimppua, tapoja, joilla tunnekulttuuri ja kapitalismi ovat kietoutuneet yhteen. Illouz haastaa oletuksen kapitalismista kylmän rationaalisuuden alueena. Vastoin yleistä olettamustamme tunnepuhe on vallannut yhä enemmän myös perinteisesti rationaalisiksi ymmärrettyjä ja julkisen elämän piiriin kuuluvia alueita kuten taloutta ja yrityskulttuuria. Samanaikaisesti taloudellisen vaihdannan ja kaupan käynnin mallit sekä kieli määrittävät yhä vahvemmin yksityisen elämän tunnesuhteita ja elämän intiimimpiä alueita.⁹ Esimerkiksi parinetsintäpalveluissa vaihdetaan ja käydään kauppaa, luodaan kuviteltuja todellisuuksia sekä itsestä että toisista. Yhteisessä pelissä kilpaillaan kylläste-tyillä ihmissuhdemarkkinoilla huomiosta mainonnan tyylejä mukailevan kielen avulla, markkinoidaan myönteisinä pidettyjä ominaisuuksia ja valitaan kumppaneita tietoisesti rakennettuihin itsen esityksiin perustuen.¹⁰ Yritysmailmassa on sen sijaan omaksuttu terapiakulttuurin malleja, joilla optimoidaan tuottavuutta ja tätä edesauttavaa organisaatioiden henkilöstöjohtamista. Emotionaalinen kieli ja terapeutin puhetapa on tullut kiinteäksi osaksi jälkiteollisen ajan yritysmaailmaa.¹¹

Erityisesti Illouzin havainnot terapianarratiivista ajallemme leimalisena ilmiönä ovat kiinnostavalla tavalla yhteydessä havaintooni dokumentaarisen elokuvan kentällä tapahtuneesta tunnekäänteestä. Illouz kuvaa terapianarratiivin käsitteellä tapoja, jolla itsen kehittämisen tavoitteet ja terapian kieli ovat liukuneet osaksi yhteiskunnan eri kenttiä. Hän tunnistaa ilmiön juuriksi itseapukulttuurin synnyn Yhdysvalloissa. 1930-luvulla syntyneet taskukirjamarkkinat mahdollistivat itseapukirjallisuuden suosion. Tämä puolestaan muovasi merkittävällä tavalla amerikkalaista yhteiskuntaa. Esimerkiksi Erich Fromm ja monet muut amerikkalaiset psykoanalyytikot, jotka ottivat etäisyyttä Freudin deterministiseen psykoanalyysin teoriaan, löysivät populaarit terapiakirjallisuusmarkkinat ajattelunsa julkaisukanaviksi. Amerikkalaista kulttuuria leimasi Illouzin mukaan jo valmiiksi moraalinen vaade siitä, että jokaisen yksilön tulisi muovata oma kohtalonsa, ja tämä yhdessä optimisemmän amerikkalaisen psykoanalyysin soveltamisen popularisoitumisen kanssa synnytti kulttuurin, jossa ajatus itsen eheyttämisestä ja paremman minuuden rakentamisesta saavutti laajoja yhteiskunnan kerrostumia keskiluokasta alempiin yhteiskuntaluokkiin.¹² Itsen kehittämisestä tuli keskeinen liberalismiin perusta ja ”itsestä” tärkeä yhteiskunnallinen perusyksikkö, jonka patologioiden tai psyykkisen terveyden kasvumultana toimi ydinperhe. Itsen toteuttamisesta tuli ikään kuin yhteiskunnallinen perusoikeus – ja terveyteen rinnastuva ulottuvuus – psykoanalyysin ja terapian laajentaessa toimintakenttäänsä vakavista psyykkisistä sairauksista tavallisen elämän psykologisiin ongelmiin. Jokapäiväisen elämän kokemukset patologisoituivat.¹³ Viimeistään 1960-luvulla itsen toteuttamisen kulttuuri kietoutui kulutuskulttuuriin: itsestä, seksuaalisuudesta ja yksityisestä elämästä muodostui keskeisiä ulottuvuuksia identiteetin ilmaisussa ja muodostamisessa, ja ennen kaikkea kuluttamisesta tuli itsen toteuttamisen tärkeä kenttä. ”[...] jos 1960-luvulla oli poliittinen viesti, seksuaalisuus, itsen kehittäminen ja yksityinen elämä olivat keskeinen osa sitä”, Illouz kirjoittaa.¹⁴

Matka minuksi -elokuvan kerronnan kaari rakentuu päähenkilöiden sisäisestä matkasta, eheytyksen ja itsetuntemuksen prosessista. Parantumisprosessia avataan päähenkilöiden kertojaäänen ja kohtauk-

sisäkäytävän dialogin avulla. Yksi päähenkilöistä esimerkiksi reflektoi äitinsä kuunnellussa sitä, miten syömishäiriö oli yritystä puhdistaa oma ruumis kaikesta pahasta. Toinen kertoo terapeutilleen kyvyttömyydestään nimetä ahdistuksen alkuperää. Kohtauksia rytmittää hiljaisuus, vaikeneminen, päähenkilö ikään kuin kääntyy sisäänpäin ja katsoja jakaa tilanteessa olevan läheisen kanssa tämän kuuntelemisen hetken. Elokuvan kokonaiskaavassa rakentuu hitaan parantumisen prosessi: jossakin aiemmassa ajassa heillä kaikilla on ollut täydellinen musta piste, mutta elokuvan lopussa he ovat jo matkustaneet pitkän matkan kohti valoa ja parempaa itsetuntemusta. Sivuhenkilöinä esiintyvät tyttöjen läheiset ystävät ja äidit, ja näiden kanssa kuvatuissa kohtauksissa keskeisenä sisältönä on päähenkilön parantumisprosessin kulloinkin vaihe tai vaikeimpien hetkien yhteinen muistelu. Muiden henkilöiden läsnäolo elokuvassa motivoidaan ennen kaikkea sillä, että he ovat päähenkilöiden itsereflektion kuuntelijoita. Osa kohtauksista vahvistaa muilla tavoin elokuvan teemaa. Eräässä kohtauksessa esimerkiksi Ellin äiti kertoo nuorelle aikuiselle lapselleen itse keksimänsä sadun kuoppaan pudonneesta hirvitytöstä, jonka hirvivanhemmat lopulta löytävät ja hirvityttö pelastuu. Satu sijoittuu lähelle elokuvan loppua, ja siihen kiteytyy elokuvan temaattinen ydin: itsestään eksyneet ja itseinhon kuoppaan pudonneet voivat löytää lujemman perustan elämälleen itsetuntemuksen avulla. Elokuva päättyy kahden päähenkilön mietelauseenomaisiin toteamuksiin. ”Se, joka ei oleta, että elämä on kilpailu, ei se koskaan ajattele, että se voisi hävitä”, yksi päähenkilöistä, Elli, kertoo katsellen vaaran laelta edessä avautuvaa talvista järvimaisemaa. ”Olla sellainen kuin on, ei se tarkoita, ettei voisi kasvaa ja kehittyä ihmisenä”, toinen heistä, Laura, toteaa seisoessaan sateenvarjon alla kuulaassa sateen ropinassa. Kolmas, Juulia, katsoo lähikuvassa kohti ikkunan läpi tulvivaa auringonvaloa. Markkinointimateriaalissa elokuvaa luonnehditaan seuraavasti: ”Elokuva nuorista naisista, riittämättömyyden tunteesta ja itsensä löytämisestä”.¹⁵

Matka minuksi -elokuva on havainnollinen esimerkki dokumentaarisesta ilmaisusta, josta tunnistan Illouzin esittämän terapianarratiivin, minän eheyttämisen tehtävän, elokuvan kerrontaa keskeisellä tavalla

motivoivana elementtinä ja näkökulmana aiheeseen. Kertomus riittämättömyyden tunteista ja itsensä löytämisestä on keskeisempää kuin se, millaisessa yhteiskunnallisessa todellisuudessa nuo tunteet tai psyykkiseen sairastumiseen johtavat kokemukset syntyvät. Viitteellisesti elokuvan voi ajatella heijastelevan suorituskeskeisen yhteiskunnan asettamia vaatimuksia, nuorten naisten vääristyneen minäkuvan syntyä tai ruuantuotannon eettisiä ulottuvuuksia, joiden voi ajatella olevan teemoina ”yhteiskunnallisia” tai ”poliittisia”. Elokuvan kokonaisuuden dramaturgiassa korostetaan kuitenkin ensisijaisesti *psykologisen* eheyty-misen prosessia ja päähenkilöiden tunnematkaa kohti itsen ymmärrystä ja elämänhallintaa. Kohtauksissa käytävän dialogin ja päähenkilöiden kertojaäänen avulla elokuva kohdistaa katsojan havainnon ennen kaikkea kohti päähenkilöiden puhetta minuudestaan: lähestulkoon kaikki kohtaukset sisältävät tavalla tai toisella päähenkilöiden sairauden, toipumisprosessin ja itsetuntemuksen reflektointia joko kertojaäänen tai kohtauksissa puhutun avulla. Elokuvan nimelle uskollisesti elokuvan tarinakaari jännittyy ”minän” katoamisen ja uudelleen löytymisen välille. Käännös kohti valoa on oikeastaan tapahtunut jo ennen elokuvan nyt-hetkeä, ja keskustelujen ja sisäisen kertojaäänen avulla elokuvassa kerrataan ja pohditaan kunkin päähenkilön sisäisen maailman solmu-kohtien hidasta avautumista.

Terapianarratiivi alkoi korostua jo 1990-luvun subjektiivisissa minä-dokumentaareissa, jotka ilmensivät uudenlaista autobiografisen dokumentaarin lajityyppiä. Kadonneet isät, rikkoutuneet perheet ja selvittämättömät perhesolmut nousivat lukuisten minädokumentaarien tarinoiden keskiöön. Elokuvat kertovat ohjaaja-päähenkilön rikkoutuneesta minuudesta, ja tarinan kaaressa ohjaaja-päähenkilö etsii vastausta menetyksiinsä tai kokemuksiinsa psyykkisiin vaurioihin. Oleellista näissä perheiden todellisuuteen sijoittuvissa mysteereissä on se, mitä ohjaaja-päähenkilö-subjektille on tapahtunut ja millaisen haavan tai trauman nuo tapahtumat, menetykset tai poissaolot ovat jättäneet. Esimerkiksi Pohjoismaissa ruotsalaisen ohjaajan Linda Västrikin *Pappa & jag* (2000) on kertomus ohjaaja-päähenkilön suhteesta vanhempiinsa, ja keskeinen teema on ohjaaja-päähenkilön kokema epäily siitä, ettei hänen isänsä

olekaan hänen biologinen isänsä. Ohjaaja painostaa elokuvassaan isänsä DNA-testiin haastaen vanhempiansa vastaamaan alkuperänsä arvoitukseen. Myös aiemmin mainitsemani Olinin *Kroppen min*, tanskalaisten ohjaajien Sami Saifin ja Phie Ambon *Family* (2001) ja Suomessa Anu Kuivalaisen *Orpojen joulu* (1994) ovat esimerkkejä subjektiivisista elokuvista, joissa minäkuvan haavat tai perhehistorian aiheuttamat traumat ovat ohjaaja-päähenkilön tarinan ytimessä.

Suomessa tämän lajityypin airut oli Antti Peipon *Sijainen* (1989), jota voi pitää käännekohtana suomalaisen dokumentaarisen elokuvan kentällä. Elokuva on ohjaaja-kertojan oman psykoanalyysin prosessin inspiroima tarina, jossa tekijä avaa lapsuutensa perhedynamiikkaa ja äitisuhteen synnyttämää traumaansa. Elokuvan rakentaman päähenkilösubjektin kautta avautuu kertomus hänen rikotusta minuudestaan: ohjaaja-kertoja on saanut syöpädiagnoosin, ja elokuva on poeettinen tilinteko hänen edesmenneen äitinsä kanssa. Ohjaajan sairaudesta kasvaa salakavalasti elokuvan kerronnan myötä lapsuudessa koetun emotionaalisen laiminlyönnin oire ja seuraus. Sodasta toipuvan yhteiskunnan olosuhteet, jossa päähenkilön äiti on lastaan kasvattanut, jäävät epätarkaksi taustakuvaksi. Aikuiseksi varttuneen päähenkilön minän lapsuudessa kokema – tai aikuisuudessa sellaiseksi tulkitsema – vääryys on tuota historiallista kontekstia merkittävämpää. On paradoksaalista, että ohjaaja-päähenkilön lapsuudessaan kokema ja äidin tunnekylmyydestä johtuva laiminlyönti kuvataan elokuvassa traumaattisuudessaan merkittävämmäksi kuin sodan eläneiden vanhempien – äidin, isän sekä heidän vanhempiensa – sukupolvien kokemukset. Elokuvan minäkertoja ei anna tilaa sodan sukupolvien traumoille: vaurio, johon katsojan katse suunnataan, sijaitsee ohjaaja-päähenkilön minuudessa ennemmin kuin yhteisesti jaetussa historiassa.

Viitataan tunnekäänteellä ensisijaisesti siihen, että yksilön – katsojan ja elokuvan esittämien henkilöiden – tunnesuhde elokuvan esittämiin todellisuuden ilmiöihin on *itseisarvoistunut* dokumentaarisessa ilmaisussa. Olen käyttänyt englanniksi termiä *emotive turn*, ja esimerkiksi filosofiassa *emotivismi* on teoria, jossa moraali ja normatiiviset lauseet ilmaisevat ihmisen sisäisiä tunteita ja asenteita vailla suoraa suhdetta

ulkoisiin ilmiöihin.¹⁶ Kärjistäen voisi sanoa, että emotivismissa hyvä on hyvää, koska se tuottaa hyviä tunteita. Tunnesamastumista korostavassa kerronnassa on kyse ennen kaikkea *yksilöllistettyjen* ja *psykologisoitujen* tunteiden rakentamisesta dramaturgian keinoin: katsoja kutsutaan päähenkilön sisäisen maailman jakajaksi, ja tuo sisäinen maailma on psykologisesti selitetty, rationaalinen, ja sen keskuksena on minäyksilö ja tuon minäyksilön tunnekokemukset. Illouzin havaitsemassa yhteiskunnan eri kenttiä hallitsevassa terapianarratiivissa minäyksilön tehtävä on eheytyä, parantua, tulla paremmaksi itsekseen. Vastaavasti terapianarratiivi leimaa dokumentaarisen elokuvan kerrontaa, esimerkiksi *Matka minuksi* -elokuvassa, silloin, kun kerronnan keskiössä on päähenkilön tai päähenkilöiden eheytymisprosessi.

Individualistisen minä-identiteetin rakentamista ajallemme leimalisena ilmiönä on käsitellyt moni teoreetikko, enkä tässä artikkelissa syvenny laajempaan keskusteluun. Esimerkiksi Anthony Giddens on viitannut itserakennuksen kulttuuriin jälkitraditionaalisia yhteiskuntia leimaavana ilmiötä. Minä-identiteetin muodostaminen on Giddensin mukaan jatkuvasti uudelleen muotoutuvan tarinan rakentamista: elämäntyylien ja ennen kaikkea kuluttamisen kautta rakennamme itsestämme kertomusta. ”Minä” tai ”itse” on projekti, ja tuotteiden ja tavaroiden omistaminen ja elämäntyylien tavoittelu ovat keinoja sen toteuttamiseen.¹⁷ Olemme velvoitettuja jatkuviin valintoihin erilaisten vaihtoehtojen edessä, ja näiden valintojen kautta rakennamme tarinaa itsestämme.¹⁸ Kulutuskulttuurin analyyseissään esimerkiksi Yiannis Gabriel ja Tim Lang ovat kuvanneet juuri yksilön ”itsekonseptia” kuluttamisen janon keskuksena ja ylläpitävänä voimana.¹⁹ Kulutamme, koska juuri kuluttamalla rakennamme itseämme ja pidämme identiteettiämme yllä. ”Minästä” ja yksilöidentiteetistä, vielä enemmän kuin esimerkiksi ydinperheestä, on jälkimoderneissa yhteiskunnissa muodostunut kulusyhteiskuntaa liikkeellä pitävä entiteetti. Identiteetin rakentamisesta ja minän etsinnästä on tullut paitsi laajemmin länsimaista kulttuuria myös keskeinen taidetta leimaava ilmiö. David Harvey on tunnistanut tämän ilmiön alkaneen jo 1970-luvulla uusliberalismin nousun myötä. Taiteellinen vapaus ja itseilmaisus alkoivat tarkoittaa hänen mukaansa

ensisijaisesti identiteetin rakentamista ja itsen tutkimista. ”[...] narsistisesta itsen, seksuaalisuuden ja identiteetin tutkimisesta tuli porvarillisen urbaanin kulttuurin johtomotiivi”, Harvey kirjoittaa.²⁰

Mielenkiintoisella tavalla tunnekokemusten käsittely on myös vienyt elokuvien aiheita keskiluokkaisen elämän alueille yhteiskunnallisten epäkohtien, eriarvoisuuden tai marginaalisten identiteettien kokemusmaailman kuvaamisen sijasta. Esimerkiksi suomalaisten pariskuntien erokokemukset (*Joka toinen pari*), elämäntapavalmennuksiin osallistuvien suomalaisten onnellisuuden etsintä (Wille Hyvösen ohjaama *Onnelliset*, 2015) tai nuorten sinkkumiesten kumppanin etsintä (Tonislav Hristovin ohjaama *Sinkkuelämän säännöt*, 2008) ovat aiheita, joissa katse kohdistuu tavallisen, keskiluokkaisen elämän ihmissuhteisiin ja tunnekokemuksiin. Myös miehet ovat ottaneet tekijöinä tai elokuvan henkilöinä tunnepuhetta haltuunsa. Mielenkiintoinen esimerkki valkoisten miesten tunnepuheelle tilan antavasta elokuvasta on mainitsemani Joonas Berghällin ja Mika Hotakaisen *Miesten vuoro* (2010), jossa katsojan tunnepuhuttelu rakennetaan hyvin konkreettisesti. Eri ikäiset suomalaiset miehet on asetettu mitä mielikuvituksellisempien saunojen näyttämöille puhumaan tunteistaan ja tunnustamaan saunoville ystävilleen tai vain katsojalle elämäkokemuksiaan ja niiden aiheuttamia tunteita: kipuja, pettymyksiä, suruja ja menetyksiä mutta myös kiintymyksen tai ilon kokemuksiaan. Kulttuurinen oletus suomalaisen miehen kyvyttömyydestä puhua tunteistaan on elokuvan taustamotiivi. Elokuvan ohjaaja-tuottaja Berghäll on kertonut elokuvan aiheen syntyneen yleisessä saunassa hänen kuunnellessaan kahden nuoren miehen keskustelua toisen löytämästä ”elämänsä naisesta”. Keski-ikäinen mies oli liittynyt keskusteluun kertomaan eropäätöksestään. ”Tuona saunakertana syntyi ajatus, että miesten voimakkaassa avautumisessa voisi olla ideaa elokuvaksi”, Berghäll muistelee elokuvaidean syntyä.²¹ Elokuva rakentaa tilan puhumattomille suomalaisille miehille ilmaista tunteitaan. Berghäll jatkoi miesten tunnepuheen teemalla myös elokuvassaan *Miehiä ja poikia* (2019), jossa eri-ikäiset miehet puhuvat isyyteen tai isäsuhteeseen liittyvistä teemoista.

Kokemusten kertomukset ja tunteiden politiikka

”Mikä on elokuvan storyline?” ”Kenestä elokuva kertoo?” ”Mikä on elokuvan konflikti?” ”Kehen katsoja samastuu?” ”Millaisia tunteita elokuva katsojassa herättää?” Nämä ovat esimerkkejä kysymyksistä rahoittajien patteristossa, jonka avulla luovan dokumentaarisen elokuvan rahoitusfoorumeilla ja tuotantokeskusteluissa koetellaan elokuvantekijöiden motivaatiota saada hankkeensa rahoitetuksi. Olen itse vastannut näihin kysymyksiin lukuisia kertoja. Tunnekuljetus, samastuminen tarinahahmoihin, lineaarinen tarinarakenne ja päähenkilövetoisuus ovat tulleet yhä yleispätevimmiksi keinoiksi, joilla varmistetaan dokumentaaristen hankkeiden yleisömenestystä. Ohjaajan sana on rahoittajille suunnatuissa tuotantopaketeissa se, millä tekijä ilmaisee suhteensa aiheeseensa. Ohjaajan sanan kirjoittajaa rohkaistaan ilmaisemaan oma tunnesuhteensa aiheeseen: mikä juuri minua tässä aiheessa koskettaa. Mitä henkilökohtaisempi tunnesuhde tekijällä on aiheeseensa, sen suurempi ajatellaan hänen oikeutensa tarinan kertomiseen olevan.

Edellä kuvaamani kysymyspatteristo paljastaa sen, miten fiktiivisen valtavirtaelokuvan psykologisen realismin ihanteet ovat tulleet dokumentaarisen elokuvan kerronnassa keskeisiksi.

Rahoitusfoorumeiden ja -palaverien resepteihin kätkeytyy oletamus siitä, että dokumentaarisen tarinan dramaturgiassa ensisijaista on emotionaalinen samastuminen lineaarisessa tarinakaaressa rakentuvien päähenkilöiden tunnekokemukseen: katsojan oletetaan tunnistavan ennen kaikkea tarinahahmojen tuntemia tunteita. Valtavirtafiktion dramaturgiassa korostuu tunnesamastuminen yksilöityjen päähenkilöiden yksilöllisiin tunteisiin, psykologisessa realismissa tarinahahmojen toiminnan suunta on ensisijaisesti juuri *psykologisesti* motivoitua. Dokumentaarisen lajin perinteen valossa tunnesamastumisen ja psykologisen realismin korostuminen on merkittävä käänne. Se, että valtavirtafiktion työkalut ovat liukuneet kyseenalaistamattomaksi osaksi dokumentaarisen elokuvan tuotantokulttuuria, vaikuttaa oleellisella tavalla siihen, miten dokumentaarinen laji suuntautuu todellisuuteen, miten ja miksi dokumentaarisia kertomuksia kerrotaan.

Myös Alisa Lebow ja Alexandra Juhasz ovat tuoneet esiin valtavirta-fiktio kerronnan ihanteiden liukumisen dokumentaarisen elokuvan kentälle. He julkaisivat dokumentaarisen elokuvan manifestin ”Beyond Story” vuonna 2017. He tunnistivat aikamme dokumentaarisen elokuvan valtavirran kulkevan uomassa, jossa ”tarinasta”²² on tullut vallitseva ja ylivoimainen määre sille, miten dokumentaarisia elokuvia myydään, tehdään ja kulutetaan.

*Milloin tarinasta tuli kuningas? Sillä samalla hetkellä, kun voiton maksimointi mahdollistui. Milleniaalisen dokumentaarisen elokuvan menestys lippuluukuilla sekä erilaisilla levityskanavilla on luonut paineen ja oletuksen siitä, että ”tarina” on ainoa oikea lähestymistapa. Vallitseva näkemys tukee ja vahvistaa dokumentaarisia elokuvia, jotka muistuttavat ja toimivat samalla tavalla kuin valtavirran fiktiiviset elokuvat.*²³

Ei-fiktiivisten elokuvien kerronta nojaa valtaosin, manifestin kirjoittajien havaintojen mukaan, tarinankuljetukseen ja dramaturgiaan, joka rakennetaan tunnistettavien ja mielellään harvalukuisten päähenkilöiden varaan. Dramaturgian keinoin elokuvissa rakennetaan näihin tarinahahmoihin kohdistuvia tunteita. Katsojan tunteiden kohdentaminen päähenkilöihin tapahtuu samastumisen, kateksin²⁴ ja empatian kautta. Kirjoittajat tunnistavat myös *humanismin* vallitsevana maailmankuvana, joka määrittää lajin eetosta. Ihminen ja ihmisen tunnesuhteet muihin ihmisiin ovat keskiössä. Dramaturgiassa tavoitellaan aika-avaruudellista tarinallista yhtenäisyyttä ja syy-seuraussuhteiden yksinkertaistusta silläkin uhalla, että kiinnostavat koettuun todellisuuteen uhrataan; ihmiselämä on aina mutkikkaampaa kuin mitä tarinanavaruuden koherenssin vaateet edellyttävät.²⁵

Tunteet eivät kuitenkaan leiju maailmassa kulttuurista ja yhteiskunnallisesta merkityksenannosta irrallisina: niillä on kulttuurisia ja poliittisia merkityksiä ja käyttötarkoituksia. Tunteet eivät leahda elokuviin itsellään. Tunne on käsitteenä hyvin liukas ja monitulkintainen, eikä pyrkimykseni ole tässä yhteydessä sen perusteellinen määrittely

psykologian, aivotutkimuksen, biologian, käyttäytymistieteiden tai filosofian valossa. Kognitiotieteen saralla syntyy alati uutta ymmärrystä siitä, mitä tietoisuus on ja miten se rakentuu, ja viimeaikaisten kognitiotieteen havaintojen perusteella on ehdotettu, että tietoisuus on evoluutiossa keskeisesti rakentunut juuri tunteiden ja tuntemusten ”päälle”. Tunteiden merkityksiä voi tarkastella myös tunnistaen sitä, mitä tunteet tekevät ja miten niitä käytetään ja esitetään yhteiskunnallisessa todellisuudessa.

Affektiivinen käänne niin kognitiotieteen kuin kulttuurintutkimuksen kentällä on nostanut esiin jo aikanaan Baruch Spinozan esittämän haasteen kartesiolaiselle dualismille, jossa järki ja tunteet on hierarkkisesti erotettu toisistaan ja aistien ja tunteiden piiri on alistettu kuviteltua tietoisien järjen piiriä, rationaalisuutta, alempiarvoiseksi.²⁶ Affektin ja emotionin käsitteitä on näissä keskustelussa käytetty osin päällekkäisinä, osin erillisinä. Esimerkiksi Sara Ahmed pitää tietoisesti käsitteessä emotion affektin sijasta, koska haluaa purkaa emotionien kulttuurisia merkityksiä ja mekanismeja juuri suhteessa arkikielestä tuttuun käsitteeseen.²⁷ Ensisijaisesti Ahmed lähestyy emotionien kulttuurisia ja poliittisia merkityksiä, tapoja, joilla tunteet kulttuurissa kiinnittyvät kohteisiinsa ja maailman ilmiöihin. Hän kysyy, mitä tunteet *tekevät* ja miten niitä *käytetään* yhteiskunnassa, mediassa tai politiikassa. Tunteet luovat toimijuutta ja asemoivat ihmisiä suhteessa toisiinsa, ne muodostavat suhteemme erilaisiin objekteihin. Tunteet määrittävät ruumiiden pinnat tai rajat; ”minä” ja ”me” olemme niiden muovaamia. Tunteet eivät ole vain jotakin, jotka sijaitsevat meissä valmiina, yksilöiden tai ryhmien sisäisinä tapahtumina, vaan jotakin, jotka sijaitsevat meidän ja muiden, subjektien ja objektien, välissä.²⁸ Oleellinen huomio Ahmedilla on se, miten tunteet tarttuvat objekteihin ja siirtyvät subjektien välillä vailla suoraa kontaktia tunteen ”autenttisen alkuperän” kanssa.²⁹ Tunteet eivät siten ole vain sisäisiä tapahtumia vaan jotakin, joita tuotetaan, synnytetään ja käytetään yhteiskunnallisessa todellisuudessa.

Kokemuksellisuus, tarinallisuus ja tunnepuhe ovat tulleet sosiaalisen median aikakaudella yhä kiinteämmäksi osaksi sitä, miten ankkuroidumme yhteiskunnalliseen todellisuuteen, miten käytämme ja tuo-

tamme tietoa. Maria Mäkelän johtaman Kertomuksen vaarat -tutkimusprojektin tutkijat ovat pureutuneet sosiaaliselle medialle ominaisiin tarinallistamisen keinoihin. He ovat tunnistaneeet opettavaisen kokemuskertomuksen tyypilliseksi somekertomuksen muodoksi, jonka todistusvoima perustuu juuri yksilökokemukseen. Tutkimusryhmä on nimennyt *viraaliksi eksemplumiksi* sosiaalisessa mediassa toistuvan tyyppitarinan, opettavaisen tapauskertomuksen, jonka pääasiallinen tehtävä on välittää normatiivisia elämänohjeita ennemmin kuin tietoa. Tai paremminkin: sosiaalisen median kokemuskertomuksissa yksilökokemuksesta *tulee* tietoa, kuten Marika Mäkelä on todennut.³⁰ Käyttäjät arvioivat kertomuksellistetun tiedon arvoa ennen kaikkea sen oikeamielisyyden ennemmin kuin tiedon todellisuusvasteen perusteella. Kokemuskertomuksilla tavoitellaan ensisijaisesti affekttiivista konsensusta ja eettistä mukautumista, kuten Mäkelä kirjoittaa.³¹ Yksilökokemuksesta, jonka jakaminen synnyttää sentimentaalisia myötätunnon tai samastumisen affekteja, on sosiaalisen median aikakaudella tullut merkittävä ”tiedon” välittämisen muoto.

Kertomus on epädemokraattinen muoto. Tarkoiton aikamme prototyyppistä somekertomusta. Sen potentiaali on oikeistolaisessa nyhkytarinassa, ei rakenteita muuttavassa politiikassa. ”Kela pilasi ylioppilasjuhlat” on yksilö vastaan instituutio -tyyppinen kertomus. Kela ei voi kertoa liikuttavia tarinoita toiminnastaan. Kertomus kulkee aina marginaalista keskiöön, se on pienen ihmisen ääntä. Siksi rakenteellisia muutoksia ajavien ei pitäisi liukua viktoriaaniin hyväntekeväisyystarinoihin.

– Maria Mäkelä, Kertomuksen vaarat -tutkimusprojektin vetäjä³²

Kertomuksen vaarat -tutkimusryhmän havainnoissa on mielenkiintoinen yhteys dokumentaarisen elokuvan ilmaisussa tapahtuneeseen painopisteen muutokseen. Yksilöllisten tunnekokemusten korostaminen dokumentaarisessa kerronnassa sitoo samalla tavalla ymmärrystä yhteiskunnallisesta todellisuudesta siihen, millaisia tunteita milloinkin

koemme. Tässä on tapahtunut murros suhteessa lajin perinteeseen. Esimerkiksi monien lajin pioneerien, kuten John Griersonin, Edgar Morinin ja Jean Rouchin tai Frederick Wisemanin elokuvanteon innoite nousi sosiologian tai antropologian näkökulmista. Heidän elokuvissaan keskiössä ei ollut yksilö, yksilön tunteet tai kokemukset, vaan katsojan katse suunnattiin ennemminkin kollektiiviseen kokemukseen (esimerkkinä Jean Rouchin ja Edgar Morinin *Ranskalainen päiväkirja, Chronique d'un été*, 1961) tai yhteiskunnan eri instituutioiden toimintamekanismeihin (Wiseman). Griersonin johtama brittiläisen dokumenttiliikkeen synty oli vahvasti yhteydessä hyvinvointivaltioprojektiin, ja elokuvat olivatkin – ennemmin kuin tarinoita yksilöiden kokemuksista – eräänlaista hyvinvointivaltion rakentamisen eetoksen propagandaa. Rouchin ja Morinin elokuvasta voi tunnistaa ajan psykoanalyttisen teorian vaikutuksen; elokuva koostuu keskusteluista, jossa pariisilaiset reflektoivat ajatuksiaan Algerian sotaa käyvän maan kansalaisina, mutta kerronnan kokonaisuudessa elokuva suuntaa katseen poliittisessa historiassa tapahtuvaan ennemmin kuin yksilöiden tunnekokemuksiin omasta minuudestaan. Katsetta ei suunnata siten yksilöiden terapeutiseen itserefleksioon, yksilön voimaantumiseen tai henkilökohtaisen elämän piirin havainnointiin.

Viitatessani tunnekäänteeseen en väitä, että aiemmin olisi tehty dokumenttaarisia elokuvia, jotka eivät olisi herättäneet tunteita, tai että kiistäisin tunteiden merkityksen taiteessa, dokumenttaarisissa elokuvissa tai elämässä. Päinvastoin, uskon että eettisyys ja myötäelämisen kyky ovat oleellisella tavalla yhteydessä nykyymme tuntea niin sanottuja tunteita. Oleellista on ymmärtää syvemmin, mistä puhumme, kun puhumme tunnesamastumisesta tai tunnekuljetuksesta dramaturgisina keinoina, ja mihin katsojan havainnot näiden avulla kiinnitetään. Se, mihin tunteet suuntautuvat – ja ennen kaikkea mihin katsojan havaintoa niillä ohjataan – ei ole yksiselitteistä. Merkittävä kysymys liittyy elokuvien lähestymistapoihin kätkeytyvään maailmankuvaan: millaista ymmärrystä minuudesta, itsestä ja itsen suhteesta toisiin ja yhteiskunnalliseen todellisuuteen ja historiaan elokuva kerrontansa kautta välittää. Kysymyksen voisi yksinkertaistaa seuraavalla tavalla: ei ole kyse siitä,

pitäisikö taiteen herättää tunteita, vaan siitä, mitä ajattelemme tunteiden olevan, tekevän ja liikuttavan.

Tunnekäänne – tunnepuhuttelun korostuminen ja pitäytyminen yksityisen elämän tunnesuhteiden piirissä – on yksittäisen elokuvan kohdalla merkityksetön havainto, mutta laajemmin dokumentaarisen elokuvan kenttää leimatessaan tämä vaikuttaa siihen, millaiseen suhteeseen historiaan tai yhteiskunnalliseen todellisuuteen dokumentaarinen elokuva lajina kutsuu katsojia. Väitän, että esimerkkeinäni käyttämissäni elokuvissa tunteet esitetään itseisarvoisina. Individualistisesta ”minästä” eräänlaisena yksilöllistyneenä tuntemisen keskuksena on tullut kätetty, dramaturgisia ihanteita ohjaava periaate. Minuuden eheytyksen, voimaannuttamisen ja terapian näkökulmien korostuminen dokumentaarisessa kerronnassa kohdistaa katseen minäsubjektin kokemuksiin ennemmin kuin historiaan tai nykyhetken yhteiskunnalliseen todellisuuteen jaettuna tai yhteisöissä koettuna. *Matka minuksi*, *Miesten vuoro*, *Äidin toive* ja *Miehiä ja poikia* ovat esimerkkejä dokumentaarista elokuvista, joissa tunteminen, tunteet ja tunteista puhuminen on nostettu itsessään merkitykselliseksi. Nämä elokuvat korostavat temaattisesti minän parantumisen, hyväksymisen, yksilöllisen eheytyksen tai voimaantumisen – yksilönä täydellistymisen – tehtävää.

Terapianarratiivia hyödyntävä dokumentaarinen elokuva asettuu osaksi kulttuuria, jossa olemassaolomme keskeisimmäksi tehtäväksi, myös yhteiskunnallisen olemisemme kannalta, on tullut yksilön identiteetin, itsen ja minän rakentaminen. Samalla tavalla kuin sosiaalisen median kertomuksissa näissä elokuvissa katsoja kiinnitetään merkityksiin, yhteiskunnallisiin havaintoihin, tietoon ja ymmärrykseen maailmasta tunnepuhuttelun avulla: kohteiden ja katsojan kokemat tunteet jaettujen kokemusten äärellä ovat merkittävässä osassa. *Miesten vuoro* ja *Miehiä ja poikia* esimerkiksi paikantavat yhteiskunnallisen identifi-kaation miehenä miesten kykyyn tai kyvyttömyyteen puhua tunteistaan tai heidän kokemiinsa ongelmiin, iloihin tai onnistumisiin yksityisen elämän tunnesuhteissa. Berghäll on haastatteluissa korostanut haluaan nostaa esiin miesten syrjäytymistä nyky-yhteiskunnassa.³³ Hän käsittelee teemaa antamalla elokuvissaan miehille tilan avautua yksityiseen

elämäänsä liittyvistä tunteista; emansipaation ele kohdistuu tunteista puhumisen oikeuteen. Väitän kuitenkin, että elokuvissa, joissa katsojan katse – ja korvat – kohdistetaan ensisijaisesti tunnepuheeseen, kieltäydytään *poliittisesta* sellaisena, kun sen myöhemmin tässä artikkelissa määrittelen: yhteisössä jaettuna kiistelynä yhteiskunnallisen olemisemme ehdoista. Tunteet esitetään itseisarvoisina ja universaaleina – jonkinlaisena ihmisyyden yhteisesti jaettuna neutraalina nimittäjänä – ja näin tunteiden ja tuntemisen merkitykset epäpolitisoituvat.

Ei minää ennen toista

Terapianarratiivi on selittävä eksistentiaalinen kertomus siitä, keitä olemme, miksi ja mitä tehtävää varten olemme maailmassa. ”Kuten uskonnollisessa narratiivisissa, myös terapeuttisessa narratiivissa kaikella on jokin salattu merkitys tai tarkoitus”, Illouz kirjoittaa.³⁴ Ihmisen kohtalo ja tehtävä on ensisijaisesti tulla täydelliseksi itsekseen. Samalla tavalla onnellisuuden tavoittelusta on tullut kyseenalaistamaton yksilöiden ja yhteisöjen etiikkaa kannatteleva perusta. Sara Ahmed on purkanut juuri etiikan ja onnellisuuden tavoittelemisen, hyveellisen elämän ja onnellisuuden välille rakennettua syyn ja seurauksen yhteyttä. Hän on tunnistanut kulttuurisia vastakertomuksia, jotka asettuvat poikkitelein onnellisuuden velvollisuuden kanssa. Ilonpilaaja feministi, onneton queer tai melankolinen maahanmuuttaja eivät ole Ahmedille kulttuurisia hahmoja, jotka todistaisivat poliittisten tavoitteiden epäonnistumisesta. Vääryyden synnyttämät kielteiset affektit eivät ole jotain, josta irtautuminen tulisi olla hinnalla millä hyvänsä tavoiteltavaa.

Elokuvan aihe on tekijän valinta, kannanotto siihen, mikä ympäröivästä todellisuudessa on kertomisen arvoista. Esimerkiksi *Matka minuksi*, *Kroppen min*, *Sijainen* tai monet muut terapianarratiivia toteuttavat elokuvat kätkevät sisäänsä onnellisuuden tavoittelun ihanteen: elokuvien temaattinen ydin kietoutuu paitsi itsen eheytyamisen myös onnellisuuden tavoittelun ympärille. Onnellisuuden mahdollisuus tai mahdottomuus kiinnitetään juuri kysymykseen minän eheydestä.

Sara Ahmed kiistää onnellisuuden tavoittelun itsetarkoituksellisuuden. Onnellisuuden tavoittelun ei Ahmedin mukaan pitäisi ohittaa ja ylittää sitä, mikä jaetussa yhteiskunnallisessa todellisuudessamme todistaa yhä vääryyden, epätasa-arvon ja oikeuksien toteutumattomuuden historiasta ja nykyhetkestä.

Tulkitsen Ahmedin ajatuksen kutsuna yhteiskunnalliseen olemiseen, jossa myös raivo, epätoivo, suru ja pettymys ovat välttämättömiä kollektiivisia kokemuksia silloin, kun elämme keskellä yhteisöllisen epäoikeudenmukaisuuden ja vääryyden historiaa. Poliittisten liikkeiden perusta ei ole onnellisuuden vaan *oikeuksien* tavoittelussa. Onnellisuus ei ole todiste tai palkinto *oikein* elämisestä, päämäärä, jonka saavuttaminen voisi kumota, hyvittää tai tasata toisten kokeman tai omassa yhteisössä koetun vääryyden. ”Ei ole kysymys siitä, että onnettomista tulee onnellisia. [...] Poliittisen tietoisuuden vallankumoukselliset muodot edellyttävät kohottunutta ymmärrystä asioista, jotka yhä tekevät onnettomiksi. Koska onnellisuuden halu voi peittää merkit sen vastakohdasta, vallankumouksellisen politiikan täytyy tehdä kovaa työtä pysyäksään läheisessä yhteydessä onnettomuuden kokemuksiin”, Ahmed kirjoittaa.³⁵

Minän eheyden etsimisen keskeisyys dokumentaarisen elokuvan keronnassa synnyttää kysymyksen siitä, mikä on tuo ”minä”, jonka eheyttä tavoitellaan. ”Minuus” ja ”itse” ovat konsepteja, jotka ovat kulttuurisesti rakentuneita. Myös tietoisuuden tutkimuksen kentällä ajatus pysyvästä minästä tietoisuuden keskuksena on kyseenalaistettu. Evan Thompson on kognitiotiedettä, fenomenologian tutkimustraditioita ja itämaista filosofiaa yhdistävä tutkija, joka perustaa ajattelunsa enaktiivisen (*enactive*) tai ruumiillistuneen (*embodied*) kognitiotieteen suuntaukseen. Enaktiivisessä kognitiotieteessä tietoisuus ja ”itse” ymmärretään ennen kaikkea intersubjektivisina ilmiöinä: tietoisuus itsestä syntyy suhteessa tietoisuuteen toisesta. Tietoisuus ei ole sisäisen ”ajattelevan” minän kielellisesti ja symbolisesti muodostama ulkomaailman projektiio, jollaiseksi se klassisessa kognitiotieteessä on ymmärretty. Mieli tai tietoisuus ei siten sijaitse ihmisen päässä tai aivoissa, se on ennemminkin kehollisten toimintojen, havaintojen, affektien, sisäisen ja ulkoisen, itsen ja toisen, yksilön ja ympäristön välinen muotoutuva prosessi, jossa aivot,

ruumis ja ympäristö ovat vaikutussuhteessa toisiinsa. Erityisesti juuri sosiaalisilla lajeilla, kuten ihmisillä ja muilla lähilajeilla, ruumiillistunut tietoisuus syntyy itsen ja toisen vuorovaikutuksessa, dynaamisessa yhteydessä ympäristöön.³⁶ Enaktiivisen kognitiotieteen teorian tietoisuudesta voisi tiivistää seuraavasti: minää ei ole ilman eikä ennen toista. Näkemys ”minän”, ”itsen” tai tietoisuuden muodostumisesta suhteessa lajitovereihin ja ympäristöön ilmiöinä tai ulottuvuuksina, joita ei ole olemassa ilman suhteessa toisiin tapahtuvaa kokemuksellisuuden virtaa, asettaa haasteen jälkimodernin länsimaisen itsen rakentamisen kulttuurin synnyttämälle ajatukselle minästä pysyvänä, erillisenä ja itseisarvoisena entiteettinä. Dokumentaarisen elokuvat, joiden keskiössä on kertomus eheytyvästä minästä, rakentuvat ajatukselle, että tällainen minä on olemassaolomme keskus.

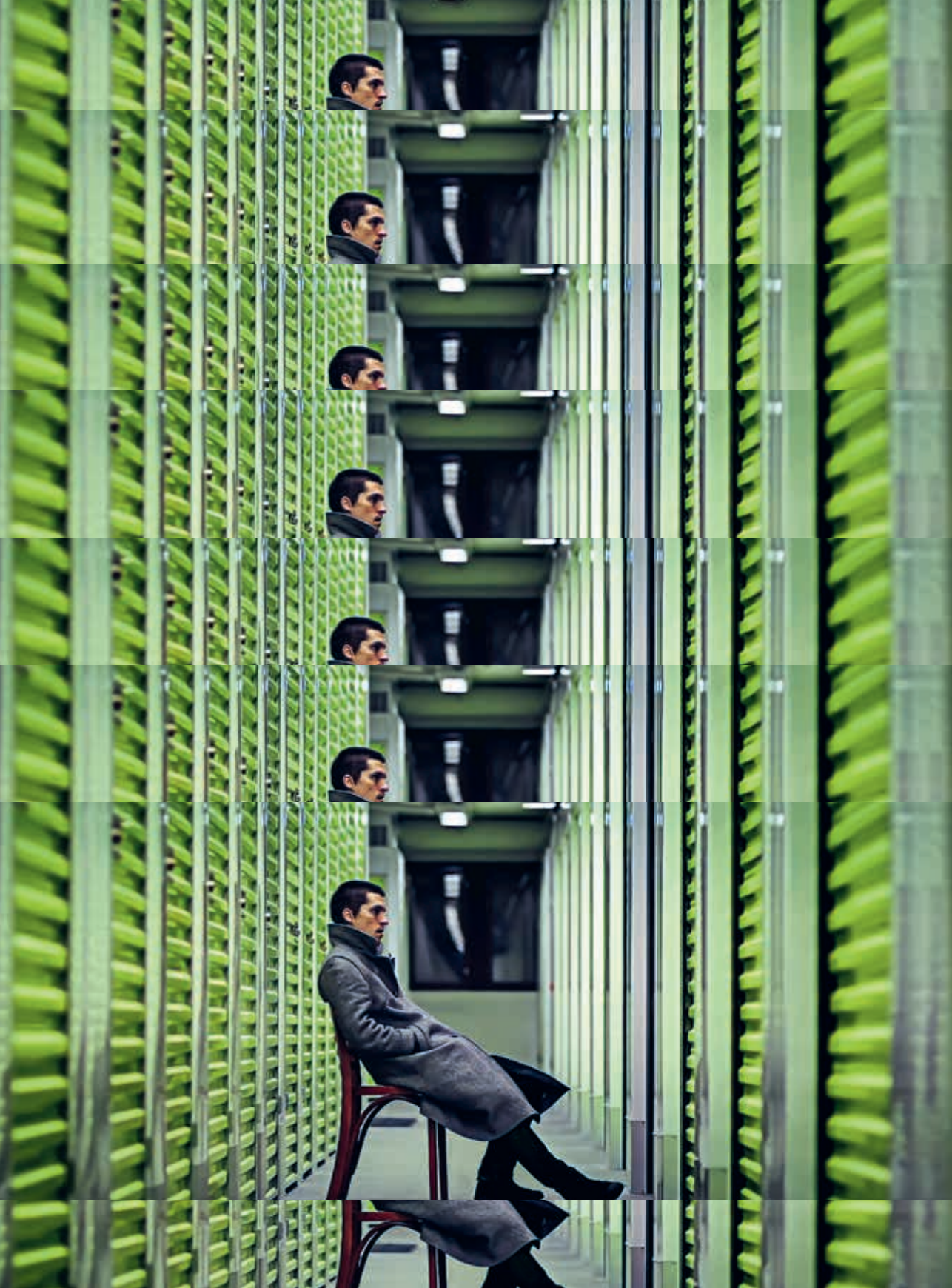
Oikein kuluttava minä: poliittiset selfiet

Tunnekäänteellä on yhteys myös katsojan suoran poliittisen puhut-
telun poissaoloon suomalaisen dokumentaarisen elokuvan kentällä.
Paisi vastareaktion 1970-luvun dokumentaarisen elokuvan tekijöiden
vasemmistolaiseen poliittisuuteen, suoran poliittisuuden vierastamisen
voi nähdä yhteydessä myös yleisimpiin ilmiöihin, joihin monet ajatte-
lijat ovat viitanneet puhuessaan viime vuosikymmeniä leimanneesta
jälkipoliittisuudesta. Francis Fukuyaman julkaisema teos *The End of
History and the Last Man (Historian loppu ja viimeinen ihminen, 1992)*
on usein mainittu jälkipoliittisen ajan alkupisteenä. Fukuyama esittää
teoksessaan ajatuksen ideologioiden aikakauden päättymisestä kyl-
män sodan jälkeisessä maailmassa liberalismiin voittoon.³⁷ Sittemmin
monet ajattelijat ovat herätelleet kriittistä keskustelua suhteessa tähän
olettamukseen.³⁸ Esimerkiksi Chantal Mouffe on käyttänyt juuri termiä
jälkipoliittisuus kuvatessaan länsimaisissa demokratioissa tapahtu-
nutta murrosta, jossa konsensushakuinen keskitien uusliberalistinen
talousajattelu ja teknokraattinen päätöksenteko ovat vieneet tilaa
vaihtoehtoista kiistelyltä, ikään kuin tyhjentäneet politiikan poliitti-

sesta. Kylmän sodan jälkeisessä ajassa on syntynyt tila, jossa poliittinen kiista on alistunut uusliberalistisen talousteorian ohjastamalle markkinafundamentalistiselle vaihtoehdottomuuden politiikalle.³⁹ Jacques Rancière käyttää politiikan katoamisen ilmiötä kuvatessaan käsitettä jälkidemokratia, joka ilmenee toisaalta esimerkiksi arkkipoliittisuutena, jossa yhteisö ymmärretään jäännöksettömänä orgaanisena kokonaisuutena (esimerkiksi monikulttuurisuuden vastaisuus ja etnonationalismin nousu), toisaalta parapolitiikkana (jota edustaa esimerkiksi vakiintunut puoluepeliksi järjestäytynyt politiikka) tai metapolitiikkana, jossa politiikka alistuu jollekin kaiken ylittävälle periaatteelle, kuten esimerkiksi markkinataloudelle.⁴⁰ Myös Slavoj Žižek on esittänyt havaintoja siitä, miten ajatus ideologioiden lopusta on luonut vaihtoehdottomuuden tilan, jossa yhteiskunnallisen muutoksen kuvittelusta on tullut mahdotonta.⁴¹

Suoran poliittisuuden vierastamisesta huolimatta Suomessa on esimerkiksi 2010-luvulla tehty myös elokuvia, joissa tekijä on suunnannut katseen johonkin ”yhteiskunnalliseen” kysymykseen. Huomionarvoista on, että 2000- ja 2010-luvuilla tehtiin lukuisia dokumentaarisia elokuvia, joissa dokumentaristi altisti itsensä eräänlaiseen selviytymisleikkiin nostaessaan esiin yhteiskunnallisia teemoja.⁴² Näissä elokuvissa elokuvanteon prosessia varten on järjestetty testi, johon elokuvan tekijä yhdessä läheistensä kanssa asettuu. Testi tai koe on keskeinen osa elokuvan dramaturgista kaarta. Kyseiset elokuvat nostavat esiin kysymyksen siitä, millaista poliittista toimijuutta elokuvat kerronnan keinojen kautta ehdottavat, millaiseen suhteeseen yhteiskunnallisiin kysymyksiin ne katsojan asemoivat.

Monissa kyseisen alagenren amerikkalaisissa klassikoissa teemana on ruuan tuotanto tai kulutus länsimaisissa yhteiskunnissa. Esimerkiksi Morgan Spurlockin *Supersize Me* -elokuvan (2004) ohjaaja söi kuukauden ajan pelkästään pikaruokaketjun ruokaa, jaokuva osoittaa kyseisen ravinnon dramaattisen vaikutuksen ohjaaja-päähenkilön terveyteen. Ian Cheney ja Aaron Woolfin elokuvassa *King Corn* (2007) tekijät selvittivät oman kehonsa aineenvaihdunnan mittauksilla maissitärkkelyksen matkaa ylituotannosta täyttyvistä maissivarastoista ihmis-

ravinnoksi. Elokuvien voi siten ajatella käsittelevän poliittista aihetta; ruuan politiikka – ravintoon, sen tuotantoon ja kulutukseen liittyvät terveydelliset tai ympäristöön liittyvät ongelmat – on keskeisimpiä kysymyksiä globaalien kriisien, kuten köyhyyden, eriarvoisuuden ja ympäristöongelmien näkökulmasta.

Suomessa vastaavanlaista keinoa ovat käyttäneet esimerkiksi John Webster elokuvassaan *Katastrofin aineksia* (2008) ja Petri Luukkainen elokuvassaan *Tavarataivas* (2013). Websterin elokuva käsittelee taloudellisen järjestelmämme öljyriippuvuutta kriittisesti asettumalla testiin, jossa ohjaaja perheineen yrittää elää kokonaisen vuoden välttämällä öljypohjaisten tuotteiden ja palveluiden käyttämistä. Elokuvaa seuraa tuon vuoden ajan perheen arkea paljastaen, ajoittain itseironisen huumorin sävyin, mahdollottoman arjen yhtälön, jonka keskiluokkainen perhe kohtaa yrittäessään tehdä eettisesti ja ekologisesti kestäviä valintoja elämässään. Ohjaaja rakentaa perheensä koettelemuksista katsojalle samastumispinnan: tavallinen länsimainen keskiluokkainen perhe ottaa vakavasti ilmaston lämpenemisen aiheuttaman globaalin haasteen ja yrittää omilla valinnoillaan osoittaa, että muutos voisi olla mahdollinen.

Eettisesti kestävä elämä on lopulta yksilölle ja yksittäiselle perheelle mahdotonta, öljypaasto synnyttää perheen arjessa jännitteitä, jotka elokuvantekijä paljastaa lempeän huumorin sävyin. Ilmastonmuutos ja globaalin kriisin tuottamat haasteet ovat mittasuhteiltaan mahdottomia. Perheenjäsenten uhraukset, käytännön elämän mutkistuminen ja samanaikainen yritys yhä elää ja toimia normaalin työelämän ja yhteiskunnan rattaissa osoittautuu ylipääsemättömäksi. Elokuvantekijä kutsuu katsojan eläytymään perheen kipuiluun ja jännittämään päähenkilöiden selviytymistä avioliiton ja arjen liitosten natistessa. Kokemusta keventää ymmärrys siitä, että perhe on tällä matkalla vain siksi, että perheen isä on elokuvan ohjaaja, joka on kokeen käynnistänyt. Koe on leikki, joka voi milloin tahansa päättyä, ja päättymisen vakavin seuraus on se, ettei ohjaaja-päähenkilö saa elokuvaansa tarvitsemaansa tarinan kaarta.

Petri Luukkainen ottaa elokuvassaan kriittisesti kantaa kulutus-kulttuuriin heittäytyen myös itse rakentamaansa kokeeseen. Ohjaaja-päähenkilö vie kaiken maallisen omaisuutensa varastoon luvaten

itselleen, että saa hakea takaisin korkeintaan yhden tavarán päivässä. Elokuvan alussa näemme alastoman ohjaaja-päähenkilön hytisemässä kylmissään tyhjän asuntonsa lattialla. Seuraavassa kohtauksessa sama alaston hahmo juoksee öisellä kadulla lumisessa Helsingissä. Hän käy hakemassa varastosta ensimmäisen välttämättömän tavaransa, peiton. Kohtaus aloittaa elokuvan matkan, jonka aikana katsoja seuraa ohjaaja-päähenkilön rakastumista ja seurustelusuhteen alkua. Tavaróita saapuu asuntoon yksi kerrallaan ja ohjaaja pohtii suhdettaan jokaiseen omistamaansa esineeseen ja niiden välttämättömyyteen. Päähenkilö joutuu mahdottomassa tilanteessa erilaisiin kommelluksiin, mutta lopulta rakkaus osoittautuu elämässä tärkeimmäksi. Tavarastaan luopuva päähenkilö löytää tytön, rakastuu ja alkaa seurustella.

Molemmat elokuvat ovat viihdyttäviä ja kuljettavat katsojan samastumaan päähenkilöiden vastoinkäymisiin vakavan leikin avulla. Elokuvantekijä-päähenkilöistä rakennetaan samastuttava kaikessa tunnistettavuudessaan ja ”tavallisuudessaan”. *Katastrofin aineksissa* katsoja voi samastua kestävän elämäntavan kanssa kipuilevaan omakotitalossa asuvaan keskiluokkaiseen kantasuomalaiseen ydinperheeseen. *Tavarataivaan* ohjaaja-päähenkilö on Vallilan kaupunginosassa asuva hipster-sukupolven edustaja, urbaani luovien alojen intohimotyöläinen, jolla ei ole poliittista taustaa vihreissä kansalaisliikkeissä tai ympäristöaktivismissä. Hän on tavallinen nuori kaveri, joka eräänä päivänä herää tuskastuneena havaintoon, että hänen siihenastinen elämänsä on pyörinyt vain tavarán ja kuluttamisen ympärillä.

Kriittinen katse kulutuskeskeiseen elämäntapaan tai riippuvuuteemme fossiilisista polttoaineista globaalin ilmastokriisin olosuhteissa ovat aiheita, joita voi hyvällä syyllä pitää *yhteiskunnallisina* tai *poliittisina*. Mutta millaista poliittista toimijuutta tai poliittista kansalaisuutta elokuvat kerronnan keinonsa, elämäntapatestin, kautta ehdottavat? Kiinnostavalla tavalla dokumentaariset kertomukset, joissa tee-se-itse-elämäntapatesti on keskeinen kerronnan keino, konkretisoivat sen, mistä Eva Illouz on kirjoittanut laajempaa myöhäiskapitalismia leimaavana ilmiönä. ”Tunnekulttuuri ei tarkoita [...] että olisimme vetäytyneet yksityisen elämämme kuoreen; päinvastoin, yksityistä itseä ei

koskaan aiemmin ole samalla tavalla tuotu esiin ja valjastettu talouden ja poliittisten arvojen ja diskurssien piiriin”.⁴³

Olen kuvannut tee-se-itse-testirakennetta hyödyntäviä elokuvia termillä *poliittinen selfie*.⁴⁴ Molemmissa elokuvissa kestävä elämäntavan testiin asettuva kuluttaja-kansalainen on samastumisen kohde. Kerronnan konseptinsa, elämäntapatestin, myötä nämä elokuvat luovat ”itsestä” tai ”minästä” subjektin, joka on keskeinen yhteiskunnallisten ja poliittisten kriisien ratkaisemisen avain. Poliittinen ja eettinen yhteiskunnallisuus paikantuu individuaaliseen subjektiin – sekä elokuvan tekijän että katsojan. Elokuvatelijä ikään kuin ehdottaa kerronnan keinoin poliittista identifioitumista – ja samalla poliittista kansalaisuutta – jonka keskiössä on kuluttava yksilö. Yksikään edellä mainitsemani testiasetelmaa hyödyntävä dokumentaarinenokuva ei suoranaisesti esitä tätä eksplisiittisesti, mutta väitän, että ehdotus kätkeytyy tapaan, jolla katsoja asemoidaan suhteessa elokuvien aiheeseen. Kerronnan ytimessä, tarinan päähenkilönä, on kuluttaja-yksilö, ja elokuvien kätkeytynä premissinä on poliittinen tai eettinen kansalaisuus oikein tai väärin kuluttamisena. Samalla tavalla kuin terapianarratiivia hyödyntävissä dokumentaareissa tarinakaaren täyttymys on terapeuttisesti eheytyvä minuus, poliittisen selfien kärki on oikean kuluttajuuden ja eettisesti kestävä elämäntyylin (*lifestyle*) osoittamisessa, ”eheytymisessä” yksilönä eettiseksi kuluttajaksi.

On oleellista kysyä, voiko poliittinen koskaan – säilyäkseen merkityksellisenä – määrittyä vain individualististen valintojen kautta. Liberalistinen individualistinen ihmiskuva on historiallisesti ja kulttuurisesti määrittynyt, ja voisi väittää, että juuri uusliberalismissa⁴⁵ talousteoreettisena oppirakennelmana vapaita valintoja tekevä yksilö on sekä talouden että tämän kautta koko yhteiskunnallisen koneiston kannalta keskeisin entiteetti. Vapauden ja valinnan periaatteet ja kansalaisuuden määrittäminen kuluttajuutena – ja ennen kaikkea kilpailuna kuten myöhemmin tuon esiin – ovat uusliberalismin ytimessä. Esimerkiksi Bernice Maxton-Lee on analysoinut jälkidemokratian ja ekokonsumerismin suhdetta kriittisesti. Poliittinen osallistuminen ymmärretään hänen mukaansa yhä enemmän ekokonsumerismiksi ja

monimutkaisten sosio-ekologisten ongelmien ratkaiseminen jätetään kuluttaja-yksilöiden varaan, jolloin yhteiskunnalliset ongelmat epäpolitisoituvat talouden kautta ratkaistaviksi.⁴⁶

Poliittinen selfie kerronnan konseptina ei haasta tai kyseenlaista ajatusta yksilöstä olemassaolon keskusyksikkönä vaan ennemminkin vahvistaa uusliberalistista myyttiä vapaiden yksilöiden muodostamasta dynaamisesta järjestelmästä, joka korjaa itse itseään aina oikeaan suuntaan, juuri vapaiden kuluttajayksilöiden ja heidän tarpeilleen herkytyneiden innovatiivisten yrittäjyksiä yksilöiden yhteispelin myötä. Markkinafundamentalismin keskeinen uskomus on ollut, että esimerkiksi eriarvoisuus tasoittuu parhaiten juuri vapaiden markkinoiden myötävaikutuksella. Kriittisessä talousteoriasa on osoitettu tämän myytin harhaisuutta.⁴⁷ Esimerkiksi Naomi Klein on kyseenalaistanut oletusta markkinoista itse itseään korjaavana järjestelmänä ilmastokriisin ratkaisussa.⁴⁸

Poliittinen toimijuus ja kansalaisuus individualistisena yksilön itserakennuksen projektina ja kuluttajuutena on ongelmallinen lähtöoletus. Wendy Brown on avannut erityisiä mekanismeja, joilla poliittinen rationaalisuus uusliberalismissa rakennetaan, ja sitä, miten kansalaisen, kansan, yksilön, valtion ja markkinoiden väliset suhteet ovat ratkaisevalla tavalla mullistuneet. Kansalaisuus ja kansalainen ei uusliberalismissa katoa vain kuluttamisen karkkimaahan. Kansa poliittisia oikeuksiaan vaalivana yhteisönä menettää merkityksensä syvemmassä merkityksessä. Valtion rooli ei enää ole vain pitää näppejään erossa markkinoiden toiminnasta, kuten klassisessa talousliberalismissa, vaan aktiivisesti rakentaa ja vahvistaa kilpailun sekä yrittäjyyden dynamiikkaa, edellytyksiä, kieltä, velvoitetta ja oikeutusta kaikilla elämän alueilla. Klassisen liberalismin yksilö, jolla oli vapauksia ja oikeuksia harjoittaa vaihdantaa valtion mahdollisimman vähäisesti säätelemillä markkinoilla, on uusliberalismissa muuttunut portfolioin omaa markkina-arvoaan kerääväksi ja riskit yksin kantavaksi ihmis pääomaksi, joka on jatkuvassa kilpailusuhteessa muihin kaltaisiinsa. Talouden kieli ja ennen kaikkea kilpailu ennemmin kuin vaihdanta kaiken ylittävänä ja pyhittävänä periaatteena tullut osaksi kaikkia yhteiskunnallisen elämän tasoja.

Länsimaisissa demokratioissa – ja varsinkaan Suomen kaltaisessa

hyvinvointivaltiossa – kilpailun ja muiden talouden metaforien luonnollistaminen ja rationalisointi ei tapahdu kovin vaan pehmein keinoin: kansalaiset kutsutaan mukaan huomaamattomasti poliittisen ja yhteiskunnallisen puhuttelun avulla tekemällä kilpailusta kaiken mittana oleva ja kaikessa läsnä oleva ylin arvo. Kansalaisuus yhteisöllisyytenä katoaa. Valtiosta tulee ennen kaikkea kisaisäntä, jonka tehtävänä kansalaisten oikeuksien ja tasa-arvon toteutumisen sijaan on aktiivisesti valvoa, että kilpailun edellytykset ovat maksimaalisia kaikilla yhteiskunnan tasoilla. Kun poliittinen määritellään vain talouden ehdoin ja ihmiset muuttuvat ihmispääomaksi, demokraattiselta kansalaisuudelta katoaa perusta. Demos, jonka ensisijainen päämäärä on poliittinen itsemääräämisoikeus, menettää merkityksensä, kuten Brown tuo esiin.⁴⁹

*Väitteeni ei ole vain se, että markkinat ja raha korruptoivat ja heikentävät demokratiaa, että poliittiset instituutiot ja päämäärät olisivat yhä enemmän rahoitusjärjestelmän, yritysmaailman ja pääoman hallitsemia, tai että demokratian korvaa plutokratia – rikkaiden hallinta rikkaita varten. Ennemmin kyse on siitä, miten kaikkialla läsnä oleva uusliberaali järki, niin valtionhoidossa kuin työelämässä, oikeusjärjestelmässä, koulutuksessa, kulttuurissa ja kaikilla jokapäiväisen elämän alueilla – muuntaa itse demokratian perustavien elementtien poliittisen luonteen, merkitykset ja käytännöt taloudelliseksi.*⁵⁰

John Websterin elokuvan perhe yrittää tehdä oikeita valintoja, mutta valintojen avaruus ja poliittinen kiista vaihtoehdoista, joiden puitteissa valintoja voi tehdä, on globaalin talouden logiikassa yksilöllistetyn ja kuluttajuudeksi muuttuneen poliittisuuden ulottumattomissa. Elokuvan tarinan voi nähdä kriittisenä kuvauksena juuri tästä eettisen elämäntavan mahdottomuudesta. Emotionaalista myötäelämistä korostava kerronta rakentaa identifikaatioita ja katsoja samastuu tuohon tiettyyn perheeseen, mutta dokumentaarisen lajin konteksti tuo asetelmaan jännitteen. Dokumentaarisen elokuvan laji kantaa perimässään muutosagendan tehtävää,⁵¹ ja uskallan väittää, että molemmissa elokuvissa tekijän tulokulma aiheeseen on vahvasti muutosagendan läpäisemä.

Elokuvat eivät *vain* kerro tarinaa. Viihdyttävästä kerronnan keinosta huolimatta tekijän kulma aiheeseen on sosiaalisen dokumentarismin perinteen mukainen: tekijä havaitsee maailmassa ongelman, johon hän elokuvan kerronnan tapaan kätkeytyjen retoristen keinojen avulla osoittaa ratkaisua. Kyseessä ei välttämättä ole ilmeisellä tavalla ilmaistu kanta, jonka tekijä itse suoraan kertoisi elokuvassaan. Tekijä liittää dramaturgisena konseptina käyttämänsä elämäntapatestin käsittelemäänsä aiheeseen, ja nämä yhdessä synnyttävät elokuvan väitteen. Dokumentaarinen konteksti tekee kerronnan konseptista poliittisen kansalaisuuden reseptin. Sekä Websterin että Luukkaisen elokuvissa tekijä rakentaa paitsi tarinahahmoja myös ehdotuksen *oikein* kuluttamisesta poliittisena ja eettisesti kestäväenä kansalaisuutena ratkaisuna kapitalismin kriisiin. Poliittiseksi subjektiksi ja yhteiskunnallisen osallisuuden keskusyksiköksi rakentuu, myöhäiskapitalismin taloususkoa myötäillen, kuluttava individualistisen kansalainen.

Yhtä lailla uusliberalismin paitsi kuluttajuudeksi myös keskinäiseksi kilpailuksi atomisoima ihmisyyys ja kansalaisuus saa hahmon molemissa elokuvissa. Eettinen kansalaisuus on kuluttaja-yksilön kilvoittelua markkinoiksi muuttuneessa maailmassa, jossa yksilö tai korkeintaan ydinperhe suurimpana elämän jakamisen yksikkönä korvaa yhteisöiksi ja kansalaisuudeksi järjestäytyneen poliittisuuden. Kilvoittelu oikein kuluttamisena on yksilökeskeisyyteen kietoutuva itsen rakennusprojekti. Poliittinen selfie toisintaa tätä ihmiskuvaa kilvoittelevasta kuluttaja-yksilöstä kerronnan konseptissaan, kurottautumatta syvemmällä tasolla kriittiseksi katseeksi yhteiskunnallisen olemisemme ehdoista.

Empatia ja toisten tarinat

Miten tunnekulttuurin korostuminen dokumentaarisessa ilmaisussa vaikuttaa yhteiskunnallisen todellisuuden havainnointiin? Sosiaalisen median aikakaudella tunnustuksellisesta minäkertomuksesta on tullut keskeinen ja ryöstöviljelty tapa merkityksellistää paitsi yksityistä myös

yhteiskunnallista todellisuutta, kuten aiemmin toin esiin Kertomuksen vaarat -tutkimusprojektiin viitaten. Siksi dokumentaarisen elokuvan tekijäyhteisöissä on välttämätöntä tarkastella kriittisesti maailman tarinallistamista, jossa emotionaalinen ja *yksilöllistetty* kokemuksellisuus on nostettu keskiöön.

Henkilökohtaisiin tunnekokemuksiin kiinnittymistä voi perustella ajatuksella henkilökohtaisen poliittisuudesta, joka nostettiin esiin jo 1960-luvun feministisessä keskustelussa. Ajatus on kuitenkin irrotettu yhteyksistään syntyajankohtansa radikaalisti poliittisiin feministisiin liikkeisiin ja ajatteluun, joissa oli kysymys vallitsevien todellisuustulkintojen ja yhteiskunnallisten rakenteiden haastamisesta. Iskulauseeksi muuntunutta ajatusta on myös kyseenalaistettu. Esimerkiksi Elizabeth Bellamy ja Artemis Leontis ovat tarkastelleet kriittisesti feminismin juurtunutta kokemusten politiikkaa ja henkilökohtaisiin kokemuksiin nojaavaa diskurssia siitä, miten siinä yhteiskunnallisten rakenteiden ongelmat pelkistyvät yksilön identiteettiä koskeviksi.⁵² Vastarinta kulttuuristen normien purkamisena jokapäiväisen elämän näyttämöillä tapahtuvina tekoina tai valintoina voi tehdä henkilökohtaisesta poliittista, mutta kaikki yksityiseen elämään liittyvä tai tunnesuhteiden piiri ei itsessään sitä ole, ainakaan merkityksessä, jonka Jacques Rancière poliittiselle antaa: kiistan tilan luomisena. Henkilökohtainen olemisemme voi olla myös täysin konformistista ja myötäsukaista suhteessa vallitseviin yhteiskunnallisiin olosuhteisiin.

Psykologisen realismin korostumisen myötä tunnesamastumisesta on tullut, valtavirtafiktio ohella, keskeistä myös dokumentaarisessa ilmaisussa, mutta mistä samastumisesta – empatian rakentamisesta – on syvimmiltään kysymys? Kriittisen taiteen tavoitteeksi ei riitä se, että katsomme loputtomasti itseämme ja itsemme kaltaisia peilistä, samastumme, tunnemme ja tunnistamme. Samastuminen on taiteen keinona myös kaksiteräinen miekka. Kykymme samastua edellyttää samuuden tunnistamista. Poliittisena eleenä tämä voi olla merkityksellistä, jos katsoja asetetaan tunnistamaan samuus toisissa, samastumaan itselle vieraita todellisuuksia edustaviin. Mutta sentimentaalinen samastuminen voi luoda myös kehän, jossa elokuvat luovat kuvaa

maailmasta, jossa kulttuurisesti länsimaisen valkoisen keskiluokkaisen ihmisen kokemushorisontti oletetaan universaalisti jaetuksi ihmisyydeksi. Tunnesamastumiseen liittyy ennen kaikkea konformismin vaara: sentimentaalinen samastuminen on mahdollista vain ja ainoastaan johonkin jo entuudestaan tuttuun ja tunnistettavaan.

Elokuvassa rakennetaan katsojan suhde kuvattuun maailmaan. Yhteiskunnalliseksi tai poliittiseksi määritelty elokuva myös kutsuu tietynlaiseen kansalaisuuteen. Se, millaiseen poliittiseen kansalaisuuteen tai suhteeseen esitettyihin havaintoihin elokuvat meitä kutsuvat, kätkeytyy myös elokuvan keinoihin, kuten poliittisen selfien kohdalla olen tuonut esiin. Myös uhrimotiivi on esimerkki kerronnan strategiasta, joka on syvälle juurtunut sosiaalisen dokumentarismin perinteeseen.⁵³ Kysymys on kerronnan keinosta, jossa samastuminen yhteiskunnallisen kriisin tai epäkohdan uhriin on keskeisellä sijalla: yhteiskunnallisia epäkohtia kuvataan valitsemalla elokuvan protagonistiksi epäkohdan uhri. Samalla määritellään näkökulma, josta yhteiskunnallista tai poliittista epäkohtaa katsotaan. Vastinpareina ovat toisaalta yksilö, joka kärsii epäkohdan seurauksena, ja toisaalta yhteiskunta tai jokin muu kasvoton rakenne, joka kärsimyksen aiheuttaa. Emotionaalisen tunnekuljetuksen ja samastumista korostavan kerronnan keinojen myötä uhrimotiiviin on liittynyt myös individualistisen kokemuksen merkityksen korostuminen. Todistusvoima rakennetaan katsojan tunnesamastumisen avulla. Katsojan huomion kiinnittäminen yksilökokemukseen empatian keinoin ohjaa kysymyksen itse vääryydestä siihen, millaisia kokemuksia – tuskaa, menetystä, epätoivoa – vääryys synnyttää ja millaisena katsoja voi siihen samastua. Sudenkuoppana on, että katsojan kokemat tunteet legitimoivat koetun vääryyden.

Samastumisen ajatukseen perustuvassa dramaturgiassa lähtökohtana on harhainen ajatus tunteiden universaalisuudesta. Esimerkiksi Antonio Damasio on kognitiotieteen valossa määritellyt biologisesti ennalta ohjelmoituiksi ja ylikulttuurisiksi perustunteiksi (*basic emotions*) pelon, vihan, inhon, yllättyneisyyden, surun ja onnellisuuden, mutta sellaiset sosiaaliset tunteet kuin myötätunto, häpeä, ylpeys, kateus, tyytyväisyys tai ihailu ovat henkilökohtaisten kokemusten ja kulttuurin muovaamia ja edellyttävät

tiedostettuja tuntemuksia (*feeling*).⁵⁴ Toissijaisten tunteiden merkitykset ja varsinkin tavat, joilla ne eri kulttuureissa – myös alakulttuureissa – ilmenevät tai ilmaistaan, eivät ole universaalisti yhteneväisiä ja pysyviä.

Tunnesamastumisen ja empatian korostaminen on erityisen problemattista silloin, kun dokumentaarisin keinoin käsitellään jotakin, joka ylittää oman kokemushorisonttimme. On ongelmallista ajatella, että voisimme eläytyä esimerkiksi joukkotuhon tai kansanmurhan todellisuuteen, jos emme ole olleet niihin osallisena. Sara Ahmed on avannut vääryyden kokemuksellistamisen problematiikkaa esimerkkinään Australian aboriginaalien yhteisöön kohdistunutta historiallista sortopoliitiikkaa dokumentoiva haastatteluaineisto. Dokumenttiaineistossa lapsena perheistään erotetut ja valkoisiin yhteisöihin pakkosijoitetut ihmiset kertovat yksityiskohtaisen tarkasti muistivaraisia kokemuksiaan tuskasta ja menetyksestä, joita väkivaltainen repäisy irti perheistä ja yhteisöistä sekä pakkoindoktrinaatio valkoisen valtaväestön kulttuuriin heissä synnytti. Ahmed kuvaa lukemisen kokemustaan ja sitä vääjäämätöntä välimatkaa, joka kertojan ja hänen, lukijan, välille jää. Historiallisesta vääryydestä todistamisessa ei ole kysymys pyrkimyksestä kuroa umpeen tuota välimatkaa. Tunnustukset eivät, Ahmedin mukaan, ole vetoomuksia sympatiaan. Kysymys on väkivallan historiasta, jonka kokemuksia yksilöiden ja yhteisöjen ruumiissa ei voi tuntea kukaan toinen. Päinvastoin, juuri mahdottomuus ”yhdessä tuntemiseen” todistaa voimallisimmin vääryyden historian tapahtumisesta, kuten Ahmed kirjoittaa.

*Tällainen tuska, jota ei voi jakaa empatian keinoin, ei ole vain kutsu tarkkaavaiseen kuunteluun, vaan toisenlaiseen yhteiseloön. Se on kutsu toimintaan, kollektiiviseen politiikkaan, joka ei perustu sovinnon mahdollisuuteen, vaan siihen, että opimme elämään sovinnon mahdottomuuden kanssa, elämään rinnakkain, vaikka emme olisikaan yhtä.*⁵⁵

Sentimentaalista samastumista korostava kerronta pyrkii paitsi häivyttämään välimatkan katsojan ja historiallisesta kokemuksestaan todistavan toisen välillä myös kutsumaan katsojan yhteisen tuntemisen piiriin, jossa vääryyden poliittinen historia liudentuu yhdessä tunte-

misen rituaalin keinoin sovitetuksi. Samalla tavalla yhteiskunnallisen kriisin havaintojen kiinnittäminen pelkästään uhrimotiiviin synnyttää voimattomia eleitä, joissa sääli ja myötätunto häivyttää tarpeen katsoa ja kuunnella tarkemmin ja hyväksyä toisen kokemuksen erillisyyttä. Ahmed on tuonut esiin tunteiden poliittisia merkityksiä avatessaan juuri sen, miten sentimentaalista puhuttelutapaa käytetään ”meidän” puhutte-
luun. Tunnepuhuttelu kohdistuu toisen kokemukseen, mutta se tekee toisten kokemuksista ”meidän” tunteidemme kohteita, objekteja. ”[...] toisten tuskasta tulee meidän tuskaamme, ja tämä omiminen muuntaa tai jopa neutraloi heidän tuskansa meidän suruksemme”, kuten Ahmed kirjoittaa.⁵⁶ Ajatus tunteiden universaaliudesta sekä sentimentaalisen tunnesamastumisen ja empatian keskeisyydestä dokumentaarisessa kerronnassa kätkee sisälleen oletuksen siitä, että Ahmedin kuvaama väistämätön välimatka katsojan ja kohteen kokemuksen välillä olisi kurottavissa umpeen tai että tämä umpeen kurominen olisi ylipäättään tavoiteltavaa. Sentimentaalista samastumista rakentaviin kertomuksiin liittyy ikään kuin lupaus empatian tuomasta lunastuksesta.

Amy Shuman on tarkastellut kriittisesti kertomusten väärää lupausta ylettää kauemmaksi kuin kertojansa, tapaa, joilla myös henkilökohtaiset kokemuskertomukset muuntuvat allegorioiksi. Kokemuksesta tulee itseisarvoista, sekä kokemuksen jakajan että sen kuulijan identiteetti essentialisoituu.⁵⁷ Se, että on *kokenut* jotakin ja tuo kokemus aiheuttaa kärsimyksen tunteita, muuttuu oleelliseksi vääryydestä todistamisessa. Yhtä lailla katsojina kokemamme empatia muuttuu oleelliseksi todisteeksi siitä, että tuo vääryys on tapahtunut. Oikeutus kertoa kokemastaan ja toisaalta empatia tuon kokemuksen äärellä ovat Shumanin mukaan saman ongelman kääntöpuolia. Toisaalta ”oman kokemuksen” kertominen antaa itseoikeutetun luvan kertomiseen, toisaalta empatia on väite siitä, että voimme jäännöksettä ymmärtää toisten kokemuksia. ”[...] ne [oikeutus ja empatia] ovat saman ongelman kaksi ulottuvuutta; yhdessä ne neuvottelevat henkilökohtaisen ja henkilökohtaisen ylittävän, allegorisen, suhteista sekä merkityksistä, joilla kokemuksesta tulee tarina”.⁵⁸ Shuman tuo esiin myös empatian lupaukseen kätkeyt-
vän normatiivisuuden ansan. Empatia olettaa kykyä ymmärtää toisen

elämäntarina, mutta sen kääntöpuolelle jää aina kyvyttömyys ymmärtää sitä, mikä rajataan normaalin ulkopuolelle, se, mihin ei ole sopivaa kohdistaa empatiaa.⁵⁹ Samastumiseen nojaava dramaturgia edellyttää sitä, että katsojan on kyettävä eläytymään, tuntemaan ja tunnistamaan elokuvassa kokemuksistaan kertovien kokemukset. Tämä tavoite on niin syvälle juurtunut elokuvanteon dramaturgiseen ajatteluun, että sen haastaminen on vaativaa. Tärkeää on kuitenkin kysyä: mitä oikeastaan oletamme dokumentaarisilta kertomuksilta, joissa empatian, samastumisen tunteiden, rakentaminen on keskeistä. Se, että dokumentaarinen elokuva herättää katsojassa tunteita, samastumisen kokemuksia tai empatiaa, ei välttämättä tarkoita, että nuo tunteet ja kokemukset ovat merkityksellisiä. Myötäelämisen tunteet eivät ole ymmärryksen eivätkä varsinkaan kriittisen suhteen tae.

Se, että hyväksymme välimatkan toisen kokemuksen ja oman ymmärryksen välille luo toisenlaisen lähtökohdan myös dokumentaarisen elokuvan kerronnalle. Ahmedin ehdottama tarkkaavainen kuuntelu on sitä, että hyväksymme, ettemme pysty jäännöksettä tuntemaan toisten kokemaa. Se, itkenkö katsojana kuunnellessani sisällissodassa kidutetun tai raiskatun kertomusta, on epäoleellista. Tarkkaavainen kuuntelija hyväksyy näkemänsä ja kuulemansa äärellä rajan: kerrottu on tapahtunut mutta sen merkitys ei liity minun, katsojan, tuntemiin tunteisiin. Toisten tarinoita ei kuunnella ja katsota siksi, että ne muuttuisivat omiksemme, että tuntisimme koetun. Tulemme katsojina todistajiksi: kerrottu on tapahtunut, ja oleellisinta on, että kadonnut ja näkymättömiin peitetty tulee näkyväksi, kuulluksi. ”Empatian lupaus on käytökelpoisinta ymmärtää Benjaminin tavoin nostalgiana kadotettuun menneisyyteen tai siihen, mitä ei ole koskaan tunnettu, raunioihin, jotka edustavat aukkoja jaetussa ymmärryksessämme tai toivetta ylittää nuo jakolinjat”, Shuman kirjoittaa.⁶⁰ Toisten tarinat eivät ole omiamme. Ne myös merkitsevät aina enemmän kuin omat kokemuksemme. Hän kehottaakin kysymään, kenen tarina on (kysymys oikeutuksesta), mihin sitä käytetään (minkä allegoriana sitä käytetään) ja mitä se lupaa (empatiaa, vapautusta, merkityksiä) ja kenen kustannuksella.⁶¹

Poliittisen mahdollisuus: kiistojen tilat ja yhteisön kuvittelu

Yhteiskunnallisten havaintojen tai *poliittisen* mahdollisuuksien pohdinta dokumentaarisen elokuvan yhteydessä liittyy kysymykseen siitä, millaiseen suhteeseen muihin ja johonkin oman minuutemme ylittävään elokuvat meitä katsojina kutsuvat. Kysymys yhteisön ja yhteisen ajattelusta ja tunnistamisesta on siten oleellista. Jos poliittinen osallisuus ymmärretään vain yksilön valintoina ja individualistisena kuluttaja-kansalaisuutena, kuten väitän tapahtuvan yksilön valintoja kuluttajana korostavan poliittisen selfien kohdalla, tai emansipaatio redusoituu oikeudeksi tunteiden ilmaisuun (tästä olen käyttänyt esimerkkeinä elokuvia *Matka minuksi* ja *Miesten vuoro*), koko poliittisen käsite menettää mielekkään merkityksensä.

Poliittinen sisältää jo etymologisesti ajatuksen poliksesta, kaupunkivaltiosta. Antiikin Kreikasta juontunutta poliksen käsitettä tulkitessaan Hannah Arendt muistuttaa, ettei sen merkitys viittaa kaupunkivaltioon vain fyysisenä paikkana vaan yhteisenä toimintana ja keskusteluna, joka tapahtuu ihmisten välillä tilassa, joka on ihmisten välillä tätä tarkoitusta varten.⁶² Arendtin ajattelussa polis on toimintaa ja puhetta, joka tapahtuu missä tahansa, milloin tahansa, mutta ennen kaikkea yksilöiden välille jäävässä tilassa. Tätä välille jäävää tilaa voi kutsua yhteisöksi tai yhteiskunnaksi; polis on olemassa vain, jos on olemassa jotakin, jonka demos, kansa, muodostaa yhteisön keskustelun tilana. Vastaavasti Arendt on avannut totalitarismin syntyä ja ydinolemusta ensisijaisesti juuri tuon välissä olevan tilan katoamisena. ”Totalitaarinen hallinto tuhoaa ihmisten väliin jäävän tilan puristamalla heidät toisiaan vastaan [...] Totalitaarinen hallinto ei vain rajoita vapautta tai kumoa oleellisia vapauksia. Se ei ainakaan rajallisen tietämyksemme perusteella onnistu edes tuhoamaan täysin ihmissydämen rakkautta vapautta kohtaan. Se tuhoaa vapauden oleellisen ennakkoehdon, liikkeen mahdollisuuden, jota ei ole ilman tilaa.”⁶³

Yhteisön kuvittelulla en tarkoita sitä, että kollektiivinen identifikaatio korvaisi yksilökeskeisen identifikaation jonkinlaisena totaliteettina. Yhteisön kuvittelu ei perustu fantasiaan jonkinlaisesta yhtenäisestä

kollektiivisesta ”kansasta” tai ”ihmiskunnasta”. Ahmedin tarkkaavai-
sessa kuuntelussa, kuten aiemmin olen tuonut esiin, on lähtökohtana
se, että opimme sietämään eroja eri kokemusten välillä. Toinen ei ole
samanlainen, ja silti voimme asuttaa samaa maailmaa.

Yhteiskunnallisessa todellisuudessa poliittinen on merkityksellistä
vain, jos hyväksymme, että se on kiistaa erilaisista arvoista ja poliitti-
sista tavoitteista. Chantal Mouffe ja Ernesto Laclau ovat esittäneet ago-
nistisen pluralismin ⁶⁴ käsitteen demokraattisen poliittisen järjestelmän
teoretisoinneissaan ja avatessaan radikaalin demokraattisen politiikan
mahdollisuuksia jälkikapitalistisissa yhteiskunnissa. ⁶⁵ Heidän ajatte-
lussaan agonistinen pluralismi on mahdollisuus poliittisen käsitteen
merkityksen säilyttämiselle demokratiassa. He haastavat tällä käsit-
teellä kylmän sodan päättymisen jälkeistä ”kolmannen tien” politikan
teoriaa tai käytännössä toteutettua politiikkaa, jossa kiista poliittisista
vaihtoehtoista on häivytetty. Uusliberalismissa poliitiikka on muut-
tunut talouden ehdoille alistetuksi teknokraattiseksi ja rationaaliseksi
päättöksenteoksi, keskittien konsensukseksi perinteisen vasemmiston ja
liberaalioikeiston välillä. ”Vastoin sitä, mitä uusliberalistiset ideologit
haluavat meidän uskovan, poliittiset kysymykset eivät ole vain teknisiä
ongelmia, joita asiantuntijat ratkaisevat. Todelliset poliittiset kysymyk-
set sisältävät päätöksiä, jotka edellyttävät valintoja ristiriidassa olevien
vaihtoehtojen välillä. Kyvyttömyys ajatella poliittisesti johtuu suuressa
määrin liberalismien kyseenalaistamattomasta hegemoniasta”, on Mouffe
kirjoittanut. ⁶⁶ Agonistisessa pluralismissa kiista hyväksytään politikan
lähtökohdaksi ja edellytykseksi, mutta pluralismin käsitteellä he muis-
tuttavat kiistelyn moniäänisyydestä.

Yhtä lailla Jacques Rancière on filosofian käsittein esittänyt kiistan
välttämättömyydeksi poliittisen toteutumisessa. Rancièren ajattelussa
poliittinen (*la politique*) erottuu poliisijärjestyksestä (*le police*), erilaisiksi
instituutioiksi järjestäytyneestä poliittisen harjoittamisen muodoista.
Poliittinen on harvinainen tapahtuma, jossa jokin sellainen, jolla ei ole
näkyvyyttä tai nimeä, jotakin, jota ei ole hyväksytty osaksi keskustelua,
tulee osaksi yhteisesti jaettua ”aistisen” piiriä. Radikaali ajatus tasa-
arvosta lähtökohtana, ei päämääränä, on johtoteema Rancièren ajatte-

lussa. Poliittinen on repeämä, jotakin aiemmin näkymätöntä ja kuulumatonta murtautuu tasa-arvon – aistisen jakamisen – piiriin. Poliittinen subjekti, Rancièren mukaan, voi syntyä vain kiistan tilassa.⁶⁷ Sen sijaan poliittisessa konsensuksessa kiista häivytetään, ja samalla katoaa näkemys esimerkiksi kansasta olemassaolonsa ehdoista kiistelevänä yhteisönä.

Ajatukset agonistisesta pluralismista tai kiistasta välttämättömyykinä poliittisen toteutumiselle inspiroivat myös ajattelemaan dokumentaarisen lajin ehtoja, varsinkin silloin, kun yrityksenä on tehdä havaintoja yhteiskunnallisesta tai poliittisesta todellisuudesta. Millaisin tavoin dokumentaarinen elokuva voisi haastaa sopimuksia yhteiskunnallisen todellisuuden jakamisen ehdoista ja avata nähtäväksi ja kuultavaksi jotakin, joka ei sovi ”yhteisen tarinan” piiriin? Jos tunnustamme vääryyden historian ja yhteiskunnallisen todellisuuden jakolinjojen edessä välimatkan ja kiistan väistämättömyydeksi, katsojan kutsuminen ensisijaisesti myötäelämiseen ja tuntemaan muiden tunteita – varsinkin kuvittelemään niitä omikseen – ei ole mielekäs päämäärä. Miten dokumentaariset elokuvat voisivat luoda tilan, jossa mahdollistuisi Ahmedin ehdottama tarkkaavainen kuuntelu? Voiko Toisten kertomusten ja kokemusten välimatkan omiimme hyväksyä lähtökohdaksi, jossa yhteiskunnan näyttämöillä tai poliittisessa historiassa koettua vääryyttä, epäoikeudenmukaisuutta, poliittista epätasa-arvoa tai väkivaltaa ei pehmennetä tai hyväksytetä sentimentaalisella kehyksellä? Toisen kokemaa vääryyttä ei pyritä empatian keinoin muuntamaan ”meidän”, katsojien, tunteiksi – suruksi tai myötätunnoksi.

Judith Butler on kuvannut väkivallan, suremisen ja politiikan yhteyttä käsittelevässä esseessään yhteisön kuvittelun välttämättömyyttä juuri jaettuna erilaisuutena. Olemme fyysisesti riippuvaisia toisistamme, alttiita ja ruumiillisesti haavoittuvia tässä riippuvuudessamme. Hän ehdottaa yhteisön kuvittelua keskinäisen riippuvuuden tilana. ”Eikö tämä ole toinen tapa kuvitella yhteisö, sellainen, jossa olemme samantaisia vain siltä osin, että jaamme tämän olosuhteen juuri erillisinä, ja siten meitä yhdistää elinehto, jota ei voi ajatella ilman erilaisuutta”.⁶⁸ Emme ole autonomisia, mutta se ei myöskään tarkoita, että sulautui-

simme samuuteen vailla rajoja. Butler johtaa ajatuksen yhteiskunnalliseen, yhteisölliseen – myös globaalin yhteisöllisyyden – normatiiviseen perustaan: me olemme ruumiillisina olentoina riippuvuussuhteessa toisiimme, ruumiimme muodostavat koskemattomuuden rajat, mutta ne ilmaisevat haavoittuvuudessaan myös keskinäisen riippuvuuden, perustavanlaatuisen ruumiillisuuden sosiaalisen elämämme perustana. ”Voiko tämä näkemys johtaa normatiiviseen uudelleenorientoitumiseen politiikassa? Voiko suremisen tila – tämä, joka on niin dramaattisesti läsnä sosiaalisille liikkeille, jotka ovat läpikäyneet lukemattomia mentyksiä – tarjota perspektiivin, jonka kautta voimme alkaa ymmärtää aikamme globaalia tilannetta?”⁶⁹

Yhteisön kuvittelu ja tarkkaavainen kuuntelu ovat metaforia, joiden konkretisoiminen elokuvan ilmaisun mahdollisuuksiksi on vaativaa. Poliittisen ymmärtäminen kiistelevän yhteisön kuvitteluna voisi kuitenkin inspiroida dokumentaarista ilmaisua, joka ei perustu ensisijaisesti sentimentaaliseen samastumiseen yksilön tunteisiin. Millaista voi olla kerronta, jossa kokemusten ero ennemmin kuin samuus hyväksytään lähtökohdaksi, dokumentaarinen ilmaisu, joka perustuu erilaisuuden, erilaisten arvojen, maailmantulkintojen, poliittisten näkemysten kudoksesta muodostuvien yhteisöjen kuvitteluun?

Esimerkkinä dokumentaarisen kerronnan strategiasta, jossa tekijä heijastaa poliittista historiaa ilman yksilöllistettyihin tarinahahmoihin kiinnitettyä tunnedramaturgiaa, nostan esille täysin dokumentaarisen elokuvan kentän ulkopuolelta dokumentaarisen kirjallisuuden lajityyppiä edustavan Svetlana Aleksijevitšin tuotannon. Aleksijevitš käyttää teoksissaan journalistisiin haastatteluihin perustuvaa materiaalia, joka on syntynyt pitkien keskustelujen tuloksena aiheeseen liittyvien ihmisten kanssa. Hän editoi haastattelumateriaalista kiteytyneitä kertomuksen fragmentteja, joista hän rakentaa eri todistajien äänten tekstikudoksen. Näistä fragmenteista yhdessä syntyy erilaisten ja historian tulkinnan suhteen riitasointuisten äänten kuoro, jossa jokainen todistus ja ääni on kirjailijan tulkinnoista riisuttu. Todistukset rakentavat kuvaa poliittisesta historiasta, mutta niiden muodostamaa kuvaa ei voi palauttaa totaliteettiin, yhteen historian tulkintaan, jossa olisi yksiselitteisiä

häviäjiä ja voittajia, väärintekijöitä, uhreja, hyviä tai pahoja. Kirjailijan rakentama äänen kuoro ei soi harmoniassa, vaan päinvastoin hän jättää tietoisesti dissonanssit kuuluviin. Hän ei tulkitse koettua kollektiivista historiaa – esimerkiksi neuvostovaltion nousua ja tuhoa, Tšernobylin ydinvoimalaonnettomuuden tapahtumaa, neuvostonaisten kokemuksia sodasta – tunnekuljetuksella tai samastumista korostavalla kerronnalla. Lukija kohotetaan katsomaan mikrohistorian pienistä puroista koostuvaa liikettä, ja tuosta liikkeestä kasvaa kuva jostakin jaetusta. ”Minät”, yksilöiden äänet, ovat merkittäviä, mutta kuvaa historiasta ei synny, sitä ei koeta, sillä ei ole merkitystä ilman kollektiivisia merkityksiä, kuvitellun yhteisön kokemuksen kudosta. Lukukokemus herättää voimakkaitakin tunteita, mutta Ahmedin ehdottama tarkkaavaisen kuuntelun tila syntyy, koska kerronta pakottaa lukijaa havainnoimaan tulkinnoista riisuttuja arjen kokemusten yksityiskohtia siitä, mitä on tapahtunut ja miten jotakin on tapahtunut. Lukija ei löydä kertomuksista psykologisoitua ”minää”, jonka kärsimystä kirjailija yrittäisi legitimoida sentimentaalisen samastumisen tunteita – empatiaa – herättämällä. Kirjailija ei helpota lukijan matkaa psykologisoimalla syitä ja seurauksia, tarjoamalla sentimentaalisen samastumisen mahdollistamaa katharsista.

Lopuksi

Tunnekäänteestä puhuessani en väitä, että tunnekulttuuri olisi vallannut täysin esimerkiksi suomalaisen luovan dokumentaarisen elokuvan kentän. Elokuvia, myös dokumentaarisia elokuvia, tehdään yhä monenlaisista lähtökohdista. ”Käänteistä” puhuttaessa on aina ymmärrettävä, että muutokset eivät koskaan ole jyrkkärajaisia katkoksia suhteessa entiseen tai samanaikaisesti muihin ilmiöihin. Olen tunnistanut painopisteen muutoksen, joka on ilmennyt sekä aihevalinnoissa että tavoissa, joilla elokuvat asemoivat katsojan suhteeseen kuvattuun todellisuuteen.

Emotionaalisen kapitalismin analyysissään Illouz on osoittanut, miten itseapukirjallisuuden mallit ja terapeutin narratiivi sekä tunnepuhe ovat tunkeutuneet perinteisesti rationaalisille ja julkisina

ymmärtämillemme elämän alueille samalla, kun kapitalistinen vaihdannan ja kaupankäynnin kieli on kulkeutunut elämän intiimeille alueille. Erityisesti hänen havaintonsa terapianarratiivista länsimaista kulttuuria leimaavana ilmiönä antaa laajemman kontekstin ymmärtää, millaisiin ilmiöihin minän eheytymistä, voimaannuttamista ja terapian näkökulmia korostava dokumentaarinen kerronta liittyy. Olen käyttänyt Mina Laamon elokuvaa *Matka minuksi* esimerkkinä terapianarratiivia hyödyntävästä dokumentaarista: katsojan katse kohdistetaan tässä elokuvassa ensisijaisesti yksilön psykologiseen parantumiskertomukseen. Esimerkkinä dokumentaareista, joissa keskeisenä aiheena ja teemana on tunnepuhe, olen tuonut esiin Joonas Berghällin ja Mika Hotakaisen *Miehen vuoro* -elokuvan sekä Berghällin ohjaamat elokuvat *Äidin toive* sekä *Miehiä ja poikia*. Olen tunnistanut itserakennuksen ja terapianarratiivin piirteitä muistuttavan kerronnan myös yhteiskunnallisia teemoja käsittelevistä 2010-luvun elokuvista. John Websterin *Katastrofin ainekset* ja Petri Luukkaisen *Tavarataivas* ovat esimerkkejä elokuvista, joista käytän ilmaisua poliittinen selfie: elokuvantekijä laittaa itsensä dramaturgiaa kuljettavaan elämäntapatestiin. Websterin perhe yrittää vuoden ajan elää ilman öljyperäisiä tuotteita, Luukkainen vie kaiken maallisen mammonansa varastoon, josta voi ottaa yhden tarvitsemansa tavaran päivässä. Olen tarkastellut kriittisesti poliittisen selfien kerrontaan kätkeytyvää oletusta individualistisesta kuluttajasta poliittisten kriisien ratkaisun avaimena. Elämäntapatestiin dramaturgisena konseptina kätkeytyy ajatus poliittisesta kansalaisuudesta yksilöllisenä projektina, *oikein* kuluttamisena. Terapianarratiivin tavoin konsepti suuntaa katseen poliittiseen teemaan tavalla, johon on kätkeyty yksilökuluttajana eheytyminen malli.

Empatiaan kutsuva kerronta perustuu ajatukseen tunteiden ja kokemusten universaalisuudesta. Tunnekuultuurissa korostuu ajatus yksilön tunteista yhteiskunnallisen todellisuuden merkitysten rakentamisessa. *Minän* ylittäminen – yhteisön ja yhteisen kuvittelu – on käsitykseni mukaan kuitenkin ehto sille, että poliittinen voidaan ymmärtää mielekkäällä tavalla. Jacques Rancièren ajatus poliittisesta kiistana, Chantal Mouffen ehdotus agonistisesta pluralismista, Sara Ahmedin ajatus

tarkkaavaisesta kuuntelusta, Amy Shumanin kriittinen analyysi sentimentaalisien empatian sudenkuopista ja Judith Butlerin ajatus surun ja menetyksen politiikasta sekä yhteisön kuvittelusta ovat inspiroineet pohdintaani poliittisten mahdollisuuksista dokumentaarisessa elokuvassa.

Viimeisten vuosikymmenten jälkipoliittinen zeitgeist on taittunut viimeistään 2020-luvulle saavuttuamme. Kansainvälisiksi massaliikkeiksi energisoitunut aktivismi on noussut esiin niin ilmastonmuutoksen, talouskuripolitiikan, rakenteellisen rasismien kuin sukupuolisyrynnän vastaisissa kollektiivisen poliittisen intohimon ilmauksissa. Vähintäänkin koronakriisin jälkeisessä – ja yhä akuutimman ilmastokriisin tulevaisuuden – maailmassa tarve globaalin yhteisön yhteiselon muotojen, oikeudenmukaisuuden ja kestäväen tulevaisuuden uudelleenkuvitteiluun on välttämätöntä. Miten ja millaisin keinoin dokumentaarinen elokuva osallistuu tuon tulevaisuuden ehtojen haastamiseen ja näkyväksi tekemiseen on ratkaiseva kysymys erityisesti silloin, kun pohditaan dokumentaarinen elokuvan mahdollisuuksia olla *poliittista*. Vetäytyykö laji – esimerkiksi todellisuustelevisiion formaatteihin sulautuessaan – yhä enemmän tunnekulttuurin ja emotionaalisen talouden kaikukammioksi, pokkarihyllyjen itseapukirjallisuuden, elämäntapajournalismin ja sosiaalisen median kokemustarinoiden jo valmiiksi rikastamalle alueelle? Vai onko kerronta, jonka keskuksena on *minä*, individualistinen tunnepuhe tai terapiakertomukset, taittumassa toisenlaiseen katseeseen kohti historiamme hetkeä?

Esipuhe

- 1 Esim. Kuusela ja Ylönen, *Konsulttidemokratia* sekä Kantola ja Seeck, "Dissemination of Management into Politics".

Jouko Aaltonen: Valistaa, taistella vai haastaa? Suomalaisen ei-fiktiivisen elokuvan retoriikkaa ja strategioita

- 1 Waugh, "Introduction", xiv.
- 2 Althusser, *Ideologiset valtiokoneistot*, 126–130.
- 3 Mouffe, "Artistic Activism and Agonistic Spaces.", 2–4.
- 4 Uljas, "Hegemonia ja sen murros", 122 ja Gramsci *Vankilavihkot 1 ja Vankilavihkot. Valikoima, osa 2*.
- 5 Alasuutari, *Laadullinen tutkimus 2.0*, 114–115.
- 6 Summa, "Kolme näkökulmaa uuteen retoriikkaan", 51–52.
- 7 Perelman, *Retoriikan valtakunta*, 171.
- 8 Nichols, *Representing Reality*, 111.
- 9 Plantinga, *Rhetoric and Representation*, 38.
- 10 Ponech, *What is Non-Fiction Cinema?*, 18.
- 11 Plantinga, *Rhetoric and Representation*, 123.
- 12 Nichols, "The Voice of Documentary", 28.
- 13 Nichols, *Speaking Truths with Film*, 82.
- 14 FitzSimmons, "Braided Channels", 140–141.
- 15 Sanders ja Nash, "The (Braided) Documentary Voice", 231–232.
- 16 Aaltonen, *Todellisuuden vangit*, 240.
- 17 Esimerkiksi Heiskala, "Kansainvälisen toimintaympäristön muutos"; Patomäki, *Uusliberalismi Suomessa* sekä Autto ja Nygård, *Hyvinvointivaltion kulttuuritutkimus*.
- 18 Knuuttila, "Historiallinen muutos", 71 ja 81, siteerattu teoksessa Uschanov, *Miksi Suomi on Suomi*, 87.
- 19 Uljas, *Hyvinvointivaltion läpimurto*, 312.
- 20 Vartiainen, "Tyytymätön voittaja", 134–135.
- 21 Heiskala, "Kansainvälisen toimintaympäristön muutos", 15–16.
- 22 Böckerman ja Kiander, "Talouden pitkät syklit ja politiikka"; Kauppila ja Kauppila, "Hyvinvointivaltio toimijuuden tukena" ja Aittokoski, "Hyvinvointivaltion hyvin lyhyt historia".
- 23 Uschanov, *Miksi Suomi on Suomi*, 88.
- 24 Uljas, *Hyvinvointivaltion läpimurto*.
- 25 Uljas, *Hyvinvointivaltion läpimurto*, 306.
- 26 Uljas, *Hyvinvointivaltion läpimurto*, 183–184.
- 27 Uljas, *Hyvinvointivaltion läpimurto*, 254.
- 28 Uljas, *Hyvinvointivaltion läpimurto*, 18 ja Kettunen, *Globalisaatio ja kansallinen me*, 199–200.
- 29 Sedergren ja Kippola, *Dokumentin utopiat*, 17–18.
- 30 Astala, "Image of a Nation".
- 31 Aaltonen, *Seikkailu todellisuuteen*, 33–38.
- 32 Sedergren ja Kippola, *Dokumentin ytimessä*, 293–307.
- 33 Lammi ja Timonen, "Imagining Economy", 114–115.
- 34 Lammi, *Ett' varttuisi Suomenmaa*, 71.
- 35 Lammi, *Ett' varttuisi Suomenmaa*, 96.
- 36 Lammi, *Ett' varttuisi Suomenmaa*, 137.
- 37 Uljas, *Hyvinvointivaltion läpimurto*, 129.

- 38 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 138.
- 39 Vartiainen, "Tyytymätön voittaja", 135.
- 40 Sedergren ja Kippola, *Dokumentin utopiat*, 141–149.
- 41 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 194.
- 42 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 123.
- 43 Vartiainen, "Tyytymätön voittaja", 137–138.
- 44 Sedergren ja Kippola, *Dokumentin utopiat*, 310.
- 45 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 119.
- 46 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 120.
- 47 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 153.
- 48 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 161.
- 49 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 171.
- 50 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 127.
- 51 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 134.
- 52 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 130.
- 53 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 138.
- 54 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 152.
- 55 Kortti, *Modernisaatiomurroksen kaupalliset merkit*, 401–402.
- 56 Sedergren ja Kippola, *Dokumentin utopiat*, 232–235.
- 57 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 191.
- 58 Sedergren ja Kippola, *Dokumentin utopiat*, 288.
- 59 Eriksson, "Leipäjonot sanomalehti-julkisuuden keskusteluissa".
- 60 Eriksson, "Leipäjonot sanomalehti-julkisuuden keskusteluissa", 253–254.
- 61 Malkavaara, "Nälkä ja köyhyys kirkon asiaksi", 302.
- 62 Korhonen, *Hyvän reunalla*, 65–66.
- 63 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 191.
- 64 Winston, "The Tradition of the Victim" ja Korhonen, *Hyvän reunalla*, 48–53.
- 65 Aaltonen, *Dokumentaristi*, 91–93.
- 66 Tanskanen, *Työväen arjesta juhlaan*.
- 67 Sedergren ja Kippola, *Dokumentin utopiat*, 273–277.
- 68 Sedergren ja Kippola, *Dokumentin utopiat*, 159–160.
- 69 Tanskanen, *Työväen arjesta juhlaan*, 12.
- 70 Sedergren ja Kippola, *Dokumentin utopiat*, 155–157.
- 71 Bjurman, *Det gäller realismen*.
- 72 Kaplan, "Theory and Practice", 216.
- 73 Rouch, *Ciné-Ethnography*, 185.
- 74 Katso esimerkiksi Suoranta ja Ryyänänen, *Taisteleva tutkimus*.
- 75 Brecht, *Aikamme teatterista*.
- 76 Esimerkiksi Britanniassa, katso Johnston ja Willemin, "Brecht in Britain".
- 77 McCabe, *Godard*, 19.
- 78 Brecht, *Aikamme teatterista*.
- 79 Wollen, "Godard ja vastaelokuva", 12–26.
- 80 Sedergren ja Kippola, *Dokumentin utopiat*, 492–495.
- 81 Aaltonen, *Dokumentaristi*, 28–30.
- 82 Sedergren ja Kippola, *Dokumentin utopiat*, 514–516.
- 83 Gaines, "Political Mimesis", 93.
- 84 Helke, "In pursuit of emotions".
- 85 Mouffe, "Artistic Activism and Agonistic Spaces", 3–5.
- 86 Rancière, *The Emancipated Spectator*, 48–49.
- 87 Nichols, *Introduction to Documentary*, 130–137.
- 88 Korhonen, "Miten kerjäläinen sai hankittua 400 pulpettia Romaniaan?".

Susanna Helke: Tunteiden ja minän tarinoita. Tunnekuultuuri, terapianarratiivi ja poliittisen mahdollisuus dokumentaarisessa elokuvassa

- 1 Termiä luova dokumentaari (*creative documentary*) on yleisesti käytetty eurooppalaisen riippumattoman dokumentaarisen elokuvan tuotanto-kulttuurissa 2000-luvun alusta alkaen. IDFA:n, suurimman eurooppalaisen dokumentaarisen elokuvan festivaalin, sivustolla (www.idfa.nl/industry/mission-statement.aspx) luova dokumentaari on määritelty taiteen muodoksi, jossa dokumentaristi ilmaisee henkilökohtaista näkemystä jostakin aiheesta. Luovan dokumentaarin käsitteellä on pyritty erottautumaan erilaisista reportaasien, luontodokumenttien ja muihin televisioyhtiöiden tuotantoja tehtyihin dokumenttiohjelmiin.
- 2 Olen aiemmin pohtinut suomalaisen "luovan dokumentaarin" kentällä 2000- ja 2010-luvuilla tapahtunutta murrosta termillä emotiivinen käänne (*emotive turn*). Katso Helke, "The Documentarist and His Poor".
- 3 Illouz, *Cold Intimacies*, 3–5.

- 4 Psykologinen realismi on laaja, kirjallisuuden historiaan yhteytyvä termi. Käytän sitä elokuvan yhteydessä tarkkarajaisemmin kuvaamaan kerrontaa, jossa henkilöiden sisäinen maailma on keskeisellä sijalla ja draaman kuljetus on siten psykologisesti motivoitua. Birger Langkjær ("Realism as a Third Film Practice") erottaa psykologisen realismin sekä sosiaalisesta realismista, Hollywoodin genre-elokuvasta että taide-elokuvasta juuri tämän määritelmän perusteella: psykologiassa realismissa hahmon toiminnan psykologinen motiivointi määrittää keskeisellä tavalla sen, mistä elokuvassa on kysymys.
- 5 Rancière, *Erimielisyys*, 57.
- 6 Aaltonen, "Poliittisen äärellä".
- 7 Esimerkkejä suomalaisesta poliittista todellisuutta käsittelevästä dokumenttiteatterista ovat olleet Susanna Kuparisen *Eduskunta* -trilogia (2011, 2012 ja 2015), Esa Leskisen ja Sami Keski-Vähälän *Neljäs tie* (2013) ja *11. hetki* (2019) tai Reko Lundánin laman jälkeisen yhteiskunnan jakautumista käsittelevät näytelmät *Ihmisiä hyvinvointivaltiossa* (2003) tai *Tarpeettomia ihmisiä* (2003), mutta yhtä lailla hienojakoisemmin yhteiskunnallisen vallan muotoja käsittelevät Otto Laitisen teokset *Kun Olemme Polttaneen Kaiken* (2012) tai *Trauma* (2013). Kuvataiteen kentällä suoran poliittisuuden valtavirtaistumista ovat osoittaneet suurten taidelaitosten järjestämät teemanäyttelyt, kuten Kiasman Eri mieltä – nykytaiteen tosinajattelijat (2015) tai Mäntän kuvataideviikkojen ekologiasiaa ja maailman tilaa kriittisesti pohtiva Ihmisen aika (2019).
- 8 Tunnepuhe on laajasti käytössä oleva termi mm. sosiaalitieteisiin ja tunteiden sosiologiaan ankkuroiduneessa keskustelussa. Mm. Sari Näre (ks. "Sukupuolten tunnekulttuuri", 263–264) on käyttänyt termiä käsitellessään kulttuurista muutosta, jossa yhteiskunnallinen murros on tuonut tunnepuheen myös miesten kulttuuriin. Englanniksi on käytetty vastaavasti ilmaisua *language of emotions* (esim. Galasiński, *Men and the Language of Emotions*).
- 9 Illouz, *Cold Intimacies*.
- 10 Illouz, *Cold Intimacies*, 74–107.
- 11 Illouz, *Cold Intimacies*, 18–24.
- 12 Illouz, *Cold Intimacies*, 43.
- 13 Illouz, *Cold Intimacies*, 45.
- 14 Illouz, *Cold Intimacies*, 44.
- 15 *Matka minuksi* -elokuvan verkkosivu, ladattu 14.11.2021. <http://matkaminuksi.fi/>. Kursivointi kirjoittajan.
- 16 Stevenson, "The Emotive Meaning".
- 17 Giddens, *Modernity and Self-identity*, 191.
- 18 Giddens, *Modernity and Self-identity*, 5.
- 19 Gabriel ja Lang, *The Unmanageable Consumer*, 79.
- 20 Harvey, *A Brief History*, 47.
- 21 Berghäll ja Hotakainen, haastattelu.
- 22 Lebow ja Juhasz viittaavat tarinalla (story) nimenomaisesti lineaariseen tunnistettavien päähenkilöiden varaan rakennettuun elokuvan kertomukseen.
- 23 Lebow ja Juhasz, "Beyond Story", 3. Käännös kirjoittajan.
- 24 Kateksi (*cathexis*) on psykoanalyysin termi, jolla viitataan objektiin, henkilöön tai ideaan sijoitettua libidistä, henkistä tai emotionaalista energiaa.
- 25 Lebow ja Juhasz, "Beyond Story", 2.
- 26 Filosofian ja kulttuuritutkimuksen kentällä Gilles Deleuze (esim. *Francis Bacon*) ja Brian Massumi (esim. "The autonomy of affect" ja *Parables for the virtual*) tai esim. Eve Kosofsky Sedgwick (*Touching Feeling*) ovat tuoneet affektin käsitteen keskiöön samalla, kun kognitiotieteessä teoriat affektien merkityksestä ovat korostuneet haastaen myös filosofian historiassa rakentunutta järjen ja tunteen erottelun mielekkyyttä (esim. Damasio, *Looking for Spinoza* ja *Self comes to mind*).
- 27 Ahmed, *The Cultural Politics of Emotions*, 209. Ahmed korostaa emootio-sanan etymologiassa juuri liikkeen merkitystä ja perustele sillä tarpeensa pitäytyä käsitteessä. Hän tarkastelee tunteita jonakin, jotka liikkuvat kulttuurisina merkityksen määrittäjinä.
- 28 Ahmed, *The Cultural Politics of Emotions*, 10 ja 208.
- 29 Ahmed, *The Cultural Politics*

- of Emotions, 194.
- 30 Mäkelä, "Lessons", 183.
 - 31 Mäkelä, "Lessons", 183.
 - 32 Ylikangas, "Kertomuksen masentava keskiluokkaisuus".
 - 33 Berghäll, haastattelu.
 - 34 Illouz, *Cold Intimacies*, 47.
 - 35 Ahmed, *The Promise of Happiness*, 222–223.
 - 36 Thompson, "Empathy and Consciousness", 3.
 - 37 Fukuyama, *The End of History*.
 - 38 Esim. Tudor, "Neoliberal Man" ja Swyngedouw ja Wilson, *The Post-Political*.
 - 39 Mouffe, "Artistic Activism", 2. Vrt. myös Crouch, *Post-Democracy*.
 - 40 Rancière, *Disagreement*, 61–93 ja 101–102.
 - 41 Žižek, "Holding the place", 324.
 - 42 Olen käsitellyt aihetta tässä kirjassa artikkelissani "Lauluja kestävyysvajeesta".
 - 43 Illouz, *Cold Intimacies*, 4. Käännös kirjoittajan.
 - 44 Helke, "In Pursuit of Emotions", 191–192.
 - 45 David Harvey (*A Brief History of Neoliberalism*) ja Heikki Patomäki (*Uusliberalismi Suomessa*) käyttävät uusliberalismia talousteorian historiaan liittyvänä käsitteenä, viitaten ennen kaikkea Milton Friedmanin talousteorian innoittamaan ja jo 1970-luvulta alkaneeseen taloudellisiin-ideologiseen maailmanlaajuiseen murrokseen. Wendy Brown, jonka analyysiä hyödynnän, viittaa uusliberalismiin syvempänä kulttuurisena murroksena (*Undoing the Demos*).
 - 46 Maxton-Lee, "Activating responsible citizens", 443–460.
 - 47 Esim. Piketty, *Pääoma 2000-luvulla*; Reich, *The Future of Success* ja Harvey, *A Brief History*.
 - 48 Klein, *This Changes Everything*.
 - 49 Brown, *Undoing the Demos*, 65.
 - 50 Brown, *Undoing the Demos*, 17. Käännös kirjoittajan.
 - 51 Olen käsitellyt aiemmin muutos-agendaa dokumentaarisessa ilmaisussa jo varhaisesta valokuva-dokumentaarin (mm. Riis ja Hine) perinteestä juontuvana progressiivisen yhteiskunnallisuuteen liittyvänä tehtävänä. (Mm. Helke, "The Documentarist and His Poor", 117–120.)
 - 52 Bellamy ja Leontis, "A Genealogy of Experience", 176.
 - 53 Winston, *Claiming the Real*, 47.
 - 54 Damasio, *Looking for Spinoza*, 44 ja *Descartes' Error*, 134.
 - 55 Ahmed, *The Cultural Politics of Emotions*, 39.
 - 56 Ahmed, *The Cultural Politics of Emotions*, 21.
 - 57 Shuman, *Other People's Stories*, 160.
 - 58 Shuman, *Other People's Stories*, 149. Käännös kirjoittajan.
 - 59 Shuman, *Other People's Stories*, 162.
 - 60 Shuman, *Other People's Stories*, 162.
 - 61 Shuman, *Other People's Stories*, 162.
 - 62 Arendt, *The Human Condition*, 198.
 - 63 Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, 466.
 - 64 Agonismi viittaa antiikin kreikan kielen sanaan *agon*, joka tarkoittaa kilpailua tai kamppailua urheilussa tai musiikissa, jossa taistelu tai kamppailu itsessään ymmärrettiin voittamista tärkeämpänä.
 - 65 Laclau ja Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy*, 79–131.
 - 66 Mouffe, "Artistic Activism", 2.
 - 67 Rancière, *Erimielisyys*, 61–65.
 - 68 Butler, *Precarious Life*, 27.
 - 69 Butler, *Precarious Life*, 28.

Timo Korhonen: Miten kerjäläinen sai 400 pulpettia Romaniaan?

- 1 Lehtonen, *Putkinotko*.
- 2 Rancière, *Vapautunut katsoja*, 112.
- 3 Benjamin, *Messiaanisen sirpaleita*, 37.
- 4 Nichols, *Introduction to Documentary*, 44–45 ja 48.
- 5 Oksanen, *Kerjäläisten valtakunta*, 9.
- 6 Samaan aikaan Italiassa oli noin 70 000 Romanian romanian, hyvin monet heistä kerjäämässä. Mäkinen ja Pessi, "Kerjäläisyyden kuva", 9.
- 7 Puumalainen, "Poissa silmistä", 121–122; Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2004/38/EY.
- 8 Pessi, "Suomalaisten suhtautuminen", 258. Alkuperäinen

- HS-nettisivu poistettu.
- 9 Marshall, *Reformaatio*, 88.
 - 10 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 21–24.
 - 11 Mäkinen ja Pessi, "Kerjäläisyyden kuva", 14.
 - 12 Mäkinen, "Armeliaisuuden teoista pakkotoimiin", 47–48.
 - 13 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 29.
 - 14 Mäkinen, "Armeliaisuuden teoista pakkotoimiin", 52.
 - 15 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 31–32.
 - 16 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 42–46.
 - 17 Marshall, *Reformaatio*, 89.
 - 18 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 48–53.
 - 19 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 57–62 ja 83.
 - 20 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 78–80.
 - 21 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 84.
 - 22 Marshall, *Reformaatio*, 70 ja 75.
 - 23 Marshall, *Reformaatio*, 70–71.
 - 24 Pessi, "Suomalaisten suhtautuminen", 238–239 ja 251.
 - 25 Pessi, "Suomalaisten suhtautuminen", 248–249.
 - 26 Pessi, "Suomalaisten suhtautuminen", 241; van Oorschot, "Who Should Get What".
 - 27 Pessi, "Suomalaisten suhtautuminen", 241; de Swaan, *In Care of the State*.
 - 28 Oksanen, *Kerjäläisten valtakunta*, 142.
 - 29 Tervonen, "Syrjäytetyt", 143.
 - 30 Mikkola, "Romanit", 268–271 ja 274.
 - 31 Puumalainen, "Poissa silmistä", 128.
 - 32 Tervonen, "Syrjäytetyt", 144–146.
 - 33 Tervonen, "Syrjäytetyt", 146.
 - 34 Mikkola, "Romanit", 295.
 - 35 Mikkola, "Romanit", 277 ja 284.
 - 36 Puumalainen, "Poissa silmistä", 125–127.
 - 37 Ojakangas, *Kenen tahansa politiikka*, 116.
 - 38 Foucault, *Tarkkailla ja rangaista*, 268 ja 273.
 - 39 Schmitt, *Poliittisen käsite*, 30–32; Ojakangas, *Kenen tahansa politiikka*, 17 ja 20.
 - 40 Tervonen 2012, 138.
 - 41 Nichols, *Introduction to Documentary*, 116–118.
 - 42 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 155 ja 170–173.
 - 43 Marshall, *Reformaatio*, 67.
 - 44 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 158.
 - 45 Arffman, "Reformaation historia".
 - 46 Marshall, *Reformaatio*, 99.
 - 47 Kivi, *Seitsemän veljestä*, 11.
 - 48 Helkama, *Suomalaisten arvot*, 50.
 - 49 Kivi, *Seitsemän veljestä*, 12.
 - 50 Mikkola, "Romanit", 269–270 ja 273; Oksanen, *Kerjäläisten valtakunta*, 134.
 - 51 Kimmo Oksanen kertoo, kuinka hän yritti vuonna 2008 viedä 16-vuotiaan Preda Muldovanin Mihaelan kotikylästä Cetatea de Baltasta koulunpenkille, mutta epäonnistui. Periaatteessa Preda olisi voinut anoa pääsyä romanien erityisopetukseen 20 kilometrin päähän Blajin kaupunkiin, juuri kuten Mihaela. Oksanen kuitenkin toteaa Cetatea de Baltan koulun rehtorin vahvistaneen, että kukaan kylästä ei ollut käyttänyt mahdollisuutta. Matka oli liian kallis köyhille romaneille. Oksanen mielestä mahdollisuus oli nimellinen ja luotu vain siksi, että EU-lain kirjain toteutuisi. Oksanen, *Kerjäläisten valtakunta*, 135–136.
 - 52 Kivi, *Seitsemän veljestä*, 26.
 - 53 Mikkola, "Romanit", 277; Puumalainen, "Poissa silmistä", 154.
 - 54 Badiou, *Etiikka*, 51.
 - 55 Rancière, *Erimielisyys*, 52.
 - 56 Rancière, *Vapautunut katsoja*, 70.
 - 57 Rancière, *Vapautunut katsoja*, 89 ja 72.
 - 58 Enache, "Köyhyyden kiertokulku", 54–57.
 - 59 Kivi, *Seitsemän veljestä*, 52.
 - 60 Mauss, *Lahja*, 28.
 - 61 Mauss, *Lahja*, 50, 54–55, 80, 112 ja 124.
 - 62 Helkama, *Suomalaisten arvot*, 34–35 ja 186–187.
 - 63 Kuusi, *60-luvun sosiaalipolitiikka*, 59.
 - 64 Sipilä, "Hyvinvointivaltio sosiaalisena investointina", 359.
 - 65 Pekka Kuusi nimesi *60-luvun sosiaalipolitiikka* -teoksessaan *Putkinotko* -romaanin kuvailevan yhteiskuntatutkimuksen mestariteokseksi.
 - 66 Kuusi, *60-luvun sosiaalipolitiikka*, 57–60.
 - 67 Ojakangas, "Hyvinvoinnin eetos", 184.
 - 68 Ojakangas, "Hyvinvoinnin

- eetos", 186 ja 188.
- 69 Foucault, *Turvallisuus, alue, väestö*, 127 ja 130–132.
 - 70 Foucault, *Turvallisuus, alue, väestö*, 195–196.
 - 71 Foucault, *Turvallisuus, alue, väestö*, 196.
 - 72 Foucault, *Turvallisuus, alue, väestö*, 221–222.
 - 73 Helkama, *Suomalaisten arvot*, 129–131.
 - 74 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 190.
 - 75 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 202–209.
 - 76 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 257–260 ja 266.
 - 77 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 300.
 - 78 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 302 ja 306.
 - 79 Puimalainen, "Poissa silmistä", 127.
 - 80 Hanna Maylett sähköpostissaan kirjoittajalle 19.2.2017. Tässä "Lacrimosan" suomenkielinen käännös: "Kyyneleet tuon päivän pahan / nousee alta tuhkakasan / syyllinen kun tuomitaan / armahda siis, Jumala / Anna, Jeesus vanhurskas / heille rauha levossa / Amen."
 - 81 Hanna Maylett vahvisti sähköpostissaan kirjoittajalle 19.2.2017, että seinään kirjoitettu Hana tarkoittaa häntä.
 - 82 Foucault, "The Minimalist Self", 14.
 - 83 Oksanen ja Piironen, *Ohikuljetut*.
 - 84 Oksanen ja Piironen, *Ohikuljetut*, 412.

Jouko Aaltonen: Poliittisen äärellä. Yhteiskunnallisuus ja poliittisuus nykyhetken suomalaisessa dokumenttielokuvassa

- 1 Green, "This Man".
- 2 Kaivos aloitti toimintansa Kainuun Sotkamossa vuonna 2008. Se aiheutti jatkuvia ympäristöongelmia, joiden kulminaatio oli 2012 tapahtunut kipsisakka-altaan laaja vuoto.

- Hyvä yleisesitys aiheesta on esimerkiksi Juha Kauppisen ja Sampsa Oinaalan kirja *Talvivaaran vangit*.
- 3 Ilmaisua "pakolaiskriisi" on problematisoitu ja kritisoitu tutkimuskirjallisuudessa siitä, että se kuvaa ongelmaa Euroopan näkökulmasta, ikään kuin Eurooppa ja Suomi olisivat uhanalaisia, vaikka kriisi tietysti koskettaa konkreettisemmin itse pakolaisia. Siksi käytän sitä tässä artikkelissa lainausmerkeissä.
 - 4 Palonen, *Mitä politiikka on?*, 22–26.
 - 5 Rossi, *Taide vallassa*, 11–12.
 - 6 Hiltunen ym., "Rajojen politiikkaa ja poetiikkaa", 152.
 - 7 Esimerkiksi Furhammar ja Isaksson, *Politik och Film*; Waugh, "Show us Life"; Nichols, *Blurred boundaries* ja *Speaking Truths with Film*; Bruzzi, *New Documentary*; Chanan, *The Politics of Documentary*; Benson ja Snee, *The Rhetoric of the New Political Documentary*; Pedregal, *Film & Making Other History* ja Helke, "Osallisuus ja poliittiset eleet".
 - 8 Aaltonen, "Valistaa, taistella vai haastaa?".
 - 9 Rosen, "Document and Documentary", 81–82.
 - 10 Gröndahl ym., *Journalistisen dokumenttiteatterin mahdollisuus*, 35.
 - 11 Rossi, *Taide vallassa*, 273.
 - 12 Hulkko, "Näyttelijä kohtaa todellisuuden", 102–103. Alkuperäistekstissä implisiittinen ja eksplisiittinen ovat lipsahaneet väärinpäin. Tässä yhteydessä käytän käsitteitä korjatussa muodossa.
 - 13 Junttila, *Dokumentti-teatterin uusi aalto*.
 - 14 Virratvuori, "Hintaan mihin hyvänsä".
 - 15 Valotie, "Yleispätevä poliittinen jännäri kaivosjätin kulsseissa".
 - 16 Sallinen, "Kovilla Kainuun kaivoksessa".
 - 17 Esimerkiksi Koistinen, "HS Mieliä".
 - 18 Selkokari, "Talvivaarasta, vielä kerran".
 - 19 Määttänen, "Edes valtio ei mahda tälle mitään".
 - 20 Salminen, "Kansalaiset vastaan teollisuus ja päättäjät Sotkamon nälkämailla".
 - 21 *Kiehumispiste-vaiuttavuus-*

- kampanjan loppuraportti.*
- 22 *Kiehumispiste-vaikuttavuus-kampanjan loppuraportti.*
 - 23 Virkkula, "Joko Suomi kiehuu".
 - 24 Uusitorppa, "Sovinto ei synny saunakamarissa".
 - 25 Uusitorppa, "Sovinto ei synny saunakamarissa".
 - 26 *Kiehumispiste-vaikuttavuus-kampanjan loppuraportti.*
 - 27 Vaihtoehtoeelokuvaa ja vastaelokuvaa on käsitelty tarkemmin tämän kirjan toisessa artikkelissani, katso Aaltonen, "Valistaa, taistella vai haastaa?".
 - 28 Arlander, "Mitä tekijä voi tehdä?", 26.
 - 29 Etnografinen elokuva on laajempi termi, jolla kuvataan kulttuureja käsitteleviä elokuvia, antropologinen elokuva viittaa tieteellisempään, antropologien tekemään elokuvaan, katso esimerkiksi Aaltonen, *Todellisuuden vangit vapauden valtakunnassa*, 50–53.
 - 30 Rouch, *Ciné-Ethnography*, 185.
 - 31 Henley, *The Adventure of the Real*, 310.
 - 32 Alia, *The New Media Nation*, 110.
 - 33 Esimerkiksi Rahmel, Nuts and Bolts Filmmaking sekä Jones ja Jolliffe, *The Guerilla Film Makers Handbook*.
 - 34 Aaltonen, *Seikkailu todellisuuteen*, 303–306.
 - 35 1960-luvun alussa kehittynyt dokumenttielokuvasuuntaus, jossa kuvattiin käsivaralta ja äänitettiin suoraan tilanteisiin puuttumatta. Katso esimerkiksi McLane, *A New History of Documentary Film*, 219–231.
 - 36 *Kiehumispiste-vaikuttavuus-kampanjan loppuraportti.*
 - 37 Aalto, *Elokuvarahoittajan valta ja hyvän elokuvan normi*.
 - 38 Yli-Kyyny, *Toinen Suomi*.
 - 39 Vehkalahti ja Edkins, *Steps by Steps*.
 - 40 Esimerkiksi Teemu Mäki ja Jani Leinonen tekevät kuvataiteen puolella ja Susanna Kuparinen näyttämötaiteen puolella hyvinkin avoimesti poliittista taidetta.
 - 41 Hiltunen ym., "Rajojen politiikkaa ja poetiikkaa", 155.
 - 42 Jayasankar ja Monteiro,

A Fly in the Curry, 158–163.

- 43 Frisina ja Muresu, "Ten years of participatory cinema".

Elina Hirvonen: Erimieliset. Kiehumispiste-elokuva yhteiskunnallisen polarisaation kuvaajana

- 1 Grierson, "Searchlight on Democracy", 233.
- 2 Baldwin ja Bahar, "Docs That Make a Difference".
- 3 Grundhauser, "Did a Silent Film About a Train Really Cause Audiences to Stampede?".
- 4 Wodak, *The Politics of Fear*.
- 5 Wodak, *The Politics of Fear*.
- 6 Brandsma, *Polarisation*.
- 7 Mouffe, "The Populist Moment".
- 8 Mouffe, "The Populist Moment".
- 9 Helke, "Repeämän hetket", 208.
- 10 Helke, "Repeämän hetket", 208.
- 11 Helke, "Repeämän hetket".
- 12 Helke, "Repeämän hetket".
- 13 Helke, "Repeämän hetket".
- 14 *Kiehumispiste-vaikuttavuus-kampanjan loppuraportti.*

Timo Korhonen: Aina mun pitää. Elokuvat punkyhtyeestä ilmentävät mahdollisuuksien politiikkaa

- 1 Hara, *Camera Obtrusa*, 70 ja 75–76.
- 2 Apuna käytetty Elonet-tietokantaa (elonet.finna.fi).
- 3 Mithout, "Representations of Female Disability", 115 ja Elman, *Chronic Youth*, 31.
- 4 Debbie ym., *Disability, Obesity and Ageing*, 5–8 ja 129.
- 5 Mitchell ja Snyder, *Narrative Prosthesis*, 1 ja 222.
- 6 Shakespeare, *Disability*, 77 ja 121.
- 7 Tutkimuskohteena ovat vain elokuvat. Ohjaajien ja päähenkilöiden haastatteluja olen käyttänyt vain tarkistaakseni ymmärtäneeni elokuvien viestin.
- 8 Hiilamo, *Uusi hyvinvointivaltio*, 88–89 ja 225 sekä Hiilamo

- ja Saari, "Sosiaalisten mahdollisuuksien politiikka", 26.
- 9 Tästä esim. Siltala, *Työelämän huonontumisen lyhyt historia*, 112–118 ja *Keskiluokan nousu, lasku ja pelot*, 345–351 sekä Ritakallio, "Vauraudesta osattomiksi jääneet", 122–140.
 - 10 Niiniluoto, "Tieteen tunnuspiirteet", 34.
 - 11 Barnouw, *Documentary*, 233–251 ja Nichols, *Introduction to Documentary*, 109–111. Havainnoivan elokuvan tavasta peittää rakennettu luonteensa esim. Helke, *Nanookin jälki*, 199–201.
 - 12 Winston, "The Tradition of the Victim", 41 ja *Claiming the Real*, 40.
 - 13 Estetiikka poikkeaa Kärkkäisen aiemmista staattisista, jalustalta kuvatuista elokuvista *Tupakkahuone* (2006) ja *Kansakunnan olohuone* (2009).
 - 14 Sami Helteen ja Kari Aallon haastattelut 30.4.2018.
 - 15 Jatkossa käytän yhtyeestä pääosin lyhennettä PKN.
 - 16 Kalle Pajamaan haastattelu 30.4.2018. Lyhty ry:n kotisivuilla (lyhty.fi) kerrotaan, että Lyhty ry on kolmannen sektorin voittoa tavoittelematon vammaispalveluiden tarjoaja ja erityishuollon toimintayksikkö. Se järjestää päivä- ja työtoimintaa (ei palkallista työtä) sekä asumispalveluita kehitysvammaisille henkilöille. Musapaja on yksi Lyhdyn työpajoista. Se tarjoaa työpajan kahdelletoista esittävän taiteen parissa toimivalle kehitysvammaiselle aikuiselle. Paja on perustettu vuonna 2004 ja on toimintamalliltaan ainutlaatuinen Suomessa. Helsingin kaupunki ostaa Lyhty ry:ltä näitä palveluita. Lyhdyn ja Helsingin kaupungin yhteistyö perustuu lakiin kehitysvammaisten erityishuollosta (16 §). Työtoiminta musiikkistudiossa perustuu samaan lakiin, joka määrittelee, että erityishuollon tarpeessa oleville kehitysvammaisille henkilöille on järjestettävä tarpeellista kuntoutusta sekä toiminnallista valmennusta, sen keskeisenä osana työhön valmennusta ja työtoimintaa (2 § ja 35 §).
 - 17 Similä ja Vuorela, *Valtio vihaa sua*, 597 ja Kalle Pajamaan haastattelu 30.4.2018.
 - 18 Pekka Karjalaisen haastattelu 12.4.2018.
 - 19 Similä ja Vuorela, *Valtio vihaa sua*, 597.
 - 20 Elomaa ja Kemppainen, *We're coming*, 12 ja 26.
 - 21 Oli luontevaa, että Pertti Kurikan nimipäivistä tuli punkbändi. Olihan sen syntyessä ollut 40 vuoden ajan olemassa musiikkityyli, jossa muodollinen soittotaito ei ollut vaatimus. Lisäksi jo 1970-luvulla monet punkkarit ovat samaistaneet itsensä yhteiskunnan marginaalissa oleviin vammaisiin. Tunnetuin esimerkki lienee Ramones-yhtyeen kappale "Pinhead" (1977), joka viittaa pienipäisyyttä aiheuttavaan mikrokefalia-kehityshäiriöön. Samaan aikaan Englannissa oli punk-yhtyeitä mm. nimillä The Epileptics, The Subhumans ja Happy Spastics, Kanadassa samoin Subhumans ja Yhdysvalloissa Disability ja The Cripples. (McKay, *Shakin' All Over*, 11.) Vajaamielisyysteema onkin ollut yksi punkin vahva virta. Esimerkiksi yhdysvaltalainen punkyhtye Devo teki kappaleen "Mongoloid" (1979), josta PKN teki *Tokasikajuttu*-elokuvassakin kuultavan suomenkielisen version. Suomessa vammaisuutta on viljellyt etenkin Teemu Bergman bändissään Nazi Death Camp, jonka ensimmäiset ep:t olivat *Mental Problems* ja *We're not Special, Just Retarded* ja ep-kokoelma nimeltään *The Best of Mongo Punk Sessions*. (Similä ja Vuorela, *Valtio vihaa sua*, 595 ja 596.)
 - 22 McKay, *Shakin' All Over*, 2, 15, 41 ja 87.
 - 23 Garland-Thomson, *Extraordinary Bodies*, 78 ja Morris, *Pride against prejudice*.
 - 24 McKay, *Shakin' All Over*, 90–92. McKay kuvaa, miten brittiläisen Kata Kolbertin uran etenemisen esti se, että hän joutui vaikean nivelreuman takia esiintymään pyörätuolissa. McKayn lauseessa "her wheelchair was not sexy" tiivistyy viihdeteollisuuden käsitys vammaisen naisartistin mahdollisuuksista.
 - 25 Christensen-Styrnö ja Bruun Eriksen, "Madeline Stuart as Disability Advocate and Brand", 45. Madeline Stuartilla on 671 500 seuraajaa Facebookissa ja 351 000 seuraa-

- jaa Instagramissa sekä 1 651 tehtyä Instagram-päivitystä. Vastaavat luvut PKN:llä ovat 30 000 seuraajaa Facebookissa ja 3 300 Instagramissa ja 79 tehtyä Instagram-päivitystä. Luvut tarkistettu 25.4.2021.
- 26 Garland-Thomson, *Extraordinary Bodies*, 78.
 - 27 Shakespeare, *Disability*, 78–79.
 - 28 Esping, *Kampen om Verkligheten*, 224. *Kovasikajutun* aivan ensimmäinen kohta on ryhmäkuva bändin jäsenistä. Kuvassa he hyvin itsetietoisesti kehuvat olevansa Suomen parhaita ja heillä olevan viientä pitkin Eurooppaa.
 - 29 Robb, *Punk*, 14.
 - 30 Ohjaaja Jukka Kärkkäisen mukaan tekijät eivät olleet tietoisia Malcom McLarenin lausahduksesta. He eivät myöskään pyrkineet elokuvillaan muuttamaan kehitysvammaisten ihmisten asemaa. Heidän tavoitteenaan oli vain katsoa neljää kiinnostavaa ihmistä. Kärkkäinen ei myöskään itse ole ollut punkin harrastaja tai kuuntelija. Jukka Kärkkäisen haastattelu 20.3.2020.
 - 31 Elokuissa on runsaasti kohtauksia, joissa päähenkilöt puhuvat itsekseen, mutta poikkeamia havainnoivasta lähestymistavasta kohti osallistavaa lähestymistapaa ja puhetta suoraan kameralle on vain harvoin. Osallistavasta lähestymistavasta esim. Nichols, *Introduction to Documentary*, 44–45, 48 ja 116–118. Esping (*Kampen om Verkligheten*, 224) käyttää ilmaisua "pseudomonologi" tarkoittaen sellaista puhetta kameralle, jossa kuvausryhmä on paikalla ja päähenkilöt puhuvat heille, mutta kuvaustapa häivyttää tekijät näkymättömiin.
 - 32 Suomalaisen punkin historian tunteva voi nähdä kakkahätäkohtauksen myös viittauksena PKN:n alkutaipaleeseen. Bändin ensimmäisellä klubikeikalla lokakuussa 2009 ennen PKN:ää soitti vielä tuolloin tunnetumpi punkbändi Kakka-hätä 77. Myös PKN:n vuonna 2010 julkaistun ensimmäisen levyn, *Ei yhteiskunta yhtä miestä kaipa*, toisella puolella oli kolme PKN:n ja toisella puolella kolme Kakka-hätä 77 -yhtyeen kappaletta. Elomaa ja Kemppainen, *We're coming*, 22, 33 ja 44. Elokuvan toinen ohjaaja Jukka Kärkkäinen kertoi haastattelussani 20.3.2020 pissa- ja kakkahädän esittämisen liittyneen siihen, että elokuvan päähenkilöillä ruumiintointojen tarpeen ilmaiseminen oli niin arkista ja usein läsnä olevaa, että asia vain kuului osaksi tarinaa. Silti kohtausten sijoittaminen juuri elokuvien alkuun on tekijöiden tietoinen valinta.
 - 33 Teittinen, "Vammaisten laitoshistoriasta kohti kansalaisuutta".
 - 34 Hiilamo, *Uusi hyvinvointivaltio*, 88–89
 - 35 Hiilamo, *Uusi hyvinvointivaltio*, 88–89.
 - 36 Giddens, *Beyond left and right*, 152–157. Vaikka mahdollisuuksien politiikan idealla on osin brittiläiset juuret, on Britannian viime vuosikymmenien sosiaalipoliittinen kehitys yhä uusliberalistisempaan suuntaan kuitenkin erkaantunut kauas mahdollisuuksien politiikan pohjoismaisesta tulkinnasta. Brittikontekstissa Giddensin ajatus työttömyysetuuksista "uusina mahdollisuuksina" kuulostaa lähinnä ironiselta, jos ajattelee esimerkiksi Britannian sosiaalipoliittista todellisuutta vakuuttavasti kuvanneen Ken Loachin viimeisiä elokuvia (*I Daniel Blake*, 2016; *Sorry We Missed You*, 2019).
 - 37 Hiilamo, *Uusi hyvinvointivaltio*, 79.
 - 38 Hiilamo ja Saari "Sosiaalisten mahdollisuuksien politiikka", 26; Hiilamo, "Sosiaaliset mahdollisuudet", 225.
 - 39 Esping-Andersen, "After the Golden Age?", 25.
 - 40 Hiilamo, *Uusi hyvinvointivaltio*, 94–95.
 - 41 Hiilamo, "Sosiaaliset mahdollisuudet", 211; *Uusi hyvinvointivaltio*, 81 ja 95–96.
 - 42 Thaler ja Sunstein, *Nudge*, 6.
 - 43 Kohtaus ilmentää samalla sitä, miten havainnoivalle dokumenttielokuvalla tyypilliset pitkät yhtenäiset kuvat ja kohtaukset tarjoavat erityisen läsnäolon ja hetkessä olemisen kokemuksen. Perinteen puristisimpien tekijöiden tapaan tutkimieni elokuvien ohjaajat välttivät myös käyttämästä haastatteluja ja kertojanääntä ja kameralle tehtyjä tapahtumien toistoja tai lisäämästä elokuvaan äänitehos-

- teita ja musiikkia. Tästä esim. Barnouw, *Documentary*, 233–251 ja Nichols, *Introduction to Documentary*, 109–111.
- 44 Thaler ja Sunstein, *Nudge*, 72.
- 45 "Erytishuoltoa toteutettaessa on otettava huomioon erityishuollossa olevan henkilön toivomukset, mielipide, etu ja yksilölliset tarpeet. Erytishuollossa olevalle henkilölle on turvattava mahdollisuus osallistumiseen ja vaikuttamiseen omista asioistaan." Laki kehitysvammaisten erityishuollosta (42 §).
- 46 Hiilamo, "Sosiaaliset mahdollisuudet", 235 ja *Uusi hyvinvointivaltio*, 88 ja 113.
- 47 Vehmas, "Erytispedagogiikka ja etiikka", 109–110.
Toimintamahdollisuuksien painottamisen taustalla on Martha Nussbaumin ("Education and Democratic Citizenship") esittämä myönteisyyttä korostava lähestymistapa, joka painottaa ihmisarvoa ja sen saavuttamista toimintavalmiuksien (*capabilities*) kautta.
- 48 Nussbaum, "Education and Democratic Citizenship", 99–100 ja 186–191; Vehmas, "Erytispedagogiikka ja etiikka", 110. Kirjoitusasu Vehmaan.
- 49 Similä ja Vuorela, *Valtio vihaa sua*, 595. Erytishuoltoa järjestävän kunnan on huolehdittava erityishuollossa olevan henkilön erityishuollon saamiseksi välttämättömistä kuljetuksista. Laki kehitysvammaisten erityishuollosta (39 §).
- 50 Saari, *Onnellisuuspolitiikka*, 20.
- 51 Similä ja Vuorela, *Valtio vihaa sua*, 600.
- 52 Kohtauksessa on jälleen muistuma Sex Pistolsin Johnny Rotteniin, joka kyllä lateli sujuvasti biisin sanat, mutta ne olivat eri biisistä kuin se, mitä bändi soitti. Robb, *Punk*, 140.
- 53 Johnny Rotten halveksi soitotaitoon perustuvaa rockin perinnettä. Keikalla Sex Pistolsin kappaleiden sanoja ei erottanut toisistaan ja musiikki toistui samanlaisena kappaleesta toiseen. (Wolter ja Blake, *Punk*, 40, 24.) Rottenin tunnuslause oli "all you need is hate". Myös bändin manageri Malcom McLaren määritteli vihan bändin suurimmaksi voimavaraksi ja kehotti hyödyntämään sitä. (Sabin, *Punk rock*, 90.). McLarenin tavoitteena oli saada yleisö inhoamaan bändiä ensi keikasta lähtien.
Sex Pistols olikin täydellinen vastakohta miltei kaikelle, mihin showbisneksessä oli totuttu. Samalla bändi osoitti, ettei rock ollut pelkästään supertähtien oikeus, vaan kuka tahansa saattoi tehdä sitä. (Robb, *Punk*, 107–108, 137 ja 152.)
- 54 Eisenstein, *Elokuvan muoto*, 65.
- 55 Esping, *Kampen om Verkligheten*, 174–176 ja 247.
- 56 Rancière, *Vapautunut katsoja*, 92.
- 57 Rancière, *Vapautunut katsoja*, 74.
- 58 Christensen-Styrnø ja Bruun Eriksen, "Madeline Stuart as Disability Advocate and Brand", 40–41.
- 59 Slummissa kasvanut John Lydon sairastui seitsenvuotiaana vakavasti juotuaan saastunutta vettä, joutui puolen vuoden koomaan ja menetti suurimman osan muististaan. Sen jälkeen hänellä oli vakavia oppimisvaikeuksia ja hän joutui mm. opettelemaan lukemaan uudelleen. Tauti myös vaurioitti Lydonin selkärankaa tehden hänestä kumaran ja heikensi hänen näköään aiheuttaen hänelle luonteenomaisen maanisen (adjektiivivalinta on Wolterin ja Blaken *Punk*-teoksesta) katseen. Lydon on sittemmin nähnyt suurena mahdollisuutena sen, että hänellä on niin paha aivovaurio, ettei tiedä sitä. Jo teini-iässä Lydon oli täynnä vihaa. Alkujaan ujosta John Lydonista kuoriutui vihan täyttämä Johnny Rotten. Wolter ja Blake, *Punk*, 20.
- 60 Rancière, *Vapautunut katsoja*, 70.
- 61 Sabin, *Punk rock*, 5.
- 62 McKay on todennut omaelämäkerrallisten kappaleiden olevan keskeinen osa punkin kerronnallista sisältöä. McKay, *Shakin' All Over*, 9, 18 ja 23.
- 63 Kalle Pajamaan haastattelu 30.4.2018.
- 64 Shakespeare, *Disability*, 147.
- 65 Moberg ja Vehmas, "Erytiskasvatuksen perusteet ja käytännöt", 48–49.
- 66 Moberg ja Vehmas, "Erytiskasvatuksen perusteet ja käytännöt", 49–50.
- 67 Moberg ja Vehmas, "Erytiskasvatuksen perusteet ja käytännöt", 50–53. Normaaliuden käsitteen määrittely liittyy tilastoin-

- nin syntyy noin 160 vuotta sitten, 1860-luvulla. Vasta tilastoimalla poikkeavuuksia voitiin luoda inhimillisen normaaliuden alue. McKay, *Shakin' All Over*, 3.
- 68 Shakespeare, *Disability*, 14–145.
- 69 Shakespeare, *Disability*, 15 ja 121.
- 70 Shakespeare, *Disability*, 3, 7 ja 12–13.
- 71 Shakespeare, *Disability*, 2–3 ja 12–13.
- 72 Reinikainen, *Vammaisuuden sukupolittuneet ja sortavat diskurssit*, 30.
- 73 Moberg ja Vehmas, "Erityiskasvatuksen perusteet ja käytännöt", 51.
- 74 Saattaa tietysti olla, että kun elokuvien näyttämöinä ja rajauksena ovat keskeisesti rockelämään liittyvät Lyhdyn musiikkistudio, keikkamatkat ja keikat eivät juuri asuntolat, eivät muut mahdolliset paternalistiset rakenteet ole päätyneet kuvausryhmän eteen.
- 75 Shakespeare, *Disability*, 7.
- 76 Teittinen, "Vammaisten laitoshistoriasta kohti kansalaisuutta".
- 77 Esim. Pfeiffer, "Overview".
- 78 Ekholm ja Teittinen, *Vammaiset nuoret*, 10–11; Pfeiffer, "Overview" sekä Yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista.
- 79 Teittinen, "Vammaisten laitoshistoriasta kohti kansalaisuutta"; Sosiaalihuoltolaki 710/1982, 27 § d ja e sekä Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 519/1977, 35 §.
- 80 Koska kehitysvammaisuus ei ole luokitteluperuste, kehitysvammaisten henkilöiden tarkkaa määrää on mahdotonta määritellä. Kehitysvammaliitto arvioi, että Suomessa on noin 50 000 ihmistä, joilla on kehitysvamma. Kehitysvammadiagnoosi on noin 30 000 henkilöllä. Vain osa heistä käyttää kehitysvammaisille tarkoitettuja palveluja tai saa kehitysvammaisuuden perusteella tukia. Kehitysvammaliitto, "Kehitysvammaisuus".
- 81 Kehitysvammaliitto, "Palkkaa työstä" ja "Lainsäädäntö"; Vesala ym., *Kehitysvammaisten ihmisten työtilanne*, 5 ja 7 sekä Ekholm ja Teittinen, *Vammaiset nuoret*, 13.
- 82 Elomaa ja Kemppainen, *We're coming*, 150.
- 83 Sabin, *Punk rock*, 6.
- 84 Helkama, *Suomalaisten arvot*, 85, 141 ja 146–147.
- 85 Työtoimintaan, jota myös Lyhty ry:n musiikkityöpaja on, osallistuvat kehitysvammaiset henkilöt saavat lähes poikkeuksetta työkyvyttömyyseläkettä, josta he siirtyvät vanhuuseläkkeelle 65-vuotiaina. Myöhemmästä vanhuuseläkeiästä huolimatta työtoiminta päättyy Helsingissä pääsääntöisesti palvelua käyttävän kehitysvammaisen henkilön täyttyessä 60 vuotta. Vammaisneuvosto on kiinnittänyt huomiota siihen, että tälle käytännölle ei ole perusteita. Lausunnon mukaan kehitysvammaisten ihmisten työtoiminnan päättymisen tulisi suhteuttaa yksilöllisesti lähemmäs vanhuuseläkelain 63–70-vuoden ikärajaa. Helsingin kaupungin vammaisneuvoston lausunto 14.2.2019.
- 86 Kari Aallon haastattelu 30.4.2018.
- 87 McKay, *Shakin' All Over*, 39–40. Kokemukset hoitolaitoksista ovat muidenkin punkmuusikoiden teosten lähtökohtana. Sellainen on mm. brittiläisen punkmuusikko Ian Dury'n kappale "Hey, Hey, Take Me Away", joka kuvaa hänen kokemuksiaan eristämisestä ja seksuaalisesta hyväksikäytöstä poliosairaalaissa ja niistä nousevaa vihaa.
- 88 Niemelä ja Brandt, *Kehitysvammaisten yksilöllinen asuminen*, 159.
- 89 Teittinen, "Myönteisten mahdollisuuksien politiikka ja kehitysvamma", 158 ja 162.
- 90 Kehitysvammaliitto, "Kehas-ohjelma"
- 91 Yksilöllistä erityishuolto-ohjelmaa toteutettaessa on pyrittävä siihen, että sellaisen henkilön asuminen, joka ei voi asua omassa kodissaan mutta joka ei ole laitoshuollon tarpeessa, järjestetään muulla tavoin. Laki kehitysvammaisten erityishuollosta, 35 §.
- 92 Esping-Andersen, *The Three Worlds*, 13, 28.
- 93 Esping-Andersen, *The Three Worlds*, 23–31. Kaksi muuta eurooppalaista hyvinvointimallia ovat anglosaksinen residuaalinen malli ja keski- ja etelä-eurooppalainen konservatiivinen malli.
- 94 Esping-Andersen, *The Three Worlds*, 25, 27, 28 ja 31. Amerikkalainen ekonomisti Robert H. Nelson on analysoinut

- kiinnostavasti pohjoismaisen universaalien solidaarisuuden periaatetta ja nähnyt, että sen taustalla vaikuttaa vahvasti luterilainen eetos. Hän näkee pohjoismaisen sosiaalidemokratian olevan eräänlaista sekulaaria luterilaisuutta. Nelson, *Lutheranism*, 106–133.
- 95 Shakespeare, *Disability*, 148
- 96 Lampinen, *Omat polut!*, 75

Heta Kaisto ja Katja Lautamatti: Satavuotias yö. Suomen sisällissota, ylisukupolvinen muisti ja empaattinen kuuntelija

- 1 *Satavuotias yö* -radioteos (2018).
- 2 Ks. mm. Hill, *Maurice Blanchot and Fragmentary Writing*, 368. "For if it was the case that Shoah was one of the disastrous ends of Western philosophy, this served only to remind [Maurice] Blanchot, as it did [Emmanuel] Levinas, [Philippe] Lacoue-Labarthe, [Jacques] Derrida, and others, that it was essential to pursue philosophy beyond that end, to persist beyond disaster, so to speak, by maintaining the thought of disaster."
- 3 Ks. esim. Janet Walkerin teos *Trauma cinema: Documenting incest and the Holocaust*.
- 4 Emme ota väitteellä kantaa historian-tutkimuksen sisällissotatulkintoihin.
- 5 Ks. esim. Kaisa Salmen elokuvat *Fellmanin pelto* (2013) ja *Veripelto* (2018).
- 6 Ks. esim. Peltonen, *Muistin paikat* tai *Punakapinan muistot*.
- 7 Historiantutkimuksen piirissä Juha Siltala on käsitellyt sisällissotaa psykohistorian ja trauman näkökulmasta teoksessa *Sisällissodan psykohistoria*.
- 8 *Satavuotias yö* -radioteos (2018).
- 9 Assmannin mukaan W. G. Sebald on kehittänyt yhtenä ensimmäisenä töissään empaattisen kuuntelijan kertojatyyppiä. Assmann, "The Empathetic Listener and the Ethics of Storytelling", 209.
- 10 Assmann, "The Empathetic Listener and the Ethics of Storytelling", 205.
- 11 Ks. mm. Irit Rogoff, *Mikä teoreetikko on?* (2003), suom. Taru Elfving ja

- Katve-Kaisa Kontturi. Irit Rogoff purkaa teoreetikon roolia ajattelijana ja toimijana sekä korostaa ajattelua ylyllyksenä luovalle työlle ja toiminnalle.
- 12 Rustanius teki ensimmäisen dokumentti-elokuvansa *Sotapapit* vuonna 1981 ja hänen viimeisin elokuvansa *Sodan silmät 1918* ilmestyi sisällissodan muistovuotena 2018.
 - 13 Atlas Group Foundation sijaitsi pitkälle 2010-luvulle internetissä. Nykyään siitä on jäljellä suppea kokoelma dokumentteja. Ks. www.theatlasgroup1989.org.
 - 14 Raad nimesi arkiston kansioiden nimistä, esimerkiksi käy "Notebook Volume 38: Already been in a lake of fire".
 - 15 Gilbert, "Walid Raad's Spectral Archive, Part One", luku 1: "Performing the archive".
 - 16 Gilbert, "Walid Raad's Spectral Archive, Part Two", luku 3: "New Hysterical Infrastructure".
 - 17 Al-Kassim, "Crisis of the Unseen", 148.
 - 18 Toufic, *Forthcoming*, 46
 - 19 Ks. esim. www.unitednationsplaza.org/event/4/.
 - 20 Reiners, *Taiteen muisti*, 15–16.
 - 21 Reiners, *Taiteen muisti*, 17.
 - 22 Reiners, *Taiteen muisti*, 15.
 - 23 Reiners, *Taiteen muisti*, 135.
 - 24 Saxton, *Haunted Images*, 12.
 - 25 Saxton, *Haunted Images*, 14.
 - 26 Saxton, *Haunted Images*, 4.
 - 27 Saxton, "Anamnesis and Bearing Witness", 365.
 - 28 Reiners, *Taiteen muisti*, 17.
 - 29 Saxton, "Anamnesis and Bearing Witness", 373.
 - 30 Saxton, "Anamnesis and Bearing Witness", 369.
 - 31 Saxton, "Anamnesis and Bearing Witness", 376.
 - 32 Saxton, "Anamnesis and Bearing Witness", 14.
 - 33 Juhasz ja Lebow, *Introduction: A World Encountered*, teoksessa *A Companion to Contemporary Documentary Film*, 12.
 - 34 Ks. ten Brink, "Animating Trauma", 178.
 - 35 Ks. Guynn, *Unspeakable Histories*, 28.
 - 36 de Sousa Dias, "(In)visible Evidence", 497–498.
 - 37 Sharma, *Documentary Films in India*, 110.
 - 38 Sharma, *Documentary Films in India*, 157.

- 39 Sharma, *Documentary Films in India*, 167.
- 40 Sharma, *Documentary Films in India*, 156.
- 41 Hongisto, *Soul of the Documentary*, 190.
- 42 Assmann, "The Empathetic Listener and the Ethics of Storytelling", 213–214.
- 43 Alanko, "Kirjallisuuden mahdoton katse", 38 ja 40–41.
- 44 Derrida, "The Poetics and Politics of Witnessing", 68.
- 45 Korhonen, *Lukijoiden yhteisö*, 163–165; Celan, *Niin kuin kivelle puhutaan*, 117: "Niin kuin kivelle puhutaan, niin kuin / sinä, / minulle kuilusta, koti- / maasta tähän sisar- / tunut"
- 46 Derrida, "The Poetics and Politics of Witnessing", 66–67 ja 70.
- 47 Monet aineiston kertojista ovat olleet sisällissodan tapahtumien aikaan lapsia.
- 48 Peltonen, *Barbaria ja unohdus*, 168.
- 49 Blanchot, *Writing of the Disaster*, 1. Suomenos Heta Kaisto.
- 50 Hill, *Maurice Blanchot and Fragmentary Writing*, 279 ja 300.
- 51 Alanko-Kahiluoto, *Writing Otherwise than Seeing*, 203–206.
- 52 Lindberg, "Suomentajan alkusanat", 5.
- 53 Voegelin, *Listening to Noise and Silence: Towards Philosophy of Sound*, 38.
- 54 *Satavuotias yö* -radioteos (2018).
- 55 Roselius, *Isänmaallinen kevät*, 4.
- 56 Roselius, *Isänmaallinen kevät*, 28.
- 57 Lause kuuluu Sini Järnströmin dokumenttielokuvan *Hilja, punaisen tyttö* (2006) 103-vuotiaalle päähenkilölle Hilja Virtaselle, jossa ruumiillistuu se, kuinka punaisten ylle langetettu häpeä yletyi jopa 2000-luvulle.
- 58 *Satavuotias yö* -radioteos (2018).
- 59 Osallistuimme konferenssiin "The Empathetic Listener and the Ethics of Storytelling" Turun yliopistossa 4.6.2015.
- 60 Assmann, "The Empathetic Listener and the Ethics of Storytelling", 208 ja 210.
- 61 Voegelin, *Listening to Noise and Silence: Towards Philosophy of Sound*, 4.
- 62 Voegelin, *Listening to Noise and Silence: Towards Philosophy of Sound*, 4–5
- 63 Ks. esim. Meretoja, *The Ethics of Storytelling*, 93–97.
- 64 Assmann, "The Empathetic Listener and the Ethics of Storytelling", 214–215.
- 65 *Satavuotias yö* -radioteos (2018).
- 66 *Suomi Kankaalla: Sota 1918 elokuvassa* -näytös Kino Tuliossa 22.1.2018.
- 67 Kukkonen puheenvuoro "1918 – huutoja ja kaikuja" -seminaarissa elokuvateatteri Orionissa 3.2.2018.
- 68 Punakhmerien sotarikoksia töissään käsitelleen dokumenttielokuvaohjaaja Riithy Panhin sanoin "There are so many images in the world that we think we have seen it all. That we have thought every thought." Panh, *The Missing Picture* -elokuva, 2013.
- 69 Appadurai, "Archive and Aspiration", 16.
- 70 Mainion puheenvuoro "Sota 1918: Luentomaraton" -tapahtumassa. Tiedekulma, Helsingin yliopisto 27.2.2018.
- 71 Häggman, *Pieni kansa, pitkä muisti*, 184.
- 72 Ks. Peltonen, *Punakapinan muistot*.
- 73 *Satavuotias yö* -radioteos (2018).
- 74 Peltonen, *Muistin paikat*, 100–101.
- 75 Ks. esim. Bruns, *Maurice Blanchot: The Refusal of Philosophy*, 106: "In its entirety sound is a ringing, clanging scandal. Whereas, in vision, form is wedded to content in such a way as to appease it, in sound the perceptible quality overflows so that form can no longer contain its content."
- 76 Nancy, *Listening*, 12.
- 77 Kalha, "Ainutkertaisuuden ambivalenssi".
- 78 LaBelle, *Lexicon of the Mouth*, 2.
- 79 LaBelle, *Lexicon of the Mouth*, 1–2 ja 9.
- 80 1917–18 -muistitietokokoomaan kuuluu haastattelujen lisäksi silminnäkijöiden lähettämiä kirjeitä.
- 81 Liukkonen, *Hennalan naismurhat 1918*.
- 82 Liski, "Tärkeä tutkimus kärsii lähteidenkäytön ongelmista".
- 83 Teräs, "Mitä on muistitieto ja miten se poikkeaa muusta historiallisesta tiedosta".
- 84 Lintunen ja Tikka, "Miksi Hennalan vankileirin naiset surmattiin?".
- 85 Peltonen, *Barbaria ja unohdus*, 141.

- 86 Guynn, *Unspeakable Histories*, 36.
- 87 LaCapra, *Writing History, Writing Trauma*, x.
- 88 Edkins, *Trauma and the Memory of Politics*, xiii.
- 89 Edkins, *Trauma and the Memory of Politics*, 19.
- 90 Alexander, *Trauma: A Social Theory*, 6.
- 91 Alexander, *Cultural Trauma and Collective Identity*, 260.
- 92 Assmann, "Empathetic Listener and the Ethics of Storytelling", 216.
- 93 Foucault, *Tiedon arkeologia*, 170.
- 94 Näre, "Naisten ja tyttöjen joukkomurhakaan ei vanhene koskaan", 298.
- 95 Marjo Liukkosen julkaisematon vastine "Valtion vaiennetuin sotarikos?" (2018).
- 96 *Satavuotias yö* -radioteos (2018).
- 97 *Satavuotias yö* -radioteos (2018).
- 98 Edkins, *Trauma and the Memory of Politics*, 8.
- 99 Reiners, *Taiteen muisti*, 215.
- 100 Reiners, *Taiteen muisti*, 212.
- 101 Reiners, *Taiteen muisti*, 196.
- 102 Reiners, *Taiteen muisti*, 109.
- 103 Deleuze, *Time-image*, 16.
- 104 Mediahistoria tarjoaa ajatuksen radioteosten elokuvallisuudesta. Radio- ja äänihistorian tutkija Simone Dotton mukaan 1920- ja 1930-luvuilla äänielokuvan synty-aikoihin radio ja elokuva rinnastettiin teknologiana ja taiteena, ja mm. Rudolf Arnheim kuvaili radioteosta mykkäelokuvan vastakappaleeksi. Euroopassa ja Neuvostoliitossa yleistyi käsite radioelokuva (eng. *radio-film*). Tämän mediahistorian innostamana Dotto leikittelee ajatuksella ns. auralisesta elokuvasta, elokuvasta, joka on tehty äänestä (eng. *aural cinema*). Ks. Dotto, *Notes for a History of Radio-Film*.
- 105 Sobchack, "Afterword", 324 ja 327.
- 106 Reiners, *Taiteen muisti*, 239.
- 107 Guynn, *Unspeakable Histories*, 54.
- 108 Guynn, *Unspeakable Histories*, 69.
- 109 Assmann, "The Empathetic Listener and the Ethics of Storytelling", 211.
- 110 Agamben, *Remnants of Auschwitz*, 32–33.
- 111 Tähän kiteytyy Maurice Blanchot'n kirjallisuusfilosofian ydin, ks. esim. Alanko, "Kirjallisuuden mahdollon katse", 41: "Ei niin, että taide ei olisi totta tai se olisi ei-totta, vaan emme voi tietää mitä se milloinkin on. [...] Blanchot'lle lukeminen [...] on joutumista mukaan teosta repivään kiistaan, jossa vastakkain ovat mitta ja kohtuuttomuus, päätös ja päättämättömyys, muoto ja äärettömyys."
- 112 Deporah Kapchan juontaa käsitteen *listening act* J. L. Austinin käsitteestä *speech act*. Kuulemis-teko on oma suomenokseni.
- 113 Kapchan, "Listening acts", 277, 284–285 ja 287.
- 114 Voegelin, *Listening to Noise and Silence: Towards Philosophy of Sound*, 38.
- 115 Arendt, *Men in Dark Times*, 22–23.
- 116 Peltonen, *Barbaria ja unohdus*, 189.

Hanna Kuusela: Repeämän sanat

- 1 Kantola ja Kuusela, *Huipputuloiset*.
- 2 Sanavalinnat ovat huippu-tuloisten haastatteluista.
- 3 Ks. esim. Alasuutari, *Toinen tasavalta*, 13–14.
- 4 de Swaan, "Elite perceptions of the poor", 182–194.
- 5 Ks. esim. Streeck, *Ostettua aikaa*.
- 6 Julkunen, *Kuka vastaa?*
- 7 Ks. esim. Anttonen ja Sipilä, "Universalismi Britannian ja Pohjoismaiden sosiaali-politiikassa", 104–120.
- 8 Tuomala, *Markkinat, valtio ja eriarvoisuus*.
- 9 Tuomala, *Markkinat, valtio ja eriarvoisuus*, 7.
- 10 Julkunen, *Muuttuvat hyvinvointivaltiot*; Nygård, "Hyvinvointivaltiota kilpailuvaltion?"; Heiskala ja Luhtakallio, *Uusi jako*.
- 11 Hirschman, *The Rhetoric of Reaction*.
- 12 Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*; Löppönen, *Vapauden markkinat* ja Lindholm, *Totuuden jälkeinen talouspolitiikka*.
- 13 Ks. esim. Hautamäki, "Spontaaniin

- yhteiskuntaan", 134–246.
- 14 Giddens, *The Third Way*.
 - 15 Ks. esim. Julkunen, *Muuttuvat hyvinvointivaltiot*.
 - 16 Ks. esim. Brady ja Lee, "The rise and fall of government spending in affluent democracies", 56–79.
 - 17 Julkunen, *Suunnanmuutos*.
 - 18 Nygård, *Välfärdsstaten, partierna och marknaden*; Julkunen, *Suunnanmuutos*; Timonen, *Restructuring the Welfare State* ja Kosunen, "Lama ja sosiaaliturvan muutokset 1990-luvulla", 45–101.
 - 19 Ks. esim. Julkunen, *Suunnanmuutos* ja Kiander, *Laman opetukset*.
 - 20 Tuomala, *Markkinat, valtio ja eriarvoisuus*, 93–94.
 - 21 Kananen (toim.), *Kilpailuvaltion kydyssä*; Heiskala ja Luhtakallio, *Uusi jako*; Julkunen, *Muuttuvat hyvinvointivaltiot* sekä Nygård, "Hyvinvointivaltiota kilpailuvaltioon?" ja "Från välfärdsstat till tävlingsstat".
 - 22 Nygård, "Hyvinvointivaltiota kilpailuvaltioon?".
 - 23 Julkunen, *Muuttuvat hyvinvointivaltiot*, 74–75; Bonoli ja Natali (toim.), *The Politics of the New Welfare State*.
 - 24 Gilbert, *Transformation of the Welfare State*.
 - 25 Bonoli ja Natali, *The Politics of the New Welfare State* ja Julkunen, *Muuttuvat hyvinvointivaltiot*.
 - 26 Julkunen, *Muuttuvat hyvinvointivaltiot*, 74–75; Sunesson ym., "The Flight from Universalism", 19–29.
 - 27 Niinistö, Tasavallan presidentti Sauli Niinistön uudenvuodenpuhe 1.1.2013.
 - 28 Wiberg, *Julkea sektori* ja Moilanen, Oulun kaupunginvaltuuston kokous 17.9.2018.
 - 29 Von Hertzen, "Hyvinvointivaltion murhenäytelmä", 7–9.
 - 30 Ks. esim. Alasuutari, *Toinen tasavalta* ja Autto ja Nygård, *Hyvinvointivaltion kulttuurintutkimus*.
 - 31 Ks. esim. Alasuutari, *Toinen tasavalta*, 15–22; Taylor-Gooby (toim.), *Ideas and Welfare State Change*.
 - 32 Autto, "Kulttuuriset oikeudet paikallisissa päivähoitokeskukseluissa", 278–308.
 - 33 Ks. esim. Autto ja Nygård, *Hyvinvointivaltion kulttuurintutkimus*.
 - 34 Summa, "Kolme näkökulmaa uuteen retoriikkaan", 51–83.
 - 35 Nygård, "Från välfärdsstat till tävlingsstat"; Nygård, "Hyvinvointivaltiota kilpailuvaltioon?"; Saarinen, Salmenieni ja Keränen, "Hyvinvointivaltiota hyvinvoivaan valtioon", 605–618 ja Karjalainen ym., "Hyvinvointivaltio ja kielitietoisuus", 114–132.
 - 36 Ks. esim. Alasuutari, *Toinen tasavalta*, 108–111.
 - 37 Ks. esim. Kettunen, "Hyvinvointivaltion yhteiskunta", 71–109.
 - 38 Nygård, "Hyvinvointivaltiota kilpailuvaltioon?".
 - 39 Saari ym., "Sosiaalipummi!", 207–232.
 - 40 Saari ym., "Sosiaalipummi!".
 - 41 Laihiala ja Ohisalo, "Sosiaalipummit leipäjonossa?", 233–258.
 - 42 Ohisalo ja Saari (toim.), *Kuka seisoo leipäjonossa?*
 - 43 Kainulainen ja Saari, "Samassa veneessä", 310–323 ja Trout, *Empathy Gap*.
 - 44 Saari ym., "Köyhyyskartta?" ja Kainulainen ja Saari, "Samassa veneessä". Ks. myös Wass ym., "Tulot tai ulos?"
 - 45 Hasson ym., "Are liberals and conservatives equally motivated to feel empathy toward others?". Ks. myös Kainulainen ja Saari, "Samassa veneessä".
 - 46 Kainulainen ja Saari, "Samassa veneessä".
 - 47 Airio (toim.), *Toimeentuloturvan verkkoa kokemassa* ja Saari (toim.), *Sosiaaliturvariippuvuus*.
 - 48 Laihiala ja Ohisalo, "Sosiaalipummit leipäjonossa?".
 - 49 Ks. esim. Lakoff, *Moral politics*; Dean, "The ethics of welfare-to-work", 573–589; Julkunen, "Vastuupuheen esiinmarssi", 533–540 ja Saari, *Sosiaaliturvariippuvuus*.
 - 50 Gilbert, *Transformation of the Welfare State*, 64–65.
 - 51 Julkunen, *Kuka vastaa?*, 533–534.
 - 52 Lakoff, *Moral politics*; Julkunen, *Kuka vastaa?*, Dean "The ethics of welfare-to-work" ja Barry, *The New Right*.
 - 53 Lamont ym., "What is missing? Cultural processes and causal

- pathways to inequality", 573–608.
- 54 Saarinen ym., "Hyvinvointivaltioista hyvinvoivaan valtioon".
 - 55 Saarinen ym., "Hyvinvointivaltioista hyvinvoivaan valtioon".
 - 56 Julkunen, "Aktivointipolitiikka hyvinvointivaltion paradigman muutoksena", 21–44.
 - 57 Saarinen ym., "Hyvinvointivaltioista hyvinvoivaan valtioon", 607.
 - 58 Saarinen ym., "Hyvinvointivaltioista hyvinvoivaan valtioon", 614–615.
 - 59 Karjalainen ym., "Hyvinvointivaltio ja kielitietoisuus".

Reetta Huhtanen: Naurun politiikka. Absurdin keinoista yhteiskunnallisessa dokumentaarissa

- 1 Korkman, haastattelu.
- 2 "Markkinoilla hermot kireällä," pääkirjoitus, *Kauppalehti*. 14.4.2011.
- 3 "Myrsky voimistuu taas Euroopan taloudessa," pääkirjoitus, *Helsingin Sanomat*. 13.7.2011.
- 4 Katainen, haastattelu.
- 5 Nichols, *Representing Reality*, 3.
- 6 60-luvulta alkaen poststrukturalistiset ja semioottiset teoriasuunnaukset alkoivat korostaa todellisuuden symbolista ja sosiaalista rakentumista. Tämä käsitys horjutti myös objektiivisuuden ihanteita dokumentaarisessa elokuvassa. Bill Nichols lisäsi "performatiivisen moodin" luokituksiinsa kuvaamaan tätä 1980- ja 1990-luvuilla alkanutta dokumentaarisien elokuvan ilmaisumuodoissa tapahtunutta murrosta: havaintovarmuudesta vakuuttava suora elokuva sai rinnalleen subjektiivisia, etäännyttäviä, humoristisia, tyyllitteleviä ja "dokumentaarisuutta" tietoisesti kyseenalaistavia elokuvallisia muotoja. Nichols, *Blurred Boundaries*, 93–98.
- 7 Esim. Helke, *Nanookin jälki*, 82.
- 8 Esim. Grierson, "The Course of Realism"; Winston, *Claiming the Real*; Vogels, *The Direct*

- Cinema of David and Albert Maysles ja Arthur, "Jargons of Authenticity".*
- 8 Helke, *Nanookin jälki*, 37–38.
 - 9 Helke, *Nanookin jälki*, 39–40.
 - 10 Rancière, *Aistittavan osa*, 8.
 - 11 Rancière, *Aistittavan osa*, 8–9.
 - 12 Rancière, "The Thinking of Dissensus", 5.
 - 13 Rancière, "The Thinking of Dissensus", 1–2 ja *Vapautunut katsoja*, 58 ja 74–76.
 - 14 Rancière, *Vapautunut katsoja*, 58 ja 75.
 - 15 Rancière, *Vapautunut katsoja*, 76, 88 ja 118.
 - 16 Rancière, *Vapautunut katsoja*, 74–76.
 - 17 Katso esim. Morreal, *The Philosophy of Laughter and Humor*, 130.
 - 18 Critchley, *On Humour*, 10. "The incongruities of humour both speak out of a massive congruence between joke structure and social structure and speak against those structures by showing that they have no necessity."
 - 19 Critchley, *On Humour*, 10–11.
 - 20 Holm, "The Distribution of the Nonsensical", 1–3.
 - 21 Holm, "The Distribution of the Nonsensical", 5–6.
 - 22 Bergson, *Nauru*, 11 ja 19.
 - 23 Bergson, *Nauru*, 138.
 - 24 Katso esim. Esslin, *The Theatre of the Absurd*, 23–24.
 - 25 Esim. Albert Camus korostaa Sisyyfoksen myytissä absurdin suhdetta vallitsevaan sosiaaliseen kontekstiin ja sen normeihin: mikään asia ei ole itsessään absurdi vaan ilmenee absurdina vain vertailussa vallitsevaan konventioon. Camus, *The Myth of Sisyphus and Other Essays*, 14–15 ja 29–31.
 - 26 Bonnefoy, *Conversations*, 128–129.
 - 27 Ionesco, "The Playwright's role".
 - 28 Katso esim. Gibian, "Introduction", 36.
 - 29 Harms, *Perinpohjainen tutkimus*, 145.
 - 30 Yankelevich, "Introduction", 13–14.
 - 31 Anemone, "The Anti-World", 75–77 ja 84–85.
 - 32 Anemone, "The Anti-World", 89.
 - 33 Esslin, *The Theatre of the Absurd*, 23.
 - 34 Esslin, *The Theatre of the Absurd*, 403–404, 411–413 ja 424–425.
 - 35 Gibian, "Introduction", 34–36.
 - 36 Esim. Michel Foucault pyrkii Sanat

ja asiat. *Eräs ihmistieteiden arkeologia* -teoksessa kartoittamaan niitä hienovaraisia vallan mekanismeja, jotka määrittävät sen, mitä kulloisessakin historiallisessa kontekstissa on mahdollista ajatella ja minkälaiset asiointitilat siinä havaitaan luonnollisina, tosina ja mahdollisina. Katso myös Foucault'n käsitys biovallasta, biopolitiikasta ja hallinnan rationaliteetista esim. teoksessa *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France*, 1978–1979.

37 Brown, *Undoing the Demos*, 30.

38 Brown, *Undoing the Demos*, 47–48 ja 57.

39 Esim. Wendy Brown (*Undoing the Demos*, 31) näkee Michel Foucault'n ajatteluun pohjaten neoliberalismin olevan tämän hetken vallitseva poliittisen hallinnan rationaliteetti, joka "hajauttaa markkinamallin kaikille toiminnan alueille ja kaikkeen toimintaan – vaikka kyse ei edes olisi rahasta – ja konfiguroi ihmiset perustojaan myöten markkinatoimijoina, aina, ainoastaan ja kaikkialla homo economicuksina."

Susanna Helke: Lauuluja kestävyysvajeesta. Armotonta menoa -elokuvan keinoista ja yhteiskunnallisen dokumentaarin ehdoista

- 1 Räisänen, "Aarnio-Isohanni irtisanoutuu".
- 2 Esim. Heikki Patomäki on käsitellyt uusliberalistisen talouspolitiikan valtaan nousua Suomessa (*Uusliberalismi Suomessa*).
- 3 Mm. Patomäki, *Uusliberalismi Suomessa* ja Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*.
- 4 Brown, *Undoing the Demos*, 30. Olen viitannut Brownin ajatteluun myös tämän kirjan toisessa artikkelissa, "Tunteiden ja minän tarinoita".
- 5 Mm. Koikkalainen, "Managerialismi ideologiana". Suomessa manage-

rialismia ilmiönä on käsitelty myös Anu Kantola (mm. *Markkinakuri ja managerivalta*), Heikki Patomäki (*Yliopisto oyj*), kansainvälisessä keskustelussa mm. Yannis Papadopoulos ("Accountability and Multilevel Governance").

6 Brown, *Undoing the Demos*, 44.

7 Brown, *Undoing the Demos*, 33–34.

8 Julkisen ja yksityisen talouden välisen tuottavuuden mittaamisen keinoeksoisuuksia on käsitelty esimerkiksi Matti Virtanen ("Eläkepommia ei tule", 5) osoittaen, miten hoivatyöstä maksettavat palkat ja eläkeläisten maksamat verot palautuvat työntekijöiden ja eläkeläisten ostovoimana markkinoille ja miten nettomenot ja siten julkiseen talouteen kohdistuva paine on huomattavasti pienempi kuin mitä pelkkiä bruttomenoja laskemalla voidaan osoittaa.

9 Aiheesta on kirjoittanut myös Marja Vaarama ("Suhtautuminen iäkkäisiin", 106).

10 Winston, *Claiming the Real*, 8.

11 Helke, "The Documentarist and His Poor", 119 ja "Repeämän hetket", 202.

12 Helke, "Repeämän hetket", 198–200.

13 Nichols, *Representing Reality*, 3.

14 Winston, *Claiming the Real*, 47 ja Helke, "The Documentarist and His Poor", 118–119.

15 Helke, "The Documentarist and His Poor", 118.

16 Helke, "Tunteiden ja minän tarinoita".

17 Helke, "The Documentarist and His Poor" ja "Repeämän hetket".

18 Rancière, *The Ignorant Schoolmaster*.

19 Rancière, "Vapautunut katsoja", 11. Käännös Janne Porttikiven.

20 Rancière, *The Philosopher and His Poor*, 203.

21 Grierson, "Public Relations, Propaganda and Documentary Film 1900–39", 37.

22 Barnouw, *Documentary*, 90.

23 Winston, "The Tradition of the Victim", 270–271 ja Rosen, *Change Mummified*, 248.

24 Louis, haastattelu.

25 Louis, haastattelu.

26 Rancière, *Disagreement*, 16.

Lähteet ja elokuvat

Esipuhe

Kuusela, Hanna ja Ylönen, Matti. *Konsulttidemokratia: Miten valtiosta tehdään tyhmä ja tehoton.* Helsinki: Gaudeamus, 2013.

Kantola, Anu, ja Seeck, Hannele. "Dissemination of Management into Politics: Michael Porter and the Political Uses of Management Consulting", *Management Learning* 42, nro 1 (2010): 25–47. <https://doi.org/10.1177/1350507610382489>

Jouko Aaltonen: Valistaa, taistella vai haastaa? Suomalaisen ei-fiktiivisen elokuvan retoriikkaa ja strategioita

Aaltonen, Jouko. *Todellisuuden vangit vapauden valtakunnassa: dokumenttielokuva ja sen tekoprosessi.* Helsinki: Like ja Taideteollinen korkeakoulu, 2006.

Aaltonen, Jouko. *Seikkailu todellisuuteen: dokumenttielokuvan tekijän opas.* Helsinki: Like, 2011.

Aaltonen, Jouko. *Dokumentaristi: Lasse Naukkarisen elokuvat ja niiden synty.* Helsinki: Aalto ARTS Books, 2014.

Aittokoski, Heikki. "Hyvinvointivaltion hyvin lyhyt historia", *Helsingin Sanomat*, 14.12.2013.

Alasuutari, Pertti. *Laadullinen tutkimus 2.0.* Tampere: Vastapaino, 2011.

Althusser, Louis. *Ideologiset valtiokoneistot.* Helsinki ja Tampere: Kansankulttuuri Oy ja Osuuskunta Vastapaino, 1984.

Astala, Erkki. "Image of a Nation: A View of Finnish Independent Documentary

Film 1904–1984." Festivaalijulkaisussa *7th Nordic Anthropological Film Festival Jyväskylä 21.–25.5.1985.* Helsinki: Nordic Anthropological Film Association, 1985.

Autto, Janne ja Nygård, Mikael (toim.). *Hyvinvointivaltion kulttuurintutkimus.* Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus, 2015.

Bjurman, Lars (toim.). *Det gäller realismen: en 30-talsdebatt Lukacs & Brecht.* Lund: Bo Cavefors Bokförlag AB, 1975.

Brecht, Bertolt. *Aikamme teatterista: Epäaristotelelaisesta dramatiikasta.* (Schriften zum Theater: Über eine nicht-aristotelische Dramatik, 1963.) Valikoinut Sigfried Unseld. Suomentanut Max Rand. Helsinki: Tammi, 1965.

Böckerman, Petri ja Kiander, Jaakko. "Talouden pitkät syklit ja politiikka." Teoksessa *Historiallinen käänne: Johdatus pitkän aikavälin historian tutkimukseen*, toim. Juho Saari, 125–148. Helsinki: Gaudeamus, 2006.

Eriksson, Lise. "Leipäjonot sanomalehti-julkisuuden keskusteluissa." Teoksessa *Hyvinvointivaltion kulttuurintutkimus*, toim. Janne Autto ja Mikael Nygård, 246–277. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus, 2015.

FitzSimmons, Trish. "Braided Channels: A Genealogy of the Voice of Documentary", *Studies in Documentary Film* 3, nro 2 (2009): 131–146.

Gaines, Jane M. "Political Mimesis." Teoksessa *Collecting Visible Evidence*, toim. Jane M. Gaines ja Michael Renov, 84–102. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999.

Gramsci, Antonio. *Vankilavihkot 1.* Helsinki: Kansankulttuuri, 1979.

Gramsci, Antonio. *Vankilavihkot. Valikoima, osa 2.* Helsinki: Kansankulttuuri, 1982.

Heiskala, Risto. "Kansainvälinen

toimintaympäristön muutos ja Suomen yhteiskunnallinen murros." Teoksessa *Uusi jako: Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta?*, toim. Risto Heiskala ja Eeva Luhtakallio, 14–42. Helsinki: Gaudeamus, 2006.

Helke, Susanna. "In pursuit of emotions: the emotive turn and the post-political sentiment in Finnish documentary film culture", *Studies in Documentary Film* 10, nro 2 (kesäkuu 2016): 183–197.

International Movie Data Base -tietokanta. Ladattu 19.3.2020. www.imdb.com.

Johnston, Claire ja **Willemen, Paul.** "Brecht in Britain: The Nightcleaners and the Independent Political Film." Teoksessa *"Show us Life": Toward a History and Aesthetics of the Committed Documentary*, toim. Thomas Waugh, 192–211. Metuchen N. J. ja Lontoo: The Scarecrow Press Inc, 1984.

Kansallinen audiovisuaalinen instituutti. "Elonet-tietokanta." Ladattu 19.3.2020. www.elonet.fi

Kaplan, Ann E. "Theory and Practice of the Realist Documentary Form in Harlan County, USA." Teoksessa *"Show us Life": Toward a History and Aesthetics of the Committed Documentary*, toim. Thomas Waugh, 212–222. Metuchen N. J. ja Lontoo: The Scarecrow Press Inc, 1984.

Kauppila, Juha ja **Kauppila, Päivi Annika.** "Hyvinvointivaltio toimijuuden tukena." Teoksessa *Toimijuus, ohjaus ja elämänkulku*, toim. Päivi Annika Kauppila, Jussi Silvonen ja Marjatta Vanhalakka-Ruoho, 17–38. Joensuu: University of Eastern Finland, 2015.

Kettunen, Pauli. *Globalisaatio ja kansallinen me: kansallisen katseen historiallinen kritiikki*. Tampere: Vastapaino, 2008.

Korhonen, Timo. Hyvän reunalla: *Dokumenttielokuva ja välittämisen etiikka*. Helsinki: Aalto-yliopisto, 2012.

Korhonen, Timo. "Miten kerjäläinen sai hankittua 400 pulpettia Romaniaan?" Teoksessa *Repeämän kuvat. Dokumentaarinen elokuva ja hyvinvointivaltion murtumia*, toim. Susanna Helke ja Essi Viitanen, 108–149. Espoo: Aalto ARTS Books, 2022.

Kortti, Jukka. *Modernisaatiomurroksen kaupalliset merkit: 60-luvun suomalainen televisiomainonta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2003.

Knuuttila, Kyösti. "Historiallinen muutos ja kansallinen kertomus Suomalaiset ja historia -esityksessä." Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, 2009.

Lammi, Minna. *Ett' varttuisi Suomenmaa: Suomalaisten kasvattaminen kulutus-yhteiskuntaan kotimaisissa lyhytelokuvissa 1920–1969*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2006.

Lammi, Minna ja **Timonen, Päivi.** "Imagining Economy: Finlandia Newsreels Building Up Shared Imaginary in the 1950s and early 1960s." Teoksessa *Finnish Consumption: An Emerging Consumer Society between East and West*, toim. Visa Heinonen ja Matti Peltonen, 104–121. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2013.

Malkavaara, Mikko. "Nälkä ja köyhyys kirkon asiaksi: Näkökulmia laman ja markkinakilpailun aikaan." Teoksessa *Lasaruksesta leipäjonoihin: Köyhyys kirkon kysymyksenä*, toim. Virpi Mäkinen, 283–312. Jyväskylä: Atena Kustannus, 2002.

McCabe, Colin. *Godard: Image, Sound, Politics*. Lontoo: Macmillan, 1980.

Mouffe, Chantal. "Artistic Activism and Agonistic Spaces", *Art & Research, A Journal of Ideas Contexts and Methods* 1, nro 2 (2007), 1–5.

Nichols, Bill. *Representing Reality*. Bloomington ja Indianapolis: Indiana University Press, 1991.

Nichols, Bill. *Introduction to Documentary*. Bloomington ja Indianapolis: Indiana University Press, 2001.

Nichols, Bill. "The Voice of Documentary." Teoksessa *New Challenges for Documentary*, toim. Alan Rosenthal ja John Corner, 17–33. Manchester: Manchester University Press, 2005. Julkaistu alun perin *Film Quarterly* 36, nro 3 (1983).

Nichols, Bill. *Speaking Truths with Film: Evidence, Ethics, Politics*

in *Documentary*. Oakland: University of California Press, 2016.

Patomäki, Heikki. *Uusliberalismi Suomessa: Lyhyt historia ja tulevaisuuden vaihtoehdot*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö, 2007.

Perelman, Chaïm. *Retoriikan valtakunta*. Tampere: Vastapaino, 1996.

Plantinga, Carl R. *Rhetoric and Representation in Nonfiction Film*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Ponech, Trevor. *What is Non-Fiction Cinema? On the Very Idea of Motion Picture Communication*. Colorado ja Oxford: Westview Press, 1999.

Rancière, Jacques. *The Emancipated Spectator*. Lontoo ja New York: Verso, 2009.

Rouch, Jean. *Ciné-Ethnography*. Visible Evidence series vol. 13. Minneapolis ja Lontoo: University of Minnesota Press, 2003.

Sanders, Willemien ja Nash, Kate. "The (Braided) Documentary Voice: Theorising the Complexities of Documentary Making." Teoksessa *The Palgrave Handbook of Screen Production*, toim. C. Batty, M. Berry, K. Dooley, B. Frankham ja S. Kerrigan, 231–241. Cham: Palgrave Macmillan, 2019.

Sedergren, Jari ja Kippola, Ilkka. *Dokumentin ytimessä: Suomalaisen dokumentti- ja lyhytelokuvan historia 1904–1944*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2009.

Sedergren, Jari ja Kippola, Ilkka. *Dokumentin utopiat: Suomalaisen dokumenttielokuvan historia 1944–1989*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2015.

Summa, Hilikka. "Kolme näkökulmaa uuteen retoriikkaan: Burke, Perelman, Toulmin ja retoriikan kunnianpalautus." Teoksessa *Pelkkää retoriikkaa*, toim. Kari Palonen ja Hilikka Summa, 51–83. Tampere: Vastapaino, 1996.

Suoranta, Juha ja Ryyänen, Sanna. *Taisteleva tutkimus*. Helsinki: Into Kustannus, 2014.

Tanskanen, Petri. *Työväen arjesta juhlaan: Kansa Elokuva ja Allotria Filmin tuotanto: 1945–1962*: filmografia. Helsinki: Työväenperinne, 1996.

Uljas, Päivi. "Hegemonia ja sen murros", *Yhteiskuntapolitiikka* 73, nro 2 (2008): 121–138.

Uljas, Päivi. *Hyvinvointivaltion läpimurto: Pienviljelyhegemonian rapautumisen, kansalaisliikehännän ja poliittisen murroksen keskinäiset suhteet suomalaisessa yhteiskunnassa 1950-luvun loppuvuosina*. Helsinki: Into Kustannus, 2012.

Uschanov, Tommi. *Miksi Suomi on Suomi*. Helsinki: Teos, 2012.

Vartiainen, Juhana. "Tyytymätön voittaja." Teoksessa *Maa maailman paras maa*, toim. Anu Koivunen, 131–149. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2012.

Waugh, Thomas. "Introduction: Why Documentary Filmmakers Keep Trying to Change the World, or Why People Changing the World Keep Making Documentaries." Teoksessa *"Show us Life": Toward a History and Aesthetics of the Committed Documentary*, toim. Thomas Waugh, xi–xxvii. Metuchen N. J. ja Lontoo: The Scarecrow Press Inc, 1984.

Winston, Brian. "The Tradition of the Victim." Teoksessa *New Challenges for Documentary*, toim. Alan Rosenthal, 269–287. Berkeley, Lontoo ja Los Angeles: University of California Press, 1988.

Wollen, Peter. "Godard ja vastaelokuva: Itätuuli." Teoksessa *Godard*, toim. Pekka Johansson, 12–26. Turku: Varsinais-Suomen Elokvakeskus, 1984.

Elokuvat

Aatos ja Amine, ohjaus Reetta Huhtanen, tuotanto Zone2 Pictures Oy, 2019.

Aravastako asunto, ohjaus Veikko Laihanen, tuotanto Veikko Laihanen Oy, 1954.

Asuntopula, ohjaus Holger Harrivirta, tuotanto Finlandia-Kuva Oy, 1947.

Columbia in my Arms, ohjaus Jenni Kivistö ja Jussi Rastas, tuotanto Filmimaa, 2020.

Eksyksissä, ohjaus Erkki Salojärvi, tuotanto Felix-Filmi Oy, 1952.

Eleganssi, ohjaus Virpi Suutari, tuotanto Euphoria Film Oy, 2016.

Festivaalit -62, ohjaus Erik Blomberg, tuotanto Osakeyhtiö Kuvatyö, 1962.

Finlandsvensk vardag, ohjaus Erik Blomberg, tuotanto Svenska Folkpartiet rp, 1951.

Harlan County, USA, ohjaus Barbara Kopple, tuotanto Cabin Creek, 1976.

Hiljaisen hädän paikka, ohjaus Pirkko Vallinoja, tuotanto YLE TV 2 Dokumenttiprojekti, 1996.

Hilton!, ohjaus Virpi Suutari, tuotanto Filmimaa Oy, 2013.

Hyvä elämä, ohjaus Marja Pensala, tuotanto Marja Pensala, 1984.

Isä meidän, ohjaus Anne Laurila, tuotanto Vaski Filmi Oy, 2006.

Itätuuli (Le vent d'est), ohjaus Jean-Luc Godard, tuotanto Polifilm, 1969.

Jos mulla ois valta, ohjaus Antti Haase, Lasse Naukkarinen ja Janne Niskala, tuotanto Unilumi, 2008.

Joutilaat, ohjaus Susanna Helke ja Virpi Suutari, tuotanto Kinotar Oy, 2001.

Karkotetut, ohjaus Visa Koiso-Kanttila, tuotanto Epidem Oy, 1997.

Katastrofin aineksia, ohjaus John Webster, tuotanto Millennium Film Oy Ltd ja J. W. Documentaries Oy, 2008.

Kaupunkisinfonia, ohjaus Heikki Ahola, Ulrika Bengts, Outi Kaasinen, Rosa Karo, Ilkka Mertsola, Yrjö Nieminen, Mika Taanila ja John Webster, tuotanto Statiivinkantajat, Taideteollinen korkeakoulu ja Yleisradio, 1995.

Kerjäläiselokuva, ohjaus Hanna Maylett, tuotanto Avanto Productions Oy, 2011.

Kolmekymmentä vuotta Suomen kansan puolesta, ohjaus Erik Blomberg, tuotanto Osakeyhtiö Kuvatyö, 1948.

Kolmetoista päivää elämästä, ohjaus Heikki Partanen ja Hannu Eerikäinen, tuotanto Partanen & Rautoma, 1978.

Kone 17, ohjaus Issu Huovinen, Leo Märkälä, Heta Partanen, Ilona Reiniharju, Eija Romppanen, Mika Suikkanen ja Pentti Taipale, tuotanto Videomakers Oy, 2005.

Kosminen näytelmä, ohjaus Jouni Hiltunen, tuotanto Katharsis Films Oy, 2005.

Koulukodit, nuoret yhteiskunnan koulittavana, ohjaus Arvo Heinonen, tuotanto Arvo-Filmi Arvo Heinonen, 1947.

Kuka välittää?, ohjaus Mikko Piela, tuotanto Silva Mysterium Oy, 2014.

Lahjakengissä koulutielle, ohjaus Aimo Jäderholm, tuotanto Suomi-Filmi Oy, 1950.

Liikemiehen muotokuva, ohjaus Peter von Bagh, tuotanto Filminor Oy, 1970.

Liikkumavara, ohjaus Annika Grof, tuotanto Illume Oy, 2009.

Metallin lakko 1971, ohjaus Lasse Naukkarinen ja Jaakko Pakkasvirta, tuotanto Filmityö Oy, 1972.

Miesten vuoro, ohjaus Joonas Berghäll ja Mika Hotakainen, tuotanto Oktober Oy, 2010.

Miksi näin?, ohjaus Harry Lewing, tuotanto Suomi-Filmi Oy, 1958.

Musta liitto eli asukkaita myytävänä, ohjaus Kari Kyrönseppä ja Väinö Pennanen, tuotanto Filmityö Oy, 1975.

No Comments, ohjaus Lasse Naukkarinen, tuotanto Ilokuva, 1984.

Onni sinua matkallasi seuratkoon, ohjaus Jarmo Jääskeläinen, tuotanto Yleisradio TV 1 Asiaohjelmat, 1987.

Parasta ennen: katso viimeinen käyttöpäivä, ohjaus Antti Kaskia, tuotanto Filkas Oy, 2004.

Pelastakaa Kainuun lapset, tuotanto Lii-Filmi Oy, 1949.

Perkele! Kuvia Suomesta, ohjaus Jörn Donner, Erkki Seiro ja Jaakko Talaskivi, tuotanto FJ-Filmi Oy, 1971.

Presidentintekijät, ohjaus Tuukka Temonen, tuotanto Helsinki-filmi ja Optipari Oy, 2014.

Primary, ohjaus Robert Drew, tuotanto Drew Associates & Time, 1960.

Pölynimurikauppiaat, ohjaus John Webster, tuotanto Epidem Oy, 1993.

Rahan rata, ohjaus Valentin Vaala, tuotanto Suomi-Filmi Oy, 1951.

Rahan voimalla, ohjaus Matti Kassila, tuotanto Suomen Filmiteollisuus SF Oy, 1949.

Rantojen miehet, ohjaus Hannu Peltomaa, tuotanto Hannu Peltomaa ja Erkki Peltomaa, 1971.

Riot on, ohjaus Kim Finn, tuotanto Hakalax Productions, 2004.

Rouva Presidentti, ohjaus Aleksi Bardy, tuotanto Helsinki-filmi Oy ja Funny Films Oy, 2012.

Saalis, ohjaus Taru Mäkelä, tuotanto Kinotar Oy, 2007.

Solidaarisuus, ohjaus Lasse Naukkarinen, tuotanto Lasse Naukkarinen, 1970.

Sopimus, ohjaus Markku Tuurna, Maria Lappalainen, Anu Kuivalainen, Markku Heikkinen, Sanna Liinamaa, Kirka Sainio, Rostislav Aalto, Anna Korhonen, Heikki Färm, Katja Gauriloff, Jouni Hiltunen, Iris Olsson, Tahvo Hirvonen, Hannele Majaniemi, Roope Ahola, Outi Kaasinen, Laura Kuivalainen, Marita Hällfors ja Miika Hyytiäinen, tuotanto Filmimaa Oy, 2008.

Sotaorvot ammattitaitoisiksi, tuotanto Arvo Heinonen, 1947.

Swing Game, ohjaus Mikko Peltonen ja Pasi Riiali, tuotanto Mediatehdas Dakar ja Filmstone, 2015.

Synti – dokumentti jokapäiväisistä rikoksista, ohjaus Susanna Helke ja Virpi Suutari, tuotanto Kinotar Oy, 1996.

Taistelu kaupungista, ohjaus K. J. Karmasalo, tuotanto Atte Blom, Anssi Blomstedt, Kari Karmasalo, Kati Siikarla ja Seppo Vesterinen (työryhmä), 1972.

Tasavallan päiväkirja, ohjaus Lasse Naukkarinen, tuotanto

Lasse Naukkarinen, 1972.

Tavarataivas, ohjaus Petri Luukkainen, tuotanto Unikino, 2013.

Tiet auki lipuillemme, ohjaus Erik Blomberg, tuotanto Osakeyhtiö Kuvatyo, 1949.

Tupakkatyöt, ohjaus Tarja Mattila, tuotanto Art Films Production AFP Oy, 2006.

Työttömän pöytäkirja, ohjaus Kanerva Cederström, tuotanto Netrum Oy, 1994.

Työväenluokka, ohjaus Veikko Aaltonen, tuotanto Alppiharjun Elokuva Oy, 2004.

Tähteläiset, ohjaus Veli Granö, tuotanto Filemo Ky, 2003.

Waiting for Barcelona, ohjaus Juho-Pekka Tanskanen, tuotanto Danish Bear Productions Oy, 2018.

Valtasuoni sykkii, ohjaus Orvo Saarikivi, tuotanto Suomi-Filmi Oy, 1948.

War Room, ohjaus Chris Hedegus ja D. A. Pennebaker, tuotanto Cyclone Films, McEttinger Films ja Pennebaker Associates, 1993.

Viimeistä päivää, ohjaus Visa Koiso-Kanttila ja Iiris Härmä, tuotanto Gerillafilmi Oy, 2000.

Voikkaa, ohjaus Heikki Ahola, tuotanto Videomakers Oy, 2007.

Vuonna 2000, ohjaus Orvo Saarikivi, tuotanto Suomi-Filmi Oy, 1950.

Yhteiskunta heikointen huoltajana, tuotanto Arvo Heinonen, 1947.

Yläkerran Tuula, ohjaus Henriikka Hemmi, tuotanto Mouka Filmi, 2013.

Yrittäjä, ohjaus Virpi Suutari, tuotanto Oktober, 2018.

Susanna Helke: Tunteiden ja minän tarinoita. Tunnekuultuuri, terapianarratiivi ja poliittisen mahdollisuus dokumentaarisessa elokuvassa

Aaltonen, Jouko. "Poliittisen äärellä. Yhteiskunnallisuus ja poliittisuus nykyhetken suomalaisessa dokumenttielo-

kuvassa." Teoksessa *Repeämän kuvat. Dokumentaarinen elokuva ja hyvinvointivaltion murtumia*, toim. Susanna Helke ja Essi Viitanen, 150–190. Espoo: Aalto ARTS Books, 2022.

Arendt, Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. Orlando: A Harvest Book, Harcourt Inc, 1951.

Arendt, Hannah. *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press, 1958.

Ahmed, Sara. *The Promise of Happiness*. Durham ja London: Duke University Press, 2010.

Ahmed, Sara. *The Cultural Politics of Emotions*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014.

Bellamy, Elizabeth J. ja Leontis, Artemis. "A Genealogy of Experience: From Epistemology to Politics", *Yale Journal of Criticism* 6, nro 1 (1993): 172–174.

Berghäll, Joonas. "Joonas Berghäll ja Miehiä ja poikia", haastattelu Janne Kahila, *Film-O-Holic*, 29.3.2019. www.film-o-holic.com/haastattelut/joonas-berghall-miehia-ja-poikia

Berghäll, Joonas ja Hotakainen, Mika. "Joonas Berghäll & Mika Hotakainen ja Miesten vuoro", haastattelu Ida Kankaanpää, *Film-O-Holic*, 26.3.2010. www.film-o-holic.com/haastattelut/joonas-berghall-mika-hotakainen-miesten-vuoro

Butler, Judith. *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*. Lontoo: Verso, 2006.

Brown, Wendy. *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. New York: Zone Books, 2015.

Crouch, Colin. *Post-Democracy*. Cambridge: Polity, 2004.

Damasio, Antonio. *Descartes' Error: Emotion, Reason and the Human Brain*. New York: G. P. Putnam, 1994.

Damasio, Antonio. *Looking for Spinoza: Joy, sorrow, and the feeling brain*. Lontoo: William Heinemann, 2003.

Damasio, Antonio. *Self comes to mind: Constructing the conscious brain*. New York: Random House, 2010.

Deleuze, Gilles. *Francis Bacon: The logic of sensation*. Käännös D. W. Smith. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2003.

Fukuyama, Francis. *The End of History and the Last Man*. New York, Oxford, Singapore ja Sidney: Free Press, 1992.

Gabriel, Yiannis ja Lang, Tim. *The Unmanageable Consumer: Contemporary Consumption and Its Fragmentation*. Lontoo: Sage, 2006.

Galasiński, Dariusz. *Men and the Language of Emotions*. New York: Palgrave Macmillan, 2004.

Giddens, Anthony. *Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1991.

Harvey, David. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Helke, Susanna. "In Pursuit of Emotions: the emotive turn and post-political sentiment in Finnish documentary film culture", *Studies in Documentary Film* 10, nro 2 (2016): 183–197.

Helke, Susanna. "The Documentarist and His Poor: On Radical Otherness and the Exuberance of the Have-Nots", *Post Script: Essays in Film and the Humanities* 36, nrot 2 ja 3 (2017).

Helke, Susanna. "Lauluja kestävyysvaajeesta. Armotonta menoa -elokuvan keinoista ja yhteiskunnallisen dokumentaarin ehdoista." Teoksessa *Repeämän kuvat. Dokumentaarinen elokuva ja hyvinvointivaltion murtumia*, toim. Susanna Helke ja Essi Viitanen, 352–377. Espoo: Aalto ARTS Books, 2022.

Illouz, Eva. *Cold Intimacies: The Making of Emotional Capitalism*. Cambridge: Polity Press, 2007.

Klein, Naomi. *This Changes Everything: Capitalism vs The Climate*. New York: Simon & Schuster, 2014

Kosofsky Sedgwick, Eve. *Touching Feeling: Affect, pedagogy, and performativity*. Durham, NC: Duke University Press, 2003.

Laclau, Ernesto ja Mouffe, Chantal.

Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics.
Lontoo: Verso, 2014.

Langkjær, Birger. "Realism as a Third Film Practice", *MedieKultur: Journal of media and communication research* 27, nro 51 (2011): 40–54.

Lebow, Alisa ja Juhasz, Alexandra. "Beyond Story. An Online, Community-Based Manifesto", *World Records* 2 (2018).

Maxton-Lee, Bernice. "Activating responsible citizens: depoliticized environmentalism in hegemonic neo-liberalism", *Democratization* 27, nro 3 (2020): 443–460.

Massumi, Brian. "The autonomy of affect", *Cultural Critique*, nro 31 (1995): 83–109.

Massumi, Brian. *Parables for the virtual: Movement, affect, sensation*. Durham, NC: Duke University Press, 2002.

Mouffe, Chantal. "Artistic Activism and Agonistic Spaces", *Art & Research – A Journal of Ideas, Contexts and Methods* 1, nro 2 (2007).

Mäkelä, Maria. "Lessons from the Dangers of Narrative Project: Toward a Story-Critical Narratology", *Tekstuaalia* 4, nro 1 (2018): 175–186.

Näre, Sari. "Sukupuolten tunnekkulttuuri ja julkisuuden intimisoituminen." Teoksessa *Tunteiden sosiologiaa 1. Elämyksiä ja läheisyyttä*, toim. Sari Näre. Hämeenlinna: Karisto Oy, 1999.

Patomäki, Heikki. *Uusliberalismi Suomessa. Lyhyt historia ja tulevaisuuden vaihtoehdot*. Helsinki: WSOY, 2007.

Piketty, Thomas. *Pääoma 2000-luvulla*. Käännös Marja Ollila ja Maarit Tillman-Leino. Helsinki: Into Kustannus, 2016.

Rancière, Jacques. *Disagreement: Politics and Philosophy*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999.

Rancière, Jacques. *Erimielisyys: Poliittikka ja filosofia*. Käännös Heikki Kujansuu. Helsinki: Tutkijaliitto, 2009.

Reich, Robert. *The Future of Success: Working and Living in the New Economy*. New York: Vintage Books, 2000.

Shuman, Amy. *Other People's Stories: Entitlement Claims and the Critique*

of Empathy. Urbana ja Chicago: University of Illinois Press, 2005.

Stevenson, Charles L. "The Emotive Meaning of Ethical Terms", *Mind* 46, nro 181 (1937): 14–31.

Swyngedouw, Erik ja Wilson, Japhy (toim.). *The Post-Political and Its Discontents – Spaces of Depoliticisation, Spectres of Radical Politics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014.

Thompson, Evan. "Empathy and Consciousness", *Journal of Consciousness Studies* 8, nro 5–7 (toukokuu 2001): 1–32.

Tudor, Deborah. "Twenty-first Century Neoliberal Man." Teoksessa *Neoliberalism and Global Man – Capital, Culture and Marxist Critique*, toim. Jyotsna Kapur ja Keith B. Wagner. New York ja Lontoo: Routledge, 2011.

Winston, Brian. *Claiming the Real: The Griersonian Documentary and its Limitations*. Lontoo: BFI, 1995.

Ylikangas, Maaria. "Kertomuksen masentava keskiloikkaisuus", *Nuori Voima*, 29.3.2018. <https://nuorivoima.fi/lue/juttu/kertomuksen-masentava-keskiloikkaisuus>

Žižek, Slavoj. "Holding the place." Teoksessa *Contingency, Hegemony, Universality: Contemporary Dialogues on the Left*, toim. Judith Butler, Ernesto Laclau ja Slavoj Žižek, 308–329. Lontoo: Verso, 2000.

Elokuvat

American Vagabond, ohjaus Susanna Helke, tuotanto For Real Productions, 2013.

Bellevue Baby, ohjaus Mia Engberg, tuotanto Story ab ja Sveriges Television, 2013.

Eedenistä pohjoiseen, ohjaus Virpi Suutari, tuotanto Made Oy, 2014.

Engelen, ohjaus Margreth Olin, tuotanto Speranza Films A/S, 2009.

Family, ohjaus Phie Ambo ja Sami Saif, tuotanto Cinevita Aps, 2001.

Free the Mind, ohjaus Phie Ambon, tuotanto Danmarks Radio, Making Movies Oy, Special Broadcasting Service, Sveriges Television, Vrijzinnig Protestantse Radio Omroep ja Yleisradio, 2012.

Iso poika, ohjaus Mia Halme, tuotanto Avanton Productions Oy, 2007.

Isältä pojalle, ohjaus Visa Koiso-Kanttila, tuotanto Gerillafilmi Oy, 2004.

Joka toinen pari, ohjaus Mia Halme, tuotanto SAHADOK Oy, 2017.

Katastrofin aineksia, ohjaus John Webster, tuotanto Millennium Film Oy Ltd, J. W. Documentaries Oy ja Magic Hour Films, 2008.

King Corn, ohjaus Aaron Woolf, tuotanto ITVS ja Mosaic Films, 2007.

Kroppen min, ohjaus Margreth Olin, tuotanto Speranza Films A/S, 2002.

Mannen fra Snåsa, ohjaus Margreth Olin, tuotanto Speranza Films A/S, 20016.

Matka kohti valoa, ohjaus Kai Nordberg, tuotanto Making Movies Oy, 2001.

Matka minuksi, ohjaus Mina Laamo, tuotanto Avanton Productions Oy, 2015.

Miehen kuva, ohjaus Visa Koiso-Kanttila, tuotanto Gerillafilmi Oy, 2010.

Miehiä ja poikia, ohjaus Joonas Berghäll, tuotanto Oktober Oy, 2019.

Miesten vuoro, ohjaus Joonas Berghäll ja Mika Hotakainen, tuotanto Oktober Oy ja Röde Orm Filmproduktion AB, 2010.

Orpojen joulou, ohjaus Anu Kuivalainen, tuotanto Taideteollinen korkeakoulu, 1994.

Pappa & jag, ohjaus Linda Västrik, tuotanto Lisbet Gabrielsson Film AB, 2000.

Self Portrait, ohjaus Margreth Olin, Katja Høgset ja Espen Wallin, tuotanto Speranza Films A/S, NRK ja ARTE, 2020.

Sielunmetsä, ohjaus Anu Kuivalainen, tuotanto Filmimaa Oy, 2017.

Sijainen, ohjaus Antti Peippo, tuotanto Verity Films Ky, 1989.

Supersize Me, ohjaus Morgan Spurlock, tuotanto The Con, Kathur Pictures ja Studio On Hudson, 2004.

Talvinen matka, ohjaus Visa Koiso-Kanttila, tuotanto Gerillafilmi Oy, 2007.

Tavarataivas, ohjaus Petri Luukkainen, tuotanto Unikino ja Eläväkuva Oy, 2013.

Äidin toive, ohjaus Joonas Berghäll, tuotanto Oktober Oy, House of Real, Mantaray Film AB ja Bando à Parte, 2015.

Timo Korhonen: Miten kerjäläinen sai 400 pulpettia Romaniaan?

Arffman, Kaarlo. *Auttamisen vallankumous*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 2008.

Arffman, Kaarlo. "Reformaation historia", haastattelu Virpi Väisänen, radio-ohjelma, YLE, 6.2.2017.

Badiou, Alan. *Etiikka: Essee pahan tiedostamisesta*. Helsinki: Apeiron, 2004.

Benjamin, Walter. *Messiaanisen sirpaleita. Kirjoituksia kielestä, historiasta ja pelastuksesta*. Helsinki: Tutkijaliitto, 1989.

Enache, Anca Loredana. "Köyhyyden kiertokulku – Romanian romanien viimeaikainen muutto Helsinkiin uloonjäämisstrategiana." Teoksessa *Huomio! Romaneja tiellä*, toim. Airi Markkanen, Heini Puurunen ja Aino Saarinen, 44–66. Helsinki: Like, 2012.

Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2004/38/EY. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/?uri=celex:02004L0038-20110616>

Foucault, Michel. "The Minimalist Self." Teoksessa *Michel Foucault: Politics, Philosophy, Culture, Interviews and other writings 1977–1984*, toim. Lawrence Krizman. New York: Routledge, 1983.

Foucault, Michel. *Tarkkailla ja rangaista*. Helsinki: Otava, 2000.

Foucault, Michel. *Turvallisuus, alue, väestö*. Helsinki: Tutkijaliitto, 2010.

Helkama, Klaus. *Suomalaisten arvot*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2015.

Kivi, Aleksis. *Seitsemän veljestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2000.

- Kuusi, Pekka.** *60-luvun sosiaalipolitiikka.* Porvoo, Helsinki: WSOY, 1961.
- Lehtonen, Joel.** *Putkinotko.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2012.
- Marshall, Peter.** *Reformaatio.* Tampere: Niin & Näin, 2017.
- Mauss, Marcel.** *Lahja.* Helsinki: Tutkijaliitto, 1999.
- Mikkola, Anne.** "Romanit. Auttamisen haasteita köyhyyden ja diskriminaation keskellä." Teoksessa *Kerjääminen eilen ja tänään*, toim. Virpi Mäkinen ja Anne Birgitta Pessi, 267–307. Tampere: Vastapaino, 2009.
- Mäkinen, Virpi.** "Armeliaisuuden teoista pakkotoimiin: Kerjäläisyys keskiajalta varhaiselle uudelle ajalle." Teoksessa *Kerjääminen eilen ja tänään*, toim. Virpi Mäkinen ja Anne Birgitta Pessi, 41–69. Tampere: Vastapaino, 2009.
- Mäkinen, Virpi ja Pessi, Anne Birgitta.** "Kerjäläisyyden kuva meillä ja muualla." Teoksessa *Kerjääminen eilen ja tänään*, toim. Virpi Mäkinen ja Anne Birgitta Pessi, 9–38. Tampere: Vastapaino, 2009.
- Nichols, Bill.** *Introduction to Documentary.* Bloomington ja Indianapolis: Indiana University Press, 2001.
- Ojakangas, Mika.** "Hyvinvoinnin eetos ja 'passiivisen väestön ongelma'. Juutas Käkriäinen Pekka Kuusen 60-luvun sosiaalipolitiikan valossa", *Tiede ja edistys*, nro 3 (2000), 183–190.
- Ojakangas, Mika.** *Kenen tahansa poliitiikka.* Helsinki: Tutkijaliitto, 2002.
- Oksanen, Kimmo.** *Kerjäläisten valtakunta. Totuus kerjäävistä romaneista... ja muita valheita.* Helsinki: WSOY/Barrikadi, 2009.
- Oksanen, Kimmo ja Piironen, Heidi.** *Ohikuljetut. Erään kerjäläisperheen tarina.* Helsinki: WSOY, 2018.
- van Oorschot, Wim.** "Who Should Get What and Why? On Deservingness Criteria and the Conditionality of Solidarity Among the Public", *The Policy Press* 28, nro 1 (2000), 33–48.
- Pessi, Anne Birgitta.** "Suomalaisten suhtautuminen kerjäläisiin ja apuun heille." Teoksessa *Kerjääminen eilen ja tänään*, toim. Virpi Mäkinen ja Anne Birgitta Pessi, 237–266. Tampere: Vastapaino, 2009.
- Pulma, Panu.** "Kerjäläisyys, irtolaisuus, mustalaisuus." Teoksessa *Kerjääminen eilen ja tänään*, toim. Virpi Mäkinen ja Anne Birgitta Pessi, 71–95. Tampere: Vastapaino, 2009.
- Puumalainen, Mikko.** "Poissa silmistä, poissa mielestä: Romanikerjäläiset ja liikkumisvapaus." Teoksessa *Kerjääminen eilen ja tänään*, toim. Virpi Mäkinen ja Anne Birgitta Pessi, 121–170. Tampere: Vastapaino, 2009.
- Rancière, Jacques.** *Erimielisyys: politiikka ja filosofia.* Helsinki: Tutkijaliitto, 2009.
- Rancière, Jacques.** *Vapautunut katsoja.* Helsinki: Tutkijaliitto, 2016.
- Schmitt, Carl.** *Poliittisen käsite.* Helsinki: Tutkijaliitto, 2015.
- Sipilä, Jorma.** "Hyvinvointivaltio sosiaalisena investointina: älä anna köyhälle kalaa vaan koulutus", *Yhteiskuntapolitiikka* 76, nro 4 (2011).
- de Swaan, Abram.** *In Care of the State.* Amsterdam: Bakker, 1998.
- Tervonen, Miika.** "Syrjäytetyt: romanien yhteiskunnallisen uloslyönnin lyhyt historia." Teoksessa *Huomio! Romaneja tiellä*, toim. Airi Markkanen, Heini Puurunen ja Aino Saarinen, 138–147. Helsinki: Like, 2012.
- Elokuva**
- Kerjäläiselokuva, ohjaus Hanna Maylett, tuotanto Avanton Productions Oy, 2011.
- Jouko Aaltonen: Poliittisen äärellä. Yhteiskunnallisuus ja poliittisuus nykyhetken suomalaisessa dokumentti-elokuvassa**
- Tutkimushaastattelut**
 Alkuperäistallenteet ja litteroinnit tekijän hallussa.
 Markku Heikkinen, 5.5.2017.
 Mika Koskinen, 9.5.2017.
 Timo Korhonen, 10.5.2017.

Elina Hirvonen, 22.5.2017.
Rostislav Aalto, 23.5.2017.
Hamy Ramezan, 20.11.2018.
(Kirjoittajan keskustelut rahoittajien kanssa 2017–2018)

Muut lähteet

Aalto, Rostislav. *Elokuvarahoittajan valta ja hyvän elokuvan normi.* Taiteen maisterin opinnäyte, Elokvataiteen ja lavastustaiteen laitos, Taiteiden ja suunnittelun korkeakoulu. Helsinki: Aalto-yliopisto, 2018.

Aaltonen, Jouko. *Todellisuuden vangit vapauden valtakunnassa: dokumenttielokuva ja sen tekoprosessi.* Helsinki: LIKE ja Taideteollinen korkeakoulu, 2006.

Aaltonen, Jouko. *Seikkailu todellisuuteen: dokumenttielokuvan tekijän opas.* Helsinki: LIKE, 2011.

Aaltonen, Jouko. "Valistaa, taistella vai haastaa? Suomalaisen ei-fikttiivisen elokuvan retoriikkaa ja strategioita." Teoksessa *Repeämän kuvat. Dokumentaarinen elokuva ja hyvinvointivaltion murtumia*, toim. Susanna Helke ja Essi Viitanen, 16–61. Espoo: Aalto ARTS Books, 2022.

Alia, Valerie. *The New Media Nation: Indigenous Peoples and Global Communication.* New York ja Oxford: Berghahn Books, 2010.

Arlander, Annette. "Mitä tekijä voi tehdä?" Teoksessa *Tekijä – teos, esitys ja yhteiskunta*, toim. Annette Arlander, Laura Gröndahl ja Marja Silde, 14–37. Näyttämö & tutkimus 6. Helsinki: Teatterintutkimuksen seura TeaTS, 2016.

Benson, Thomas W. ja Snee, Brian J. (toim.). *The Rhetoric of the New Political Documentary.* Carbondale: Southern Illinois University Press, 2008.

Bruzzi, Stella. *New Documentary: A Critical Introduction.* Second edition. Lontoo ja New York: Routledge, 2006.

Chanan, Michael. *The Politics of Documentary.* Lontoo: British Film Institute, 2007.

Frisina, Annalisa ja Muresu, Stefania. "Ten years of participatory cinema as a form of political solidarity with refugees in Italy. From ZaLab and Archivio Memorie Migranti to 4CaniperStrada", *Arts, Special Issue Arts and Refugees: Multidisciplinary Perspectives.* Basel Switzerland: MDPI, 2019.

Furhammar, Leif ja Isaksson, Folke. *Politik och Film.* Tukholma: Bokförlagt PAN / Norstedts, 1968.

Green, Joshua. "This Man Is The Most Dangerous Political Operative in America", *Bloomberg Businessweek*, 12.10.2015. Luettu 6.4.2020.

Gröndahl, Laura, Suutela, Hanna ja Männistö, Anssi (toim.). *Journalistisen dokumenttiteatterin mahdollisuus.* Tampere: Viestintätieteiden tiedekunta, Tampereen yliopisto, 2017.

Helke, Susanna. "Osallisuus ja poliittiset eleet", *Ruukku* nro 6 (2016). Ladattu 25.3.2020. www.researchcatalogue.net/view/264671/264672

Hiltunen, Kaisa, Saresma, Tuija ja Sääskilähti, Niina. "Rajojen politiikkaa ja poetiikkaa. Taiteellinen aktivismi reaktionä 'pakolaiskriisiin'", *Media & viestintä* 43, nro 2 (2020): 150–175.

Hulkko, Pauliina. "Näyttelijä kohtaa todellisuuden." Teoksessa *Journalistisen dokumenttiteatterin mahdollisuus*, toim. Laura Gröndahl, Hanna Suutela ja Anssi Männistö, 101–111. Tampere: Viestintätieteiden tiedekunta, Tampereen yliopisto, 2017.

Henley, Paul. *The Adventure of the Real: Jean Rouch and the Craft of Ethnographic Cinema.* Chicago ja Lontoo: The University of Chicago Press, 2009.

Jayasankar, K. P. ja Monteiro, Anjali. *A Fly in the Curry: Independent Documentary Film in India.* New Delhi: SAGE Publications India Pvt Ltd, 2016.

Junttila, Janne. *Dokumenttiteatterin uusi aalto.* Helsinki: LIKE, 2012.

Jones, Chris ja Jolliffe, Genevieve. *The Guerilla Film Makers Handbook.* Lontoo ja New York: The Continuum

International Publishing Group, 2006.

Kauppinen, Juha ja Oinaala, Sampsa. *Talvivaaran vangit*. Helsinki: Siltala, 2016.

Kiehumispiste-vaikuttavuuskampanjan loppuraportti, 2018. Ladattu 25.3.2020. <http://mouka.fi/wp-content/uploads/2018/04/Kiehumispisteen-kampanjaraportti.pdf>

Koistinen, Esko. "HS Mielipide." *Helsingin Sanomat*, 1.5.2015.

McLane, Betsy. *A New History of Documentary Film*. Second edition. New York, Lontoo, Oxford, New Delhi ja Sydney: Bloomsbury 2016.

Nichols, Bill. *Blurred boundaries: Questions of meaning in contemporary culture*. Bloomington ja Indianapolis: Indiana University Press, 1994.

Nichols, Bill. *Speaking Truths with Film: Evidence, Ethics, Politics in Documentary*. Oakland California: University of California Press, 2016.

Määttänen, Markus. "Edes valtio ei mahda tälle mitään." *Aamulehti*, 6.5.2016.

Palonen, Kari. *Mitä politiikka on? Luonnon politiikan tutkimuksen perusteiksi*. Jyväskylän yliopisto, valtio-opin laitos, Julkaisija nro 36. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 1979.

Pedregal, Alejandro. *Film & Making Other History. Counterhegemonic narratives for a Cinema of the Subaltern*. Espoo: Aalto ARTS Books, 2015.

Rahmel, Dan. *Nuts and Bolts Filmmaking: Practical Techniques for the Guerilla Filmmaker*. Burlington USA: Focal Press, 2004.

Rosen, Philip. "Document and Documentary: On the Persistence of Historical Concepts." Teoksessa *Theorizing Documentary*, toim. M. Renov, 58–89. New York ja Lontoo: Routledge, 1993.

Rossi, Leena-Maija. *Taide vallassa. Poliittikkäsäityksen muutoksia 1980-luvun suomalaisessa taidekustelussa*. Helsinki: Kustannus Oy Taide, 1999.

Rouch, Jean. *Ciné-Ethnography. Visible Evidence series vol. 13*. Minneapolis ja Lontoo: University of Minnesota Press, 2003.

Sallinen, Paula. "Kovilla Kainuun kaivoksessa", *Aamulehti*, 20.4.2015.

Salminen, Kari. "Kansalaiset vastaan teollisuus ja päättäjät Sotkamon nälkämailla", *Turun Sanomat*, 13.5.2016.

Selkokari, Antti. "Talvivaarasta, vielä kerran", *Aamulehti*, 6.5.2016.

Uusitorppa, Harri. "Sovinto ei synny saunakamarissa", *Helsingin Sanomat*, 10.4.2017.

Valotie, Päivi. "Yleispätevä poliittinen jännäri kaivosjätin kulisseissa", *Turun Sanomat*, 22.1.2016.

Waugh, Thomas, (toim.). *"Show us Life": Toward a History and Aesthetics of the Committed Documentary*. Metuchen N. J. ja Lontoo: The Scarecrow Press Inc, 1984.

Vehkalahti, Iikka ja Edkins, Don. *Steps by Steps: The Making of the Steps for the Future Documentary Series*. Cape Town: Fanele, 2008.

Virkkula, Simopekka. "Joko Suomi kiehuu", *Aamulehti*, 22.1.2017.

Virratvuori, Jussi. "Hintaan mihin hyvänsä", *Karjalainen*, 22.1.2016.

Yli-Kyyny, Helena. Toinen Suomi. Helsinki: Dokumenttiprojekti & AVEK, 2008.

Elokuvat

Hemen, ohjaus Janne Laiho, *Pakolainen ja minä* -sarja, tuotanto Zen Media, 2016.

Jättiläinen, ohjaus Aleksi Salmenperä, tuotanto Helsinki-filmi, 2016.

Kasvottomat, ohjaus Julia Virkkunen, *Pakolainen ja minä* -sarja, tuotanto Zen Media, 2016.

Kiehumispiste, ohjaus Elina Hirvonen, tuotanto Mouka Filmi, 2017.

Kone 17, ohjaus Issu Huovinen, Leo Märkälä, Heta Partanen, Ilona Reiniharju, Eija Romppanen, Mika

Suikkanen ja Pentti Taipale, tuotanto Videomakers, 2005.

Kummisetäni thaimorsian, ohjaus Ville Hyvönen, tuotanto Pohjola-Filmi, 2012.

Lahja, ohjaus Rostislav Aalto, *Pakolainen ja minä* -sarja, tuotanto Zen Media, 2016.

Matkalla Aleppoon, ohjaus Juuso Lavonen ja Vesa Rajala, *Pakolainen ja minä* -sarja, tuotanto Zen Media, 2016.

Nälkämaan Sampo, ohjaus Mika Koskinen, Luxian Productions, 2016.

Odotus, ohjaus Jarno Lindemark, *Pakolainen ja minä* -sarja, tuotanto Zen Media, 2016.

Olipa kerran seminaari, ohjaus Markku Heikkinen, tuotanto Black Lion Pictures, 2015.

Orimattilan laukaukset, ohjaus Rostislav Aalto, tuotanto Tarinatalo, Zen and Trading ja Rostislav Studiot, 1999.

Paratiisi – kolme matkaa tässä maailmassa, ohjaus Elina Hirvonen, tuotanto Aalto-yliopiston Elokuva- ja lavastustaiteen osasto, 2007.

Punaisen metsän hotelli, ohjaus Mika Koskinen, tuotanto Luxian Productions, 2012.

Siirto, ohjaus Rostislav Aalto, *Pakolainen ja minä* -sarja, tuotanto Zen Media, 2016.

Sopimus, ohjaus Rostislav Aalto, Roope Ahola, Heikki Färm, Katja Gauriloff, Markku Heikkinen, Jouni Hiltunen, Tahvo Hirvonen, Marita Hällfors, Miika Hyytiäinen, Outi Kaasinen, Anna Korhonen, Anu Kuivalainen, Laura Kuivalainen, Maria Lappalainen, Sanna Liinamaa, Hannele Majaniemi, Iris Olsson, Kirka Sainio ja Markku Tuurna, tuotanto Filmimaa, 2008.

Talvivaaran miehet, ohjaus Markku Heikkinen, tuotanto Zone2 Pictures, 2015.

Tuntematon pakolainen, ohjaus Hamy Ramezan, tuotanto ITV Studios Finland, 2016.

Vapaaehtoiset, ohjaus Rostislav Aalto, *Pakolainen ja minä* -sarja, tuotanto Zen Media, 2016.

Elina Hirvonen: Erimieliset. Kiehumispiste-elokuva yhteiskunnallisen polarisaation kuvaajana

Baldwin, Belinda ja Bahar, Robert. "Docs That Make a Difference: The Politics of Political Documentaries", *The IDA Documentary Magazine*, 3.4.2004. Ladattu 8.9.2020. www.documentary.org/magazine/docs-make-difference-politics-political-documentaries

Brandsma, Bart. *Polarisation: Understanding the dynamics of us versus them*. Amsterdam: BB in Media, 2017.

Grundhauser, Eric. "Did a Silent Film About a Train Really Cause Audiences to Stampede?", *Atlas Obscura*, 3.11.2016. Ladattu 8.9.2020. www.atlasobscura.com/articles/did-a-silent-film-about-a-train-really-cause-audiences-to-stampede

Grierson, John. "Searchlight on Democracy." Teoksessa *Grierson on Documentary*, toim. Forsyth Hardy. Berkeley ja Los Angeles: University of California Press, 1966.

Kiehumispiste-vaikuttavuuskampanjan loppuraportti, 2018. Ladattu 25.3.2020. mouka.fi/wp-content/uploads/2018/04/Kiehumispisteen-kampanjaraportti.pdf

Helke, Susanna. "Repeämän hetket. Toisen elämä ja radikaali tasa-arvo." Teoksessa *Jacques Rancière ja erimielisyyden näyttämykset*, toim. Anna Tuomikoski. Helsinki: Tutkijaliitto, 2017.

Mouffe, Chantal. "The Populist Moment", *OpenDemocracy*, 21.11.2016. Ladattu 8.9.2020. www.opendemocracy.net/democraciabiirta/chantal-mouffe/populist-moment

Wodak, Ruth. *The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean*. Lontoo: Sage Publishing, 2015.

Elokuvat

Hunger, ohjaus ja tuotanto The Workers Film and Photo League, 1932.

L'arrivée d'un train en gare de La Ciotat, ohjaus Auguste Lumière ja Louis Lumière, tuotanto Lumière, 1895.

Kiehumispiste, ohjaus Elina Hirvonen, tuotanto Mouka Filmi, 2017.

Timo Korhonen: Aina mun pitää. Elokuvat punkyhtyeestä ilmentävät mahdollisuuksien politiikkaa

Barnouw, Erik. *Documentary: A History of the Non-Fiction Film*. New York: Oxford University Press, 1993.

Christensen-Styrnö, Maria Bee ja Bruun Eriksen, Camilla. "Madeline Stuart as Disability Advocate and Brand." Teoksessa *Disability, Media, and Representations*, toim. Jacob Johanssen ja Diana Garrisi, 35–50. New York: Routledge, 2020.

Debbie, Rodan, Ellis, Katie ja Lebeck, Pia. *Disability, Obesity and Ageing: Popular Media Identifications*. Farnham Surrey: Ashgate, 2014.

Eisenstein, Sergei. *Elokuvan muoto*. Suom. Antero Tiusanen. Helsinki: Love kirjat, 1978.

Ekholm, Elina ja Teittinen, Antti. *Vammaiset nuoret ja työntekijäkansalaisuus. Osallistumisen esteitä ja edellytyksiä*. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 133. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 2014.

Elman, Julie P. *Chronic Youth: Disability, Sexuality, and U.S. Media Cultures of Rehabilitation*. New York: New York University Press, 2014.

Elomaa, Pekka ja Kemppainen, Jouni K. *We're coming to let's go*. Helsinki: Teos, 2017.

Esping, Ingrid. *Kampen om Verkligheten*.

Tukholma: Hjalmarson & Högberg Bokförlag, 2001.

Esping-Andersen, Gösta. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Esping-Andersen, Gösta. "After the Golden Age? Welfare state dilemmas in a global economy." Teoksessa *Welfare states in transition. National adaptations in global economies*, toim. Gösta Esping-Andersen. Lontoo: UNRISD, 1996.

Garland-Thomson, Rosemarie. *Extraordinary Bodies: Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*. New York: Columbia University Press, 1997.

Giddens, Anthony. *Beyond left and right: the future of radical politics*. Cambridge: Polity Press, 1994.

Hara, Kazuo. *Camera Obtrusa: The Action Documentaries of Hara Kazuo*. Los Angeles: Kaya Press, 2009.

Helkama, Klaus. *Suomalaisten arvot*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2015.

Helke, Susanna. *Nanookin jälki*. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu A65, 2016.

Helsingin kaupungin vammaisneuvoston lausunto 14.2.2019. Diaarinumero HEL 2018-011679. www.hel.fi/static/liitteet-2019/Kaupunginkanslia/Vammaisneuvosto/Vammaisneuvosto/2019/Lausunnot/vn-lausunto-vepsan-aloite.pdf

Hiilamo, Heikki ja Saari, Juho. "Sosiaalisten mahdollisuuksien politiikka." Teoksessa *Hyvinvoinnin uusi politiikka – johdatus sosiaaliin mahdollisuuksiin*, toim. Heikki Hiilamo ja Juho Saari, 13–36. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, 2010.

Hiilamo, Heikki. "Sosiaaliset mahdollisuudet." Teoksessa *Hyvinvoinnin uusi politiikka – johdatus sosiaaliin mahdollisuuksiin*, toim. Heikki Hiilamo ja Juho Saari, 211–235. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, 2010.

Hiilamo, Heikki. *Uusi hyvinvointivaltio*. Helsinki: Like, 2011.

Kehitysvammaliitto, "Kehas-ohjelma vähensi laitoksissa asuvien määrää – tavoitetta ei silti saavutettu", uutinen verkkosivuilla 18.11.2020. www.kehitysvammaliitto.fi/kehas-ohjelma-vahensi-laitoksissa-asuvien-maaraa-tavoitetta-ei-silti-saavutettu/

Kehitysvammaliitto, "Kehitysvammaisuus", ladattu 13.11.2021. <https://www.kehitysvammaliitto.fi/kehitysvammaisuus/>

Kehitysvammaliitto, "Lainsäädäntö", ladattu 13.11.2021. <https://www.kehitysvammaliitto.fi/kehitysvammaisuus/lainsaadanto/>

Kehitysvammaliitto, "Palkkaa työstä – Kehitysvammaisten ihmisten työtoiminta uudistettava kokonaisvaltaisesti", uutinen verkkosivuilla 16.9.2019. www.kehitysvammaliitto.fi/palkkaa-tyosta-kehitysvammaisten-ihmisten-tyotoiminta-uudistettava-kokonaisvaltaisesti

Laki kehitysvammaisten erityis-huollosta, 519/1977.

Lampinen, Reija. *Omat polut! Vammaisesta lapsesta täysvaltaiseksi aikuiseksi*. Helsinki: Edita, 2007.

McKay, George. *Shakin' All Over: Popular Music and Disability*. Michigan: University of Michigan Press, 2013.

Mitchell, David T. ja Snyder, Sharon L. *Narrative Prosthesis. Disability and the Dependencies of Discourse*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2000.

Mithout, Anne-Lise. "Representations of Female Disability in Japanese Television Dramas." Teoksessa *Disability, media, and representations: other bodies*, toim. Jacob Johansson ja Diana Garrisi. New York: Routledge, 2020.

Moberg, Sakari ja Vehmas, Simo. "Erityiskasvatuksen perusteet ja käytännöt." Teoksessa *Erityispedagogiikan perusteet*, toim. Sakari Moberg, Jarkko Hautamäki, Joel Kivirauma, Ulla Lahtinen, Hannu Savolainen ja Simo Vehmas, 47–74. Helsinki: WSOY, 2009.

Morris, Jenny. *Pride against prejudice. Transforming attitudes to disability*. Lontoo: Women's Press, 1991.

Nelson, Robert. H. *Lutheranism and*

the Nordic Spirit of Social Democracy. Aarhuus: Aarhuus University Press, 2017.

Nichols, Bill. *Introduction to Documentary*. Bloomington ja Indianapolis: Indiana University Press, 2001.

Niemelä, Markku ja Brandt, Krista (toim.). *Kehitysvammaisten yksilöllinen asuminen. Pitkäaikaisesta laitostasumisesta kohti yksilöllisempiä asumisratkaisuja*. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 2008.

Niiniluoto, Ilkka. "Tieteen tunnuspiirteet." Teoksessa *Tutkijan eettiset valinnat*, toim. Sakari Karjalainen, Veikko Launis ja Juhani Pietarinen. Helsinki: Gaudeamus, 2002.

Nussbaum, Martha. "Education and Democratic Citizenship: Capabilities and Quality Education", *Journal of Human Development and Capabilities* 7, nro 3 (2006): 385–395.

Pfeiffer, David. "Overview of the disability movement. History, legislative record, and political implications", *Policy Studies Journal* 21, nro 4 (joulukuu 1993): 724–734.

Rancière, Jaques. *Vapautunut katsoja*. Helsinki: Tutkijaliitto, 2016.

Reinikainen, Marjo-Riitta. *Vammaisuuden sukupuolittuneet ja sortavat diskurssit. Yhteiskunnallis- diskursiivinen näkökulma vammaisuuteen*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2007.

Ritakallio, Veli-Matti. "Vauraudesta osattomiksi jääneet." Teoksessa *Talouskasvun hedelmät – kuka sai ja kuka jäi ilman*, toim. Heikki Taimio, 122–140. Helsinki: Työväen sivistysliitto, 2007.

Robb, John. *Punk – brittipunkin haastatteluhistoria*. Suomentaja Ilkka Salmenpohja. Helsinki: Like, 2007.

Saari, Juho. *Onnellisuuspolitiikka – Kohti sosiaalisesti kestäväää Suomea*. Helsinki: Kalevi Sorsa -säätiön julkaisuja 1/2012.

Sabin, Roger, (toim.). *Punk rock: so what? The cultural legacy of punk*. Lontoo ja New York: Routledge, 1999.

Shakespeare, Tom. *Disability: The Basic*. Lontoo: Routledge, 2017.

Siltala, Juha. *Työelämän huonontumisen*

lyhyt historia. Helsinki: Otava, 2004.

Siltala, Juha. *Keskiluokan nousu, lasku ja pelot*. Helsinki: Otava, 2017.

Similä, Ville ja Vuorela, Mervi. *Valtio vihaa sua – Suomalainen punk ja hardcore 1985–2015*. Helsinki: Like, 2015. Sosiaalihuoltolaki, 710/1982.

Thaler, Richard H. ja Sunstein, Cass R. *Nudge – Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*. New Haven ja Lontoo: Yale University Press, 2008.

Teittinen, Antti. "Vammaisten laitos-historiasta kohti kansalaisuutta", *Elore* 21, nro 1 (2014). <https://doi.org/10.30666/elore.79121>

Teittinen, Antti. "Myönteisten mahdollisuuksien politiikka ja kehitysvamma." Teoksessa *Hyvinvoinnin uusi politiikka – johdatus sosiaalisiin mahdollisuuksiin*, toim. Heikki Hiilamo ja Juho Saari, 155–178. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, 2010.

Vehmas, Simo. "Erityispedagogiikka ja etiikka." Teoksessa *Erityispedagogiikan perusteet*, toim. Sakari Moberg, Jarkko Hautamäki, Joel Kivirauma, Ulla Lahtinen, Hannu Savolainen ja Simo Vehmas, 103–122. Helsinki: WSOY, 2009.

Vesala, Hannu T., Klem, Simo ja Ahlsten, Marika. *Kehitysvammaisten ihmisten työtilanne 2013–2014*. Helsinki: Kehitysvammaliitto, 2015.

Winston, Brian. "The Tradition of the Victim." Teoksessa *Image Ethics, The Moral Rights of Subjects in Photographs, Film and Television*, toim. Larry Gross, John Stuart Katz ja Jay Ruby. New York ja Oxford: Oxford University Press, 1988.

Winston, Brian. *Claiming the Real. Griersonian Documentary and Its Legitimations*. Lontoo: British Film Institute, 1995.

Wolter, Debra ja Blake, Mark (toim.). *Punk – the whole story*. Lontoo: Dorling Kindersley, 2008.

Yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista, 27/2016.

Elokuvat

Hiljainen oopperalaulaja, ohjaus Anna Blom, tuotanto Långfilm Oy, 2011.

Kovasikajuttu, ohjaus Jukka Kärkkäinen ja J-P Passi, tuotanto Sami Jahnukainen / Mouka Filmi Oy, 2012.

Tokasikajuttu, ohjaus Jukka Kärkkäinen ja J-P Passi, tuotanto Sami Jahnukainen / Mouka Film Oy, 2017.

Goodbye CP, ohjaus Kazuo Hara, tuottaja: Sachio Kobayashi / Shisso Productions, Green Lawn ja Japan CP Association, 1972.

Maddy the Model, ohjaus Jane Magnusson, tuotanto B-Reel Films, Ruotsi, 2020.

Rakastaa, ei rakasta, ohjaus Jaakko Virtanen, tuotanto Jaakko Virtanen / Jaakko Ilkka Productions, 1995.

Sampsä ja Niki, ohjaus Kirsi Mattila, tuotanto Kaarle Aho / Making Movies, 2002.

Vähän kunnioitusta, ohjaus Pekka Karjalainen, tuotanto Riikka Poulsen / Meguru Production Oy, 2010.

Heta Kaisto ja Katja Lautamatti: Satavuotias yö. Suomen sisällissota, ylisukupolvinen muisti ja empaattinen kuuntelija

Agamben, Giorgio. *Remnants of Auschwitz: The Witness and the Archive*. New York: Zone Books, 2002.

Alanko, Outi. "Kirjallisuuden mahdoton katse – Katseen ja kielen väkivalta Maurice Blanchot'n mukaan", *niin&näin*, nro 4 (2003): 36–41.

Alanko-Kahiluoto, Outi. *Writing Otherwise than Seeing – Writing and Exteriority in Maurice Blanchot*. Helsinki: Helsinki University Press, 2007.

Alexander, Jeffrey. *Cultural trauma and collective identity*. Berkeley: University of California Press, 2004.

Alexander, Jeffrey C. *Trauma: A Social Theory*. Cambridge: Polity Press, 2012.

- Al-Kassim, Dina. "Crisis of the Unseen: Unearthing the Political Aesthetics of Hysteria in the Archaeology and Arts of the New Beirut", *Parachute* nro 108, (2002).
- Appadurai, Arjun. "Archive and Aspiration". Teoksessa *Information is Alive*, toim. J. Brouwer ja A. Mulder, 14–25. Rotterdam: V2_Publishing / NAI Publishers, 2003.
- Arendt, Hannah. *Men in Dark Times*. New York: Harvest book, 1968.
- Assmann, Aleida. "The Empathetic Listener and the Ethics of Storytelling". Teoksessa *Storytelling and Ethics: literature, visual arts, and the power of narrative*, toim. Hanna Meretoja ja Colin Davis, 203–218. New York ja Lontoo: Routledge, 2018.
- Blanchot, Maurice. *The Writing of the Disaster*. Käännös Ann Smock. Lincoln ja Lontoo: University of Nebraska Press, 1995.
- ten Brink, Joram. "Animating Trauma: Waltz with Bashir, David Polonsky". Teoksessa *Killer Images: Documentary Film, Memory and the Performance of Violence*, toim. Joram ten Brink ja Joshua Oppenheimer. New York: Columbia University Press, 2012.
- Bruns, Gerald L. *Maurice Blanchot: The Refusal of Philosophy*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 1997.
- Celan, Paul. *Niin kuin kivelle puhutaan*. Käännös Jukka Koskelainen. Helsinki: Tammi, 1993.
- Derrida, Jacques. "The Poetics and Politics of Witnessing". Teoksessa *Sovereignities in Question: The Poetics in Paul Celan*, toim. Thomas Dutoit ja Outi Pasanen, 65–96. Käännös Outi Pasanen. New York: Fordham University Press, 2005.
- Dotto, Simone. "Notes for a History of Radio-Film: Cinematic Imagination and Intermedia Forms in Early Italian Radio", *Cinéma & Cie* XVI, nro 26–27 (2016).
- Edkins, Jenny. *Trauma and the Memory of Politics*. Cambridge ja New York: Cambridge University Press, 2003.
- Foucault, Michel. *Tiedon arkeologia*. Tampere: Vastapaino, 2005.
- Gilbert, Alan. "Walid Raad's Spectral Archive, Part One: Historiography as Process", *E-flux Journal*, nro 69 (2016). Ladattu 27.8.2020. www.e-flux.com/journal/69/60594/walid-raad-s-spectral-archive-part-i-historiography-as-process.
- Gilbert, Alan. "Walid Raad's Spectral Archive, Part Two: Testimony of Ghosts", *E-flux Journal* nro 69 (2016). Ladattu 27.8.2020. www.e-flux.com/journal/71/60536/walid-raad-s-spectral-archive-part-ii-testimony-of-ghosts
- Guynn, William. *Unspeakable Histories. Film and the Experience of Catastrophe*. New York: Columbia University Press, 2016.
- Hill, Leslie. *Maurice Blanchot and Fragmentary Writing – A Change of Epoch*. Lontoo: Continuum, 2012.
- Häggman, Kai. *Pieni kansa, pitkä muisti – Suomalaisen kirjallisuuden seura talvisodasta 2000-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1403. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2015.
- Hongisto, Ilona. *Soul of the Documentary*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2015.
- Juhasz, Alexandra ja Lebow, Alisa. "Introduction: A World Encountered." Teoksessa *A Companion to Contemporary Documentary Film*, toim. Alexandra Juhasz ja Alisa Lebow. Malden, MA: John Wiley & Sons Inc, 2015.
- Kalha, Harri. "Ainutkertaisuuden ambivalenssi: Walter Benjamin, aura ja 'taideteollistumisen' uhka", *Tahiti* 4, nro 3 (2014).
- Kapchan, Deborah. "Listening Acts: Witnessing the Pain (and Praise) of Others". Teoksessa *Theorizing Sound Writing*, toim. Deborah Kapchan, 277–293. Middletown: Wesleyan University Press, 2017.
- Korhonen, Kuisma. *Lukijoiden yhteisö. Ystävyydestä, kansanmurhasta, itkevistä kivistä*. Helsinki: BTJ Finland oy, 2011.
- LaBelle, Brandon. *Lexicon of the Mouth: Poetics and Politics of Voice and the Oral*

Imaginary. New York: Bloomsbury, 2014.

LaCapra, Dominick. *Writing History, Writing Trauma*. Baltimore: John Hopkins University Press, 2014.

Lindberg, Susanna. "Suomentajan alkusanat". Teoksessa *Kirjallinen avaruus*, Maurice Blanchot. Helsinki: ai-ai, 2003.

Lintunen, Tiina ja Tikka Marko. "Miksi Hennalan vankileirin naiset surmattiin? – Tuore teos yrittää selvittää vuoden 1918 tapahtumia, mutta tarjoaa totuuden sijasta värittyneitä muistoja", *Helsingin Sanomat*, 28.4.2018.

Liski, Virva. "Tärkeä tutkimus kärsii lähteidenkäytön ongelmista", *Historiallinen aikakauskirja* 116, nro 2 (2018): 219–221.

Liukkonen, Marjo. *Hennalan naismurhat 1918*. Tampere: Vastapaino, 2018.

Meretoja, Hanna. *The Ethics of Storytelling: Narrative Hermeneutics, History, and the Possible*. New York: Oxford University Press, 2018.

Nancy, Jean-Luc. *Listening*. New York: Fordham University Press, 2007.

Nichols, Bill. *Representing Reality: Issues and Concepts in Documentary*. Bloomington (Ind.): Indiana University Press, 1991.

Näre, Sari. "Naisten ja tyttöjen joukko-murhakaan ei vanhene koskaan", *Sosiologia* 55, nro 3 (2018): 298–301.

Peltonen, Ulla-Maija. *Barbaria ja unohtus – Historian kipujälkiä*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2020.

Peltonen, Ulla-Maija. *Muistin paikat: Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2003.

Peltonen, Ulla-Maija. *Punakapinan muistot: Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1996.

Raad, Walid. *The Atlas Group*. Ladattu 16.9.2020. www.theatlasgroup1989.org

Raad, Walid. "Notebook Volume 38:

Already been in a lake of fire", *The Atlas Group*. Ladattu 16.9.2020. www.theatlasgroup1989.org/n38

Reiners, Ilona. *Taiteen muisti: Tutkielma Adornosta ja Shoahista*. Helsinki: Tutkijaliitto, 2001.

Roselius, Aapo. *Isänmaallinen kevät: Vapausotamyitin alku-lähteillä*. Helsinki: Tammi, 2013.

Saxton, Libby. "Anamnesis and Bearing Witness: Godard/Lanzmann." Teoksessa *Forever Godard*, toim. J. Williams, M. Temple ja M. Witt. Lontoo: Black Dog, 2004.

Saxton, Libby. *Haunted images: Film, Ethics, Testimony and the Holocaust*. Lontoo & New York: Wallflower Press, 2008.

Siltala, Juha. *Sisällissodan psyko-historia*. Helsinki: Otava, 2009.

Sharma, Aparna. *Documentary Films in India: Critical Aesthetics at Work*. Lontoo: Palgrave Macmillan UK, 2015.

Sobchack, Vivian. "Afterword. Media-archaeology and Re-presenting the Past". Teoksessa *Media Archaeology: Approaches, Applications and Implications*, toim. Jussi Parikka ja Erkki Huhtamo. Berkeley, Los Angeles ja Lontoo: University of California Press, 2011.

de Sousa Dias, Susana. "(In)visible Evidence". Teoksessa *A Companion to Contemporary Documentary Film*, toim. Alexandra Juhasz ja Alisa Lebow. Malden, MA: John Wiley & Sons Inc, 2015.

Teräs, Kari. "Mitä on muistitieto, ja miten se poikkeaa muusta historiallisesta tiedosta?", *Alusta* 6.7.2018. alusta.uta.fi/2018/07/06/mita-on-muistitieto-ja-miten-se-poikkeaa-muusta-historiallisesta-tiedosta

Toufic, Jalal. *Forthcoming*. Berkeley: Atelos, 2000.

Walker, Janet. *Trauma cinema: Documenting incest and the Holocaust*. Berkeley: University of California Press, 2005.

Voegelin, Salomé. *Listening to Noise and Silence – Toward a Philosophy of Sound*. New York: Continuum, 2010.

Elokuvat

Fellmanin pelto, ohjaus Kaisa Salmi, tuotanto Kaisa Salmi, 2013.

Hilja, punaisen tyttö, ohjaus Sini Järnström, tuotanto Tampereen ammattikoulu, 2006.

Histoire(s) du cinéma, ohjaus Jean-Luc Godard, 1988.

Missing Picture, ohjaus Rithy Panh, tuotanto Catherine Dussart Productions, ARTE ja Bophana Production, 2013.

Shoah, ohjaus Claude Lanzmann, tuotanto BBC, Historia, Les Films Aleph ja Ministère de la Culture de la République Française, 1985.

Veripelto, ohjaus ja käsikirjoitus Kaisa Salmi, tuotanto Kaisa Salmi, 2018.

Yö ja usva, ohjaus Alain Resnais, tuotanto Anatole Dauman, Philippe Lifchitz ja Samy Halfon, 1956.

Hanna Kuusela: Repeämän sanat

Airio, Ilpo (toim.). Toimeentuloturvan verkkoa kokemassa – Kansalaisten käsitykset ja odotukset. Helsinki: Kela Teemakirja 9, 2013.

Alasuutari, Pertti. Toinen tasavalta. Suomi 1946–1994. Tampere: Vastapaino, 1996.

Anttonen, Anneli ja Sipilä, Jorma. "Universalismi Britannian ja Pohjois-maiden sosiaalipolitiikassa." *Janus* 18, nro 2 (2010): 104–120.

Autto, Janne. "Kulttuuriset oikeutukset paikallisissa päivähoitokeskusteluissa." Teoksessa *Hyvinvointivaltion kulttuurintutkimus*, toim. Janne Autto ja Mikael Nygård, 278–308. Rovaniemi: Lapin yliopisto, 2015.

Autto, Janne ja Nygård, Mikael (toim.). *Hyvinvointivaltion kulttuurintutkimus*.

Rovaniemi: Lapin yliopisto, 2015.

Barry, Norman P. *The New Right*. Lontoo: Croom Helm, 1987.

Bonoli, Giuliano ja Natali, David (toim.). *The Politics of the New Welfare State. Analysing Reforms in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2013.

Brady, David ja Lee, Hang Young. "The rise and fall of government spending in affluent democracies, 1971–2008", *Journal of European Social Policy* 24, nro 1 (2014): 56–79.

Dean, Hartley. "The ethics of welfare-to-work", *Policy & Politics* 35, nro 4 (2007): 573–589.

Giddens, Anthony. *The Third Way. The Renewal of Social Democracy*. Cambridge: Polity Press, 1999.

Gilbert, Neil. *Transformation of the Welfare State. The Silent Surrender of Public Responsibility*. Oxford ja New York: Oxford University Press, 2004.

Harvey, David. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Hasson, Yossi, Tamir, Maya, Brahm, Kea S., Cohrs, J. Christopher ja Halperin, Eran. "Are liberals and conservatives equally motivated to feel empathy toward others?", *Personality and Social Psychology Bulletin* 44, nro 10 (2018): 1449–1459.

Hautamäki, Antti. "Spontaaniin yhteiskuntaan – hyvinvointia ilman valtiota." Teoksessa *Hyvinvointivaltio ristiaallokossa*, toim. Jan-Otto Andersson, Antti Hautamäki, Riitta Jallinoja, Ilkka Niiniluoto ja Hannu Uusitalo, 134–246. Helsinki: WSOY, 1993.

Heiskala, Risto ja Luhtakallio, Eeva (toim.). Uusi jako: Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta? Helsinki: Gaudeamus, 2006.

von Hertzen, Gustav. "Hyvinvointivaltion murhenäytelmä." Teoksessa *Hyvinvointivaltion murhenäytelmä. Kansalaisten itsepetos*, toim. Tom Palmer, 7–9. Helsinki: Libera, 2012.

Hirschman, Albert O. *The Rhetoric of Reaction. Perversity, Futility,*

- Jeopardy*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991.
- Julkunen, Raija.** *Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa*. Tampere: Vastapaino, 2001.
- Julkunen, Raija.** *Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu*. Helsinki: Stakes, 2006.
- Julkunen, Raija.** "Vastuupuheen esiinmarssi", *Yhteiskuntapolitiikka* 71, nro 5 (2006): 533–540.
- Julkunen, Raija.** "Aktivointipoliittika hyvinvointivaltion paradigman muutoksena." Teoksessa *Kaikki työuralle. Työttömien aktiivipoliittikkaa Suomessa*, toim. Vappu Karjalainen ja Elsa Keskitalo, 21–44. Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos, 2013.
- Julkunen, Raija.** *Muuttuvat hyvinvointivaltio. Eurooppalaiset hyvinvointivaltiot reformoitavina*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, SoPhi, 2017.
- Kainulainen, Sakari ja Saari, Juho.** "Samassa veneessä: empatiakuilujen poliittinen ulottuvuus Suomessa", *Politiikka* 60, nro 4 (2018): 310–323.
- Kananen, Johannes (toim.).** *Kilpailuvallion kyydissä: Suomen hyvinvointimallin tulevaisuus*. Helsinki: Gaudeamus, 2017.
- Kantola, Anu ja Kuusela, Hanna.** *Huipputulokset. Suomen rikkain promille*. Tampere: Vastapaino, 2019.
- Karjalainen, Anne-Maria, Luodonpää-Manni, Milla ja Laippala, Veronika.** "Hyvinvointivaltio ja kielitietoisuus: hyvinvoinnin diskurssit neljän suurimman puolueen eduskuntavaaliohjelmassa." Teoksessa *Kielitietoisuus eriarvoistuvassa yhteiskunnassa – Language awareness in an increasingly unequal society*, toim. Sirkku Latomaa, Emilia Luukka ja Niina Lilja, 114–132. AFinLAN vuosikirja 2017. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja n:o 75. Jyväskylä: Suomen soveltavan kielitieteen yhdistys, 2017.
- Kettunen, Pauli.** "Hyvinvointivaltion yhteiskunta." Teoksessa *Hyvinvointivaltion kulttuurintutkimus*, toim. Janne Autto ja Mikael Nygård, 71–109. Rovaniemi: Lapin yliopisto, 2015.
- Kiander, Jaakko.** *Laman opetukset. Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset*. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, 2001.
- Kosunen, Virpi.** "Lama ja sosiaaliturvan muutokset 1990-luvulla." Teoksessa *Leikkausten hinta*, toim. Matti Heikkilä ja Hannu Uusitalo, 45–101. Stakes raportteja 208. Helsinki: Stakes, 1997.
- Laihiala, Tuomo ja Ohisalo, Maria.** "Sosiaalipummit leipäjonossa? – Kansalaisten käsityksiä huono-osaisien ansaitsevuudesta." Teoksessa *Sosiaaliturvariippuvuus. Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa?*, toim. Juho Saari, 233–258. Tampere: Tampere University Press, 2017.
- Lakoff, George.** *Moral politics: How liberals and conservatives think*. Chicago ja Lontoo: University of Chicago Press, 1996/2016.
- Lamont, Michèle, Beljeau, Stefan & Clair, Matthew.** "What is missing? Cultural processes and causal pathways to inequality", *Socio-Economic Review* 12, nro 3 (2014): 573–608.
- Lindholm, Christer.** *Totuuden jälkeinen talouspolitiikka – Thatcherista Trumpiin*. Tampere: Vastapaino, 2019.
- Löppönen, Paavo.** *Vapauden markkinat. Uusliberalismin kertomus*. Tampere: Vastapaino, 2017.
- Moilanen, Riikka.** Puheenvuoro, Oulun kaupunginvaltuuston kokous, 17.9.2018.
- Niinistö, Sauli.** Tasavallan presidentti Sauli Niinistön uudenvuodenpuhe 1.1.2013, YLE.
- Nygård, Mikael.** *Välfärdsstaten, partierna och marknaden. Den välfärdsideologiska förändringen inom fyra finländska partier under 1990-talet*. Turku: Åbo Akademis förlag, 2003.
- Nygård, Mikael.** "Hyvinvointivaltiosta kilpailuvaltioon?" Teoksessa *Hyvinvointivaltion kulttuurintutkimus*, toim. Janne Autto ja Mikael Nygård, 136–166. Rovaniemi: Lapin yliopisto, 2015.
- Nygård, Mikael.** "Från välfärdsstat till tävlingsstat – om statens och socialpolitikens roll i den globala kapitalismens tid." Teoksessa *Politikens villkor i den*

globaliserade världen. En antologi om politikens och de politiska partiernas förändrade ramvillkor, toim. Axel Rappe ja Mikael Nygård, 113–152. Göteborg: Daidalos, 2012.

Ohisalo, Maria ja Saari, Juho (toim.). *Kuka seisoo leipäjonossa?* Helsinki: Kunnallisan kehittämissäätiö, 2014.

Saari, Juho (toim.). *Sosiaaliturvariippuvuus. Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa?* Tampere: Tampere University Press, 2017.

Saari, Juho, Behm, Miia ja Lagus, Krista. "Sosiaalipummi! – Moraalipaniikki 2010-luvun Suomessa." Teoksessa *Sosiaaliturvariippuvuus. Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa?*, toim. Juho Saari, 207–232. Tampere: Tampere University Press, 2017.

Saari, Juho, Kainulainen, Sakari ja Mutanen, Anna. "Köyhyyshäkartta. Kuka pitää köyhää laiskana?" Teoksessa *Sosiaaliturvariippuvuus. Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa?*, toim. Juho Saari, 189–206. Tampere: Tampere University Press, 2017.

Saarinen, Arttu, Salmenniemi, Suvi ja Keränen, Harri. "Hyvinvointivaltiota hyvinvoivaan valtioon. Hyvinvointi ja kansalaisuus suomalaisessa poliittisessa diskurssissa", *Yhteiskuntapolitiikka* 79, nro 6 (2014): 605–618.

Streeck, Wolfgang. *Ostettua aikaa. Demokraattisen kapitalismin lykätty kriisi*. Tampere: Vastapaino, 2015.

Summa, Hilkka. "Kolme näkökulmaa uuteen retoriikkaan. Burke, Perelman, Toulmin ja retoriikan kunnianpalautus." Teoksessa *Pelkkää retoriikkaa*, toim. Kari Palonen ja Hilkka Summa, 51–83. Tampere: Vastapaino, 1996.

Sunesson, Sune, Blomberg, Staffan, Edebalk, Per Gunnar, Harrysson, Lars, Magnusson, Jan, Meeuwisse, Anna, Petersson, Jan ja Salonen, Tapio. "The Flight from Universalism", *European Journal of Social Work* 1, nro 1 (1998): 19–29.

de Swaan, Abram. "Elite perceptions of the poor: reflections on a comparative research project." Teoksessa *Elite*

Perceptions of Poverty & Inequality, toim. Elisa P. Reis ja Mick Moore, 182–194. Lontoo ja New York: Zed Books, 2005.

Taylor-Gooby, Peter (toim.). *Ideas and Welfare State Change in Western Europe*. Lontoo ja New York: Palgrave, 2005.

Timonen, Virpi. *Restructuring the Welfare State. Globalization and social policy reform in Finland and Sweden*. Cheltenham: Edward Elgar, 2003.

Trout, J. D. *Empathy Gap: Building bridges to the good life and the good society*. Lontoo: Penguin Books, 2009.

Tuomala, Matti. *Markkinat, valtio ja eriarvoisuus*. Tampere: Vastapaino, 2019.

Wass, Hanna, Weckroth, Mikko, Kantola, Anu, Kuusela, Hanna ja Kempainen, Teemu. "Tulot tai ulos? Käytävissä olevien tulojen yhteys suomalaisten asenteisiin tulo- ja varallisuuserojen hyväksyttävyydestä", *Yhteiskunta-politiikka* 86, nro 3 (2021): 309–322.

Wiberg, Matti. *Julkea sektori. Näin byrokratia vaalii omia etujaan*. Helsinki: Eva ja Taloustieto 2014.

Reetta Huhtanen: Naurun politiikka. Absurdin keinoista yhteiskunnallisessa dokumentaarissa

Anemone, Anthony. "The Anti-World of Daniil Kharms: On the Significance of the Absurd." Teoksessa *Daniil Kharms and the Poetics of the Absurd*, toim. Neil Cornwell, 71–93. Lontoo: Macmillan, 1991.

Arthur, Paul. "Jargons of Authenticity." Teoksessa *Theorizing Documentary*, toim. Michael Renov, 108–134. Lontoo ja New York: Routledge, 1993.

Bergson, Henri. *Nauru. Tutkimus komiikan merkityksestä*. Helsinki: Loki-kirjat, 2000.

Bonnefoy, Claude. *Conversations with Eugène Ionesco*. Lontoo: Faber and Faber, 1970.

Brown, Wendy. *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. New York: Zone Books, 2015.

Camus, Albert. *The Myth of Sisyphus*

and Other Essays. New York: Vintage Books, 1991.

Critchley, Simon. *On Humour. Lontoo ja New York*: Routledge, 2002.

Esslin, Martin. *The Theatre of the Absurd*. Lontoo: Penguin Books, 1983.

Foucault, Michel. *The Birth of Biopolitics: Lectures at the College de France, 1978–1979*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008.

Foucault, Michel. *Sanat ja asiat. Eräs ihmistieteiden arkeologia*. Helsinki: Gaudeamus, 2010.

Gibian, George. "Introduction: Daniil Kharms and Alexander Vvedensky." Teoksessa *The Man with the Black Coat. Russia's Literature of the Absurd*. toim. Daniil Kharms ja Alexander Vvedensky, 1–42. Illinois: Northwestern University Press, 1987.

Grierson, John. "The Course of Realism." Teoksessa *Grierson on Documentary*, toim. Forsyth Hardy, 199–211. Lontoo: Faber and Faber Limited, 1966.

Harms, Daniel. *Perinpohjainen tutkimus*. Turku: Savukeidas, 2008.

Helke, Susanna. *Nanookin jälki: Tyyli ja metodi dokumentaarisen ja fiktiivisen elokuvan rajalla*. Taideteollisen korkeakoulun julkaisusarja A 65. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu, 2006.

Holm, Nicholas. "The Distribution of the Nonsensical and the Political Aesthetics of Humour", *Transformations: Journal of Media & Culture*, nro. 19 (tammikuu 2011).

Ionesco, Eugène. "The Playwright's role", haastattelu Kenneth Tynan, *Observer*, 29.7.1958.

Katainen, Jyrki. "Katainen: Olemme pelottavien asioiden äärellä", haastattelu Vappu Kaarenoja, *Helsingin Sanomat*, 4.8.2011.

Korkman, Sixten. Haastattelu Virpi Hukkanen, *Yle Uutiset*, 8.8.2011.

Morreal, John. *The Philosophy of Laughter and Humor*. Albany: State University of New York Press, 1987.

Nichols, Bill. *Representing Reality: Issues and Concepts in Documentary*.

Bloomington: Indiana University Press, 1991.

Nichols, Bill. *Blurred Boundaries: Questions of Meaning in Contemporary Culture*. Bloomington: Indiana University Press, 1994.

Rancière, Jacques. *Aistittavan osa. Esteettinen ja poliittinen*. Vantaa: Apeiron, 2006.

Rancière, Jacques. "The Thinking of Dissensus." Teoksessa *Reading Rancière*, toim. Paul Bowman ja Richard Stamp, 1–17. New York: Continuum, 2011.

Rancière, Jacques. *Vapautunut katsoja*. Helsinki: Tutkijaliitto, 2016.

Winston, Brian. *Claiming the Real: The Griersonian Documentary and Its Limitations*. Lontoo: BFI, 1995.

Vogels, Jonathan B. *The Direct Cinema of David and Albert Maysles*. Carbondale: Southern Illinois University Press, 2005.

Yankelevich, Matvei. "Introduction: The Real Kharms." Teoksessa *Today I Wrote Nothing*, toim. Daniil Kharms, 11–40. New York ja Lontoo: Ardis Books, 2009.

Elokuvat

Aatos ja Amine, ohjaus Reetta Huhtanen, tuotanto Zone 2 Pictures Oy, 2019.

Atomic Cafe, ohjaus Jayne Loader & Kevin Rafferty, tuotanto The Archives Project, 1982.

Talousennustajat, ohjaus Reetta Huhtanen, tuotanto Aalto-yliopisto / YLE, 2015.

Susanna Helke: Lauluja kestävyysvajeesta. Armotonta menoa -elokuvan keinoista ja yhteiskunnallisen dokumentaarin ehdoista

Barnouw, Erik. *Documentary: A History of the Non-Fiction Film*. New York: Oxford University Press 1994 (1974).

Benjamin, Walter. "The Work of Art in the Age of Its Mechanical Reproducibility."

Teoksessa *Walter Benjamin, Selected Writings*, Vol. 4, 1938–40, toim. Howard Eiland ja Michael Jennings. Cambridge: Belknap Press, 2006.

ten Brink, Joram. "Re-Enactment, the History of Violence and Documentary Film." Teoksessa *Killer Images: Documentary Film, Memory and the Performance of Violence*, toim. Joram ten Brink ja Joshua Oppenheimer. Lontoo ja New York: Wallflower Press, 2012.

Brown, Wendy. *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. New York: Zone Books, 2015.

Bruzzi, Stella. *New Documentary: A Critical Introduction*. Lontoo ja New York: Routledge, 2000.

Grierson, John. "Public Relations, Propaganda and Documentary Film 1900–39." Teoksessa *The Documentary Film Movement: An Anthology*, toim. Ian Aitken. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1998.

Helke, Susanna. "The Documentarist and His Poor: On Radical Otherness and the Exuberance of the Have-Nots", *Post Script: Essays in Film and the Humanities* 36, nrot 2 ja 3 (2017).

Helke, Susanna. "Repeämän hetket: Toisen elämä ja radikaali tasa-arvo." Teoksessa *Jacques Rancière ja erimielisyyden näyttämöt. Poliittikka, oikeus, taide*, toim. Anna Tuomikoski. Helsinki: Tutkijaliitto, 2017.

Helke, Susanna. "Tunteiden ja minän tarinoita. Tunnekuultuuri, terapia-narratiivi ja poliittisen mahdollisuus dokumentaarisessa elokuvassa." Teoksessa *Repeämän kuvat. Dokumentaarinen elokuva ja hyvinvointivaltion murtumia*, toim. Susanna Helke ja Essi Viitanen, 62–107. Espoo: Aalto ARTS Books, 2022.

Huhtanen, Reetta. "Naurun politiikka. Absurdin keinoista yhteiskunnallisessa dokumentaarissa." Teoksessa *Repeämän kuvat. Dokumentaarinen elokuva ja hyvinvointivaltion murtumia*, toim. Susanna Helke ja Essi Viitanen, 330–351. Espoo: Aalto ARTS Books, 2022.

Jameson, Fredric. *Political Unconscious*. Alkuperäinen teos 1981. London: Routledge, 2002.

Kantola, Anu. *Markkinakuri ja managerivalta. Poliittinen hallinta Suomen 1990-luvun talous-kriisissä*. Helsinki: Loki, 2002.

Harvey, David. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Koikkalainen, Petri. "Managerialismi ideologiana", *niin&näin* nro 4 (2012).

Louis, Edouard. "The State of the Political Novel: An Interview with Édouard Louis", haastattelu Ane Farsethås. *The Paris Review*, 3.5.2016. www.theparisreview.org/blog/2016/05/03/the-state-of-the-political-novel-an-interview-with-edouard-louis

Nichols, Bill. *Representing Reality: Issues and Concepts in Documentary*. Bloomington: Indiana University Press, 1991.

Niney, François. *L'Épreuve du Réel à l'Écran*. Bryssel: D Boeck & Larcier s.a., 2000.

Patomäki, Heikki. *Yliopisto oyj. Tulosjohtamisen ongelmat –ja vaihtoehto*. Helsinki: Gaudeamus, 2005.

Patomäki, Heikki. *Uusliberalismi Suomessa. Lyhyt historia ja tulevaisuuden vaihtoehdot*. Helsinki: WSOY, 2007.

Papadopoulos, Yannis. "Accountability and Multi-level Governance. More Accountability, Less Democracy?", *West European Politics* 35, nro 3 (2010): 1030–1049.

Rancière, Jacques. *The Ignorant Schoolmaster: Five Lessons in Intellectual Emancipation*. Kääntänyt Kristin Ross. Stanford: Stanford University Press, 1991.

Rancière, Jacques. *Disagreement: Politics and Philosophy*. Minneapolis ja Lontoo: University of Minnesota Press, 1999.

Rancière, Jacques. *The Philosopher and His Poor*. Kääntäneet John Drury, Corinne Oster ja Andrew Parker. Durham ja Lontoo: Duke University Press, 2004.

Rancière, Jacques. *The Politics of Aesthetics: The Distribution of the Sensible.* New York: Continuum, 2006.

Rancière, Jacques. "Vapautunut katsoja". Suomentanut Janne Porttikivi. Liikkeellä marraskuussa -festivaalin ohjelmakirja, 3–23. 2014.

Rosen, Philip. *Change Mummified: Cinema, Historicity, Theory.* Minneapolis ja Lontoo: University of Minnesota Press, 2001.

Räisänen, Perttu. "Esperi Caren toimitusjohtaja Aarnio-Isohanni irtisanoutuu – 'Henkilöstöasiat ovat jääneet liian vähälle huomiolle'", *Mediuutiset*, 29.1.2019. www.medi uutiset.fi/uutiset/esperi-caren-toimitusjohtaja-aarnio-isohanni-irtisanoutuu-henkilostoasiat-ovat-jaaneet-liian-vahalle-huomiolle/dc4a289c-6542-49cd-86ca-327c457ebc0c

Thompson, Kristin. *Breaking the Glass Armor: Neoformalist Film Analysis.* Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1988.

Vaarama, Marja. "Suhtautuminen iäkkäisiin – onko yhteiskunnassamme ikäsyrjintää." Teoksessa *Suomiko onnellisen vanhuuden maa?*, toim. Timo Strandberg ja Eino Heikkinen. Helsinki: Into, 2021.

Winston, Brian. "The Tradition of the Victim in Griersonian Documentary." Teoksessa *New Challenges for Documentary*, toim. Alan Rosenthal, 269–287. Los Angeles: University of California Press, 1988.

Winston, Brian. *Claiming the Real: The Griersonian Documentary and its Limitations.* Lontoo: BFI, 1995.

Virtanen, Matti. "Eläkepommia ei tule", *Yhteiskuntapolitiikka* 69, nro 5 (2004).

Kuvalähteet

s. 16, 29, 108, 125, 136
Kerjäläiselokuva (2011),
© Avanton Productions,
kuvaaja Jyri Hakala

s. 38 *Kosminen näytelmä*
(2005), © Jouni Hiltunen /
Katharsis Films

s. 53 *Presidentintekijät*
(2014), © Helsinki-filmi

s. 62 *Matka minuksi* (2014),
© Avanton Productions,
kuvaaja Päivi Kettunen

s. 75 *Matka minuksi* (2014),
© Avanton Productions,
kuvaaja Tuomo Hutri

s. 88 *Tavarataivas* (2013),
© Unikino, kuvaaja Petri
Luukkainen

s. 99 *Tavarataivas* (2013),
© Unikino, kuvaaja
Jesse Jokinen

s. 150 *Nälkämaan Sampo*
(2016), © Luxian Productions,
kuvaaja Mika Mattila

s. 161 *Nälkämaan Sampo*
(2016), © Luxian Productions,
kuvaaja Tommi Taipale

s. 168 *Odotus* (2016),
Pakolainen ja minä -sarjasta,
© Zen Media, kuvaaja
Janne Häkkinen

s. 175 *Jättiläinen* (2016),
© Helsinki-filmi,
kuvaaja Malla Hukkanen

s. 182 *Vapaaehtoiset* (2016),
Pakolainen ja minä -sarjasta,
© Zen Media, kuvaaja
Rostislav Aalto

s. 194, 207, 212 *Kiehumispiste*
(2017), © Mouka Filmi, kuvaaja
Jarkko M. Virtanen

s. 220, 228, 246 *Tokasikajuttu*
(2017), © Mouka Filmi,
kuvaaja J-P Passi

s. 233 *Kovasikajuttu* (2012),
© Mouka Filmi, kuvaaja J-P Passi

s. 264, 271, 288 Hanna Koikkalainen

s. 330, 343 *Talousennustajat*
(2015), © Reetta Huhtanen,
kuvaaja Aarne Tapola

s. 352, 367 *Armotonta menoa –
hoivatyön lauluja* (2022),
© Road Movies,
kuvaaja Sari Aaltonen

Kiitos kaikille tuotantoyhtiöille
ja elokuvantekijöille, jotka
antoivat kirjaamme kuvat
ja luvat käyttää niitä!

Kirjoittajaesittelyt

Jouko Aaltonen on dokumenttielokuvaohjaaja, tuottaja ja tutkija.

Susanna Helke on dokumentaaristen elokuvien ohjaaja ja professori Aalto-yliopiston taiteiden ja suunnittelun korkeakoulun elokuvataiteen ja lavastustaiteen laitoksella.

Elina Hirvonen on helsinkiläinen kirjailija ja dokumenttielokuvaohjaaja.

Reetta Huhtanen on helsinkiläinen elokuvaohjaaja.

Heta Kaisto on iiläissyntyinen taidehistorioitsija ja kuraattori. Hän tekee taiteellista tutkimusta tohtorikoulutettavana Aalto-yliopiston taiteiden ja suunnittelun korkeakoulussa.

Timo Korhonen on taiteen tohtori, uskontososiologiaan perehtynyt teologian maisteri ja Taideteollisesta korkeakoulusta valmistunut valokuvaaja sekä dokumenttielokuvaohjaaja ja -tuottaja.

Hanna Kuusela on akatemiaticutkija, jonka tutkimukset liikkuvat kulttuurin, politiikan ja talouden välimaastossa.

Katja Lautamatti on dokumenttielokuvaohjaaja ja väitöstudkija Aalto-yliopiston elokuvataiteen ja lavastustaiteen laitoksella.

